

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Sa online čitanje priredio web-sajt

www.bastinaobjave.com

Šejh Akbar Eydi

OSNOVE LOGIKE

Priredio i preveo s perzijskog na bosanski jezik
Amar Imamović

Sarajevo, 2004

SADRŽAJ

PREDGOVOR PRIREĐIVAČA.....	15
NAPOMENA PREVODIOCA.....	17

UVOD U LOGIKU

Potreba za logikom.....	21
Uloga logike u ljudskim mislima.....	21
Logika i Aristotel.....	22
Šta je logika?.....	23
Logika je sredstvena – propedeutička nauka.....	24
Vrste znanja.....	26
Osjetilno znanje.....	26
Imaginarno znanje.....	27
Intuitivno znanje.....	28
Razumsko znanje.....	29
Definicija znanja.....	30
Prisutno znanje i stečeno znanje.....	31
Predodžba i sud.....	32
Na šta se odnose predodžba i sud.....	34
Podjela sudova.....	36
Neznanje i njegova podjela.....	37
Vrste neznanja.....	38
Nužno ili očigledno i spekulativno znanje.....	41
Uzroci pažnje.....	42
Definicija “mišljenja”.....	45
Intuicija.....	46
O čemu raspravlja logika?.....	48
Pitanja o kojima logika raspravlja.....	48
Sažetak uvodnog dijela.....	50

1. KNJIGA
1. Poglavlje
RASPRAVA O RIJEĆIMA - VOKABULIMA

Uvod	61
Drugi razlog nužnosti rasprave o riječima.....	61
Vanjsko-pojavni bitak.....	62
Mentalni bitak.....	62
Verbalni bitak.....	63
Bitak u obliku pisma.....	65
Rezultati rasprave.....	65
Rasprava o ukazivanju.....	66
Vrste ukazivanja.....	67
Razumsko ukazivanje.....	68
Prirodno ukazivanje.....	68
Konvencionalno ukazivanje.....	69
Podjela konvencionalnog ukazivanja.....	69
Ukazivanje rijećima.....	70
Ukazivanje po saglasnosti.....	70
Ukazivanje po sadržini ili djelimično ukazivanje.....	70
Ukazivanje po slijedu ili posljedično ukazivanje.....	71
Kratak sažetak o ukazivanju.....	72
Podjela riječi.....	74
Prva podjela riječi.....	74
Vrste prenesene riječi.....	75
Šta je referenca ili modus (قربن) ?.....	76
Sažetak prve podjele riječi.....	78
Druga podjela riječi: sinonimi i različite riječi.....	79
Podjela različitih riječi.....	80
Argument ograničenosti podjele različitih riječi.....	80
Slične riječi.....	81
Podjela sličnih riječi.....	81
Objašnjenje upotrebe riječi “slično”	82
Disparatne riječi.....	83

Opozicione riječi.....	84
Podjela opozicionih pojmoveva prema odnosu koji vlada među značenjima.....	85
Sažetak rasprave o drugoj podjeli riječi.....	88
Treća podjela riječi: složena i jednostava riječ.....	90
Jednostavna riječ	90
Složena riječ.....	91
Potpuna složenica.....	91
Nepotpuna složenica.....	92
Izjava i poticaj.....	92
Podjela poticajnih složenica.....	93
Podjela jednostavnih riječi.....	94
Glagol.....	94
Imenica.....	95
Čestica.....	96
Sažetak raprave o trećoj podjeli riječi.....	96
Sažetak poglavlja o vokabulima.....	99

2. Poglavlje RASPRAVA O UNIVERZALIJAMA

Partikularan pojam.....	109
Univerzalan pojam.....	110
Stvarna partikularija i relativna partikularija.....	112
Podjela univerzalija na jednoznačnicu i više značnicu.....	113
Pojam i objekat	116
Naziv i imenovano ili ukazivanje pojma na prostorni odraz.....	117
Primarna esencijalna i ustaljena tehnička predikacija.....	118
Četverovrsni odnosi među univerzalijama	121
Razlikovanje kod univerzalija.....	121
Ekvipotentni pojmovi	122
Disparatni pojmovi	123

Subordinirani pojmovi.....	123
Interferirajući pojmovi	124
Odnos dviju univerzalija nakon kontrapozicije	124
Pet univerzalija (1)	125
Odnos univerzalije i objekta.....	125
Definicije pet univerzalija	129
Sažetak rasprave	129
Pet univerzalija (2)	132
Podjela vrste	132
Podjela roda	134
Vrsna razlika.....	136
Objašnjenja u vezi sa vrsnom razlikom.....	138
Podjela vrsne razlike.....	139
Različita značenja vrsne razlike.....	139
Esencijalno i akcidentalno.....	140
Opći akcident i osobeni akcident.....	141
Klasifikacija u logici.....	143
Predikacija i njene vrste.....	144
Prirodno i konvencionalno prediciranje.....	145
Primarna esencijalna predikacija i ustaljena tehnička predikacija.....	147
Jednoznačna ili nederivacijska i derivacijska predikacija.....	149
Podjela akcidenta.....	151
Logička, prirodna i umska univerzalija.....	152
Sažetak poglavlja o univerzalijama.....	154

3. Poglavlje DEFINICIJA I PODJELE

Uvod.....	165
Šta je definicija?.....	168
Vrste definicija	170
Potpuna definicija.....	170
Krnjava definicija	172

Potpuna ilustracija	173
Krnjava ilustracija	173
Pravila definiranja.....	174
Pet pravila definiranja	175
Obuhvatnost i isključivost.....	175
Definiens treba biti jasniji od definienda.....	176
Između pojmove definiensa i definienda treba postojati razlika	177
Definicija ne smije biti kružna.....	178
Jasnoća riječi u definiciji.....	178
Rezime rasprave o definiranju.....	179
Divizija ili dioba.....	180
Descartesova logika i pravilo analize.....	181
Oblici divizije.....	182
Metodi divizije.....	184
Ograničenost ili neograničenost diobe.....	185
Elementi diobe i njena pravila.....	185
Pravila divizije.....	186
Kratak pregled divizije.....	187

2. KNJIGA

4. Poglavlje

SUDOVI

Uvod.....	193
Podjela sudova.....	194
Kondicionalni sud.....	195
Podjela sudova na afirmativne i negirajuće.....	196
Termini koji su u upotrebi kod sudova.....	197
Rezime rasprave.....	198
Podjela kategoričkih sudova.....	199
Prva podjela.....	199

Objašnjenje nekih termina u logici.....	201
Druga podjela.....	202
Treća podjela.....	204
Shematski prikaz podjela kategoričkog suda.....	205
Modalni sudovi.....	210
Sadržaj sud.....	210
Odnos nužnosti.....	210
Odnos nemogućnosti.....	211
Odnos mogućnosti.....	211
Posebna mogućnost.....	212
Opća mogućnost.....	212
Tri oblika suda.....	213
Modaliteti sudova.....	214
Odnos modaliteta i sadržaja suda.....	214
Podjela modalnih sudova.....	215
Podjela prostih modalnih sudova.....	215
Modalnost nužna po biti.....	216
Općenito uvjetovana modalnost.....	216
Stalno apsolutna modalnost	217
Općeprihvaćena modalnost.....	217
Modalnost općenite apsolutnosti.....	218
Vremenski apsolutna modalnost.....	218
Modalnost općenite mogućnosti.....	219
Modalnost vremenske mogućnosti.....	219
Složeni modalni sudov.....	221
Vrste prediciranja.....	222
Prirodna i konvencionalna predikacija.....	222
Derivacijska i nederivacijska predikacija.....	223
Primarna esencijalna i raširena tehnička predikacija.....	223
Podjela kondicionalnih sudova.....	224
Prva podjela kondicionalnih sudova.....	224
Druga podjela kondicionalnih sudova.....	226
Treća podjela kondicionalnih sudova.....	227

Četvrta podjela kondicionalnih sudova.....	227
Odnosi među sudovima i njihovi propisi.....	229
Uvjeti kontradikcije.....	230
Jedinstvo subjekta.....	230
Jedinstvo predikata.....	230
Jedinstvo uvjeta.....	230
Jedinstvo odnosa.....	231
Jedinstvo cjeline i dijela.....	231
Jedinstvo potencijalnog i aktivog stanja.....	231
Jedinstvo mesta.....	232
Jedinstvo vremena.....	232
Jedinstvo predikacije	232
Aspekti razlikovanja dvaju sudova	
prilikom kontradikcije.....	233
Subalternacija, kontrarnost i podređenost kontrarnosti.....	234
Subalternacija.....	235
Kontrarnost.....	236
Podređenost kontrarnost.....	236
Konverzija.....	237
Uvjeti konverzije.....	238
Konverzija negirajuće univerzalije.....	241
Negirajuća partikularija nema konverziju.....	243
Disjunktivni sudovi nemaju konverziju.....	243
Konverzija kontradiktornog.....	244

5. Poglavlje IZVOĐENE ZAKLJUČAKA

Uvod.....	249
Vrste zaključivanja.....	250
Dedukcija.....	250
Indukcija.....	250
Analogija.....	251

Definicija dedukcije	252
Podjela dedukcije...	253
Povezana dedukcija.....	253
Povezana dedukcija sa aspekta forme.....	253
Rezultat dedukcije.....	254
Podjela povezane dedukcije	254
Četiri figure povezane dedukcije.....	256
Uvjeti zaključivanja kod povezane dedukcije	257
Opći uvjeti.....	257
Prva figura.....	257
Važno pravilo u logici	258
Produktivni modusi prve figure.....	259
Druga figura.....	260
Uvjeti druge figure.....	260
Produktivni modusi druge figure.....	261
Treća figura.....	262
Uvjeti treće figure.....	262
Produktivni modusi treće figure	263
Četvrta figura.....	264
Uvjeti četvrte figure.....	264
Produktivni modusi četvrte figure.....	265
Rastavljena dedukcija.....	266
Podjela rastavljene dedukcije.....	267
Metod izvođenja zaključka kod rastavljeno konjuktivne dedukcije.....	268
Metod izvođenja zaključka kod rastavljeno disjunktivne dedukcije.....	269
Rastavljena dedukcija sa sudom stvarne disjunkcije.....	269
Rastavljena dedukcija sa disjunktivnim sudom nemogućnosti združenosti.....	270
Rastavljena dedukcija sa disjunktivnim sudom nemogućnosti isključenja.....	270
Indukcija.....	271
Podjela indukcije	272

Potpuna indukcija.....	272
Nepotpuna indukcija.....	273
Analogija.....	273
Stubovi analogije.....	274
Vrijednost spoznaje stečene analogijom.....	274

3. KNJIGA
6. Poglavlje
PET LOGIČKIH VJEŠTINA

Sadržaj i forma u logici.....	281
Sadržaj procesa zaključivanja.....	282
1. Neosporne istine.....	284
Prva saznanja, aksiomi.....	284
Saznanja stečena putem opažanja, intuicije.....	284
Iskustvena saznanja.....	285
Prenesena znanja.....	285
Sudovi dobiveni neposrednim dosezanjem istine.....	286
Prirodno stečeni sudovi.....	286
2. Sudovi zasnovani na vjerovanju.....	287
3. Općepoznati sudovi, stavovi.....	287
4. Imaginarni sudovi.....	288
5. Priznate propozicije.....	288
6. Prihvaćeni sudovi.....	289
7. Neizvjesni, nejasni sudovi.....	289
8. Sudovi koji pobuđuju slikovito predočavanje, sugestivni.....	281
Argumentacija.....	290
Podjela argumenatcije na kondicionalnu i uzročnu argumentaciju.....	291
Važnost i vrijednost argumentacije.....	292
Korist argumentacije.....	293
Dijalektika ili vještina raspravljanja.....	294

Definicija i koristi dijalektike.....	294
Dijalektička oruđa.....	295
Pravila rasprave.....	296
Sofizam ili paralogizam.....	298
Važnost sofizma.....	298
Slučajevi upotrebe sofizma.....	299
Unutarnji i vanjski faktori u sofizmu.....	299
Podjela sofizma na jezički i izvan jezički.....	299
Jezički sofizam.....	300
Izvan jezički sofizam.....	301
Metode koje koriste sofisti (izvanski faktori).....	303
Retorika.....	304
Retoriku čine dvije osnovne stvari.....	304
Forma govora.....	305
Uvjeti uspješnog govornika.....	306
Poetika.....	307
Koristi poetike.....	307
Rječnik termina logike korištenih u knjizi sa perzijskog na bosanski jezik.....	309

PREDGOVOR PRIREDIVAČA

Časovi logike koji će biti predstavljeni u ovoj knjizi preuzeti su iz knjige Logika (المنطق) ajetullahha allame Muhameda Reze Muzafera, autora cijenjenog u islamskom svijetu. Ovaj plodni autor rodio se 1322., a preminuo 1392. god. po H., sklopiši oči na Ovome svijetu, žureći u susret ka svome Voljenom. Bio je jedna od istaknutih ličnosti tradicionalnog muslimanskog učilišta u Nedžefu. Tokom svog plodonosnog naučnog života uložio je veliki trud zalažući se za korjenitu promjenu tradicionalnih muslimanskih učilišta i kulture islamskog svijeta uopće, a posebno na unapredivanju udžbenika. Bogatom opusu koji je ostavio za sobom pripada i knjiga *Logika*, karakteristična po tome što je o teškim i složenim pitanjima logike pisao lahko razumljivim jezikom.

Radi upoznavanja sa moralnim likom ovog velikog čovjeka u nastavku donosimo uvodni dio njegove knjige:

*Posvećujem ovu knjigu osobama dragim
za koje sam žrtvovao svoj najljepši dio života,
religioznoj omladini budnoj,
tragaocima za znanjem,*

Knjiga koja je vaša, i koja je proistekla iz vaše potrebe, sa nadom da ćete opravdati lijepo mišljenje o sebi u skladu s ugovorom istrajanja u svojoj vjeri, da biste nauku i vjeru uzdigli u vremenu kada je zavladao materijalizam a duhovnost zaboravljenja, samilost nestala i moral se iskvario.

Vama, dijelovima srca moga i pupoljcima duše moje, ponizno poklanjam ovaj trud.

Muzafer

Preneseno je od Imama Alija, a. s., da je rekao:

“Znanje je vrednije od imetka iz sedam razloga:

Prvo: Zato što je znanje nasljedstvo poslanikā, a imetak nasljedstvo faraonā;

Drugo: Znanje se dijeljenjem ne umanjuje, a imetak umanjuje;

Treće: Imetku je potreban čuvar, a znanje čuva svog posjednika;

Četvrto: Znanje odlazi zajedno sa čefinima, a imetak ostaje;

Peto: Imetak stječe i vjernik i nevjernik, a znanje samo vjernik;

Šesto: Svi ljudi imaju potrebu za znalcem u vjeri svojoj, a nemaju potrebu za posjednikom imetka;

Sedmo: Znanje pomaže čovjeku pri prelasku sirat-ćuprije, a imetak mu odmaže.”

Ovom prilikom ukazao bih na dvije temeljne činjenice u vezi sa ovom svijetlom predajom:

1. Istinska i vječna ličnost čovjeka zadužbina je razuma, zbog čega Imam, a. s., kaže: “Znanje odlazi zajedno sa čefinima.”
2. Kod Boga vrijednost ima samo ono djelo koje je proisteklo iz čistog i prosvijetljenog srca, kao što i Imam, a. s., kaže da nevjernik ne može steći znanje. Pritom, jasno je da se ovdje misli na određenu vrstu znanju.

Akbar Eydi

NAPOMENA PREVODIOCA

Knjiga koja je pred vama zbir je časova koji su održani na temu logike u razdoblju od godinu dana u Fondaciji “Mulla Sadra”. Zbog osobenosti samih predavanja, ovaj prijevod je imao prvenstvenu namjeru pomoći učesnike predavanja u razumijevanju materije, kao takav nastajao je uporedo sa časovima te je poprimio i oblik koji odražava tok predavanja, što svakako nije uticalo na kvalitet materije koja se obrađuje.

Druga važna osobina ove knjige jesu prijevodi i neka rješenja stručnih termina sa perzijskog i arapskog na bosanski jezik. Sam prevodilac tokom školovanja u naučnom centru u Qomu i proučavanju ove materije bio je suočen sa nedostatkom bilo kakvih rječnika koji bi povezali dva jezika i dvije kulture na ovome polju. Nadam se da će budućim tragaocima za znanjem u ovom području umnogome pomoći ovaj mali prilog kroz ponuđeni rječnik na kraju knjige. Naravno, u rječniku su navedeni samo izrazi koji se koriste u knjizi, a obimniji i cjelovitiji rječnik ostavljamo za neku drugu, povoljniju priliku. Neophodno je naglasiti da su termini doneseni na perzijskom jeziku, ali to poznavaoce arapskog jezika neće ometati u njegovom korištenju, budući da je većina termina preuzeta iz arapskoga jezika, sa neznatnom izmjenom u načinu pisanja.

Nadalje, ove knjiga je neophodna kao uvod za sve one koji žele da izučavaju islamsku filozofiju.

UVOD U LOGIKU

Potreba za logikom

Uzvišeni Gospodar stvorio je čovjeka po prirodi kojoj je podario moć govora. Međutim, ovakva priroda nije sama po sebi dovoljna da bi čovjek posjedovao odmjeren i lijep govor, već, radi stjecanja sposobnosti govora, s jedne strane, i radi ispravnosti govora, s druge strane, čovjek ima stalnu potrebu za sposobnim učiteljem koji će ga poučiti upotrebi riječi, kao što otac i majka svoje dijete postepeno upoznaju s govorom i pravilima, čijim će pridržavanjem ono otkloniti greške pri govoru. Ovakav zakon je upravo gramatika jezika.

Isto vrijedi za moć razuma. Uzvišeni Gospodar je darivanjem moći razuma, čovjeka, nasuprot životinjama koje ovu moć ne posjeduju i koje shodno tome ne mogu razmišljati, učinio bićem mislećim po njegovoj prirodi. Ali, upravo ovakav čovjek čini greške ili čak izvodi oprečne zaključke. Rezultat ovih dvaju uvoda – da je čovjek misleće biće i da pri tome grijesi – jeste da on ima potrebu za zakonom i sredstvom u skladu sa čim će ispraviti svoje misli i otkriti svoje greške. Ovo sredstvo nije ništa drugo do znanost o logici.

Uloga logike u ljudskim mislima

Iz prethodnih objašnjenja postalo je jasno da, kao što gramatika sama po sebi ne rezultira ispravnim govorom niti ispravlja postojeće nedostatke, tako i logika sama po sebi ne donosi ispravno razmišljanje, već ima ulogu poučavanja ispravnoj metodi razmišljanja.

Nakon ovoga objašnjenja postaje jasan odgovor na pitanje koje se prirodno nameće, a to je zašto neki, i pored toga što poznaju logiku, opet grijese. Odgovor glasi: "Greške u mišljenju su rezultat nepoznavanja pravila logike ili njihovog

nepridržavanja.” Logika je samo sredstvo u rukama spoznaje i njenog mjerilo. Zato, ako se misli ne odmjere ovim mjerilom, ili se pak nešto drugo uzme mjerodavnim, greška nije u logici, niti će to drugo mjerilo umanjiti njenu vrijednost.

Logika i Aristotel

Poznato je, a i Ibn-Sina je to potvrdio, da je Aristotel utemeljitelj logike i da je on postavio njena pravila. Sukladno ovome, moguće je prigovoriti: Ako je logika kao nauka proizvod Aristotelovog uma, koji je i sam podložan greškama, šta dokazuje da su pravila logike ispravno utvrđena?

Odgovor na ovo pitanje je sljedeći: Pravila logike Gospodar je, stvarajući čovjeka, položio u njegovu biću, a ono što se pripisuje Aristotelu je samo kompilirana logika. To znači da je on u skladu sa ljudskom prirodnom urednjom pravila logike.

Drugim riječima rečeno, Aristotel je otkrio ta pravila kao što i empirijske nauke otkrivaju odnose u prirodi, a ne stvaraju ih. Newton je, isto tako, otkrio silu gravitacije, a nije je stvorio. Zbog toga, sva pravila filozofije i logike treba dovesti u vezu sa osnovnim, neporecivim kriterijima istine, kao što je, primjerice, pravilo nemogućnosti istovremene združenosti (الجتماع) dvaju oprečnih pojmoveva i njihovog izuzimanja (الارتفاع) na jednom mjestu i sl.

Prema tome, Aristotel je sa posebnom pažnjom analizirao pravila i metode razmišljanja i njegove pravilnosti, koje je potom sabrao u znanost pod imenom logika. Vidimo ustvari da se mi pridržavanjem pravila logike pridržavamo prirode razuma, onakvog kakvim ga je Bog stvorio, a ne pravila koja je ustanovio Aristotel.

Šta je logika?

Nakon ovog kratkog uvoda može se definirati ovo izgubljeno blago čovječanstva:

“Logika je zakonodavno sredstvo čijim se pridržavanjem umštiti od činjenja grešaka pri razmišljanju.”

Objašnjenje:

Da bi se definirala jedna nauka, mogu se koristiti tri načina:

1. Definicija po predmetu proučavanja, kao kada se medicina definira kao nauka koja proučava prirodu ljudskog tijela i njegove promjene.

2. Definicija po temeljnim interesima, kao kada se medicina definira kao nauka koja raspravlja o uzrocima i faktorima zdravlja i bolesti ljudskog tijela.

3. Definicija po svrsi, kao kada se medicina definira kao nauka koja osigurava čovjeku zdravlje i otklanja bolest i tjelesne nedostatke.

Kao što se iz istaknutog da shvatiti znanost logike je definirana po njenoj svrsi, odnosno ukazujući na njen krajnji cilj, precizirajući da logika čuva um od pogrešaka, istovremeno učeći čovjeka kako da ih otkrije.

Umješnost i preciznost Aristotela prilikom definiranja ogleda se u sljedećem:

Aristotel je, spominjući uvjet pridržavanja, dao odgovor na pitanje zašto neki logičari sami nemaju ispravnu logiku, davši time do znanja da je logika takav zakon čijim pridržavanjem ljudski um biva očuvan od grijesnja. Prema tome, za dostizanje savršenstva imamo dva puta:

1. posjedovanje dobrog zakona koji će moći osigurati koristi i otkloniti štete,
2. primjena tog zakona.

Ako izostavimo bilo koji od ovih dvaju uvjeta, bit ćeemo uskraćeni dosezanja savršenstva. Aristotel je kod definiranja logike imao ovo na umu pa je zbog toga unaprijed odgovorio prije nego je prigovoreno.

Logika je sredstvena – propedeutička nauka (العلمي)

Jedno od pitanja na koje moramo obratiti pažnju je i to da logika u podjeli nauka na sredstvene i nezavisne pripada sredstvenim naukama.

Objašnjenje:

Stjecanje svake vrste znanja usmjereni je ka ostvarivanju određenog cilja. Nekada je ono ostvarivo stjecanjem i razumijevanjem pitanja samo jedne nauke, bez uzimanja u obzir druge, dok u drugim slučajevima nije tako, nego je stjecanje jedne nauke uvod za razumijevanje druge. Ustvari, čovjekov cilj jeste viša nauka, međutim put stizanja do određene nauke moguć je samo posredstvom uvodne. Prve nauke nazivaju se nezavisnim, što znači da su one same cilj naučnog pregnuća. Druga skupina nauka naziva se sredstvenim, a stječu se radi ovladavanja drugim naukama. Logika spada upravo u sredstvene, a ne u nezavisne nauke. To znači da logika poučava čovjeka općim principima ispravnog mišljenja kako bi mu pomogla u stjecanju ma koje vrste znanja. Upravo zato logika je nazvana vagom (میزان), mjerilom (ملاک) i slugom nauka (خادم) (العلوم).

Primjer:

Nekada čovjek ide na pijacu kupiti kakav lijep cvijet, a nekada grijalicu ili ventilator. Ako bismo ga upitali za razlog, čuli bismo dva različita odgovora. Za kupovinu cvijeta rekao bi: "Bio je veoma lijep i svidjelo mi se gledati ga." Za ventilator bi kazao: "Kupio sam ga zato što je veoma vruće", ili: "Kupio sam

grijalicu zato što je hladno.” Vidimo da je cvijet sam po sebi cilj, dok su ventilator i grijalica posrednici u ostvarenju glavnoga cilja, tj. otklanjanju hladnoće ili vrućine. U slučaju umjerenog vremena nijedno od ovoga dvoga ne bi bilo uzeto u obzir. Međutim, cvijet se kupuje bilo da je vrijeme toplo ili hladno. Ljepota, a ne nešto drugo, razlog je njegove kupnje. Ako bismo artikle iz ovog primjera htjeli svrstati u gornju podjelu, onda bi cvijet pripao skupini nezavisnih, a ventilator i peć skupini sredstvenih nauka.

Odgovor na jedno pitanje:

Iz dosad rečenog postalo je jasno, najprije, da između nauka postoji određeni odnos, i nadalje, da sve nauke imaju potrebu za logikom.

S obzirom na položaj logike, koja, s jedne strane, najvažniji plod ljudskog života – razum i misli – podvrgava provjeri i vrednovanju, i koja, s druge strane, treba pozitivno odgovoriti potrebama drugih nauka, koje to od nje i očekuju, obaveza tragaoca za znanjem je da uloži maksimalan trud radi ovladavanja njome. Najvažniji temelj svih ljudskih nauka jeste logika, i što je ovaj temelj čvršći, ono što se gradi na njemu bit će pouzdanije.

Vrste znanja

Uzvišeni Gospodar stvorio je prirodu čovjeka takvom da posjeduje moć mišljenja. Ovim putem Bog je dao čovjeku mogućnost stjecanja znanja i upravo ovo je tačka razdvajanja čovjeka od životinje. Da bi se lakše shvatila definiciju znanja, u nastavku će biti govora o njegovim vrstama.

Osjetilno znanje (علم حسّ)

Čovjek rođenjem ne posjeduje nikakav vid misli i znanja u aktivnom obliku. On je poput kakve prazne ploče (tabula rasa), bez ikakvih slika. Jedina stvar koju posjeduje jeste mogućnost i moć za stjecanjem znanja. Nakon kratkog vremena čovjekovih pet osjeta (vid, sluh, okus, miris i dodir) započinju svoju aktivnost. Tako vidimo da dijete počinje osjećati, slušati zvukove i sl., što je njegov prvi kontakt sa vanjskim svijetom. Kroz svakodnevne kontakte ono reagira na stvari koje ga okružuju, tako da njegova prazna ploča poprima nova stanja, koja nazivamo znanjem. Naravno, priroda ovog znanja je da postoji samo dok traje kontakt sa vanjskim svijetom. Zbog toga se ova vrsta znanja naziva osjetilnim. Znači, ono predstavlja vrstu obaviještenosti koja se stjeće posredstvom pet čula, a tokom kontakta sa vanjskim svijetom, što čini prvu fazu znanja. Upravo ovo predstavlja veliki kapital na kojem se temelji čovjekova spoznaja. Čovjek i životinja jednaki su u posjedovanju ovog znanja.

Imaginarno znanje (علم خيال)

Nakon malog napretka u razvoju uma, dijete slike koje je percipiralo posredstvom osjetila pohranjuje u memoriju i njima raspolaze. Tako, poslije kratkog vremena, prepoznaće lice majke, rađa se bliskost s njom, pa čak razaznaje i njen glas. Pored memoriranja slika, dijete ih i upoređuje jedne sa drugim.

Naprimjer, ova linija duža je od one, ova hrana slada je od druge itd. Postepeno dijete stječe sposobnost razlučivanja dijelova i njihova spajanja u jednu cjelinu. Ponekad na taj način stvara slike koje ne postoje u spoljašnjem svijetu. Predočava sebi sliku nekoga grada za koje je samo čulo tako što ga upoređuje sa do sada viđenim gradovima. Ovo je imaginarno znanje koje čovjek stječe putem moći imaginacije. Neke su životinje na istoj razini sa čovjekom u pogledu ovakvog znanja.

Napomena:

Ovom prilikom važno je napomenuti da se u tekstovima javljaju dva termina u vezi sa predmetom naše rasprave, i to:

- a) moć imaginacije (قدرة خيال),
- b) moć slikovitog predočavanja (قدرة تخيل).

Ono o čemu raspravlja uvaženi autor u ovoj studiji jeste drugi oblik moći – ona koja može vršiti promjene na memoriranim slikama. On ovom prilikom, odnosno u prvim koracima upoznavanja sa logikom, nije želio ukazati na razliku ovih dvaju termina radi olakšanja početnicima, zadovoljivši se jedino konstatacijom da se ovo znanje naziva imaginarno. Međutim, moć imaginacije ili imaginarno znanje je onaj oblik slike koji nastaje tek po kontaktu sa spoljnijim svijetom, a po okončanju kontakta ostaje u umu. Uzimajući ovo u obzir, Mulla Sadra Širazi, r. a., je rekao: “Moć imaginacije (قدرة خيال), koju još nazivaju i *mutesarafe* (متصرفة), ona je moć koja postoji u sliku memorira i čuva, a moć slikovitog predočavanja (قدرة تخيل) ona je

moć koja vrši promjene na slikama i ima utjecaja pri uređenju premisa koje um koristi kod razmišljanja.”

Intuitivno znanje (علم و همی)

Nakon nekog vremena, opseg znanja djeteta se uvećava i prelazi granice osjetilnog. Dijete razumijeva niz partikularnih pojmoveva koji ne stoje u vezi sa materijom niti potпадaju pod kategoriju količine, kao što su ljubav roditelja, mržnja neprijatelja, strah preplašena čovjeka, tuga razočarane osobe itd. Ovakvo znanje naziva se intuitivno jer se stječe posredstvom drugom moći koja postoji u čovjeku, a zove se intuicija. Neke su životinje na istoj razini sa čovjekom u pogledu ove vrste znanja. U osnovi, životinje upravo pomoću ove vrste moći uređuju svoje spoznaje. Ovo je tačka nakon koje čovjek napreduje ka drugim horizontima, a životinja stiže do svog kraja.

Napomena:

Termin intuicija (و هم) ima različita značenja na koja treba ukazati kako se ne bismo suočili sa prividnom konfuzijom:

a) u nekim slučajevima ovaj termin se koristi nasuprot konjekture (ظن), o čemu će biti riječi u poglavljju o sudovima.

b) u nekim drugim prilikama se koristi nasuprot razuma (عقل) i označava stvari koje ne postoje u spoljnjem svijetu i razum ih otvoreno poriče, dok ih moć imaginacije prikazuje stvarnim. Imaginacija ima moć da ovladava razumima pojedinaca, ako ne i većine, potčinjavajući ih sebi, kao kada stvara sliku čudovišta prikazujući ga stravičnim, od čega se na kraju sam čovjek prepadne; a nekada, opet, pripisuje apstraktnе pojmove materijalnim oblicima, kao kada za Boga pretpostavlja da Ga obuhvata mjesto i vrijeme, što je svojstveno jedino stvarima materije.

c) U nekim slučajevima termin intuicija podrazumjeva tačno određenu vrstu znanja, o čemu se upravo sada raspravlja, i stoje nasuprot osjetilnog i imaginarnog znanja.

Prema tome, na nama je da obratimo pažnju na različita značenja istog termina da ne bismo zapali u greške. Upravo spomenuta različitost značenja nije svojstvena samo terminu *intuicija*, nego i drugim terminima kao što su filozofija, znanje, sloboda itd. U svakom slučaju, treba biti na oprezu pri korištenju ovakvih termina da budu u skladu sa tačno namjeravanim značenjem.

Razumsko znanje (علم عقلي)

Pošto čovjek prođe moć intuicije, stiže do moći razuma, mjesto poslije kojeg misao ne poznaje granicu i sva znanja podvrgava provjeri. Upravo i ova podjela znanja o kojoj sada raspravljamo rezultat je sposobnosti razuma.

Moći i sposobnosti razuma i misli su sljedeće:

- a) spoznaja općih i partikularnih pojmova; analiziranje i razlučivanje osjetilnog, imaginarnog i intuitivnog znanja zadatak je razuma;
- b) upoređivanjem stečenih znanja i spoznaja um priskrbljuje nova znanja;
- c) nepoznanicu pretvara u poznanicu i pohranjuje je sa ostalim poznanicama;
- d) iz prošlih događaja predviđa dalju budućnost;
- e) razmatra pitanja stvaranja svijeta i njegovog kraja;
- f) otkriva zakonitosti između pojava i sintezom stvara nove pojave;
- g) klasificira ljudе upravo na osnovu posjedovanja ili neposjedovanja ove moći;

- h) upotpunjuje nauku logiku radi očuvanja ove moći od grešaka i očuvanja njene vjerodostojnosti.

Definicija znanja

Nakon prikaza podjele znanja, uvaženi autor osjeća da je stiglo vrijeme njegova definiranja. On još jednom, da bi olakšao shvatanje definicije znanja, predlaže sljedeći praktičan metod: "Otvorite oči i pogledajte knjigu ispred sebe, a potom zatvorite oči tako da vam pažnja bude zadržana na toj knjizi. Primijetit ćete kao da još posmatrate tu knjigu. Ili, prinesite sat uhu i slušajte njegovo kucanje jedno vrijeme, a potom ga odmaknite. Primijetit ćete kao da vam još uvijek zvuk sata kuca u ušima. Na isti način ispitajte i ostala osjetila, imat ćete ista iskustva. Ako ponovite ovo više puta, uočit ćete da je znanje upravo ona slika koja se odslikala u vašem nefsu, slično u ogledalu reflektiranim slikama." Zbog toga se i kaže: "Znanje je nastala slika odredene stvari u razumu", ili po riječima allame Tabatabaia: "Znanje je prisustvo jedne stvari kod druge stvari."

Napomena:

Neki su prigovorili autoru na navedenom primjeru, rekavši da slika ne postoji u ogledalu, nego se ona jedino reflektira u umu. Naravno, treba obratiti pažnju da ogledalo i odslikavanje slike ne predstavlja staklo, zapravo, sama slika podrazumijeva ogledalo. Prema tome, nema značenja i nije ispravno reći da slika u ogledalu ne postoji, već sâmo ogledalo jeste ta slika, a ne njena posuda, tj. mjesto prihvatanja slike.

Prisutno znanje i stečeno znanje

(علم حصولی و علم حضوری)

Znanje se iz drugog ugla dijeli na dva oblika:

1. prisutno ili neposredno znanje (علم حضوری),
2. stečeno ili posredno znanje (علم حصولی).

Prisutno znanje, kao što jasno proizlazi iz samog njegovog imena, predstavlja prisustvo predmeta spoznaje (معلوم) kod saznavaca (عالم), kao što je znanje duše o svojoj zbilji i svojstvima koji o njoj opстоje; znanje o sreći i tuzi, bolu i teškoći i sl., jer su svi ovi atributi prisutni u duši; ili znanje Božije o Njegovoj Biti i stvorenjima Njegovim. Ova vrsta znanja nije tema razmatranja logike.

Stečeno znanje se ostvaruje posredstvom odslikavanja slike objekta spoznaje u spoznavaocu. Prema tome, razlika između stečenog i prisutnog znanja je u sljedećem:

a) Stečeno znanje posredstvom slike percipiranog objekta biva prisutno kod saznavaca, suprotno prisutnom znanju kod kojeg je sam objekt spoznaje prisutan kod saznavaca, a ne njegova slika.

b) Znanstveni bitak percipiranog (وجود علمی معلوم) kod stečenog znanja razlikuje se od njegovog pojavnog bitka u spoljnjem svijetu (وجود عینی). To znači da zbilja predmeta spoznaje egzistira u spoljnjem svijetu, dok je njegova slika prisutna kod saznavaca, suprotno prisutnom znanju kod kojeg su znanstveni i pojavnii bitak jedna te ista stvar, a to je upravo ono što je prisutno kod saznavaca.

c) Kod stečenog znanja je moguća greška, za razliku od prisutnog znanja kod kojeg ona nije moguća. Budući da je kod stečenog znanja slika posrednik između objekta spoznaje i saznavaca, postoji mogućnost da se ta slika ne podudara sa

pojavnim objektom saznavanja, dok kod prisutnog znanja ne postoji posrednik.

d) Stečeno znanje je moguće podijeliti na pojам i суд, за razliku od prisutnog znanja.

e) Prisutno znanje uvijek prethodi stečenom znanju. Drugim riječima, stečeno znanje se uvijek oslanja na prisutno, jer je sama slika o objektu spoznaje prisutna u umu saznavaca. To znači da saznavalac posredstvom te slike, koja sama jeste prisutno znanje, stiže do objekta spoznaje i time stječe znanje o njemu.

Između prisutnog i stečenog znanja postoje i druge razlike koje treba istraživati u filozofiji.

Predodžba i sud (تصوّر و تصدیق)

Gledajući nacrtani trougao na listu papira u umu se formira slika tog trougla. Upravo ova slika je naše znanje koje se naziva pojам ili predodžba (تصوّر), jer osim postojeće slike u umu ona ne predstavlja ništa više. Isti slučaj je ako se promatraju i uglovi trougla. U umu se formira samo slika koja je ustvari predodžba. Također, ako se na papiru nacrtava horizontalna linija i potom njoj doda okomita, u umu se odražava i obrazuje slika dva prava ugla, što opet jeste "samo slika". Sada, ako se zbir ova dva ugla uporedi sa zbirom uglova trougla, u svrhu ocjenjivanja da li su zbirovi jednakci ili ne, i pri tom se posumnja u njihovu jednakost, i u tom slučaju slika koja se formira o njihovom odnosu u umu jeste "samo slika". Međutim, kada se argumentirano dokaže da su zbirovi uglova u ova dva slučaja isti, u nama se pojavljuje jedno novo stanje različito od prijašnjeg. Ovo stanje je odraz spoznaje odnosa o podudarnosti zbiru uglova dviju slika sa stvarnošću, koja nužno potiče dušu na donošenje presude o toj podudarnosti. Ovo novostečeno stanje naziva se суд ili tvrdnja

(تصديق). Prema tome, sud predstavlja spoznaju postojanja ili nepostojanja odnosa u stvarnom svijetu.

Primjedba:

Ono što je na gornjem primjeru spoznato jeste postojanje ili nepostojanje odnosa, a to ne predstavlja sud, jer sam sud dolazi tek nakon čina spoznaje. To znači da tek nakon određene spoznaje slijedi još jedna radnja, a to je donošenje suda o postojanju ili nepostojanju odnosa.

Odgovor:

Jeste, i mi prihvatom vaše zapažanje, međutim, pošto je sud neodvojiv rezultat ove spoznaje i uvijek ide zajedno s njom, mi smo samu spoznaju odnosa nazvali po onome što nužno iz nje proističe, a to je sud. U naučnim raspravama ovakvi termini su uobičajeni i tu nema nikakvih problema. Prema tome, spoznaja (u ovom slučaju percipiranje uglova trokuta, dva prava ugla i jednakost zbiru uglova dviju slika) samo je čista slika koja za sobom ne povlači nikakvu presudu. Međutim, spoznaja toga da je njihov odnos jednak i u skladu sa stvarnošću predstavlja sud.

Pitanje:

Ako se odnos u jednoj izjavnoj rečenici ne podudara sa stvarnošću, npr.: "Kaba se nalazi u Medini", što je neistina, koja je onda ovo vrsta znanja, jer vidimo da je ova tvrdnja oprečna stvarnosti.

Odgovor:

Ova neistinita tvrdnja također potпадa pod sud jer i sama predstavlja jednu vrsta znanja i uvjerenja. Prema tome, za sud nema razlike da li se on podudara ili ne podudara sa postojećim odnosom u spolnjem svijetu.

Napomena:

S obzirom na gore spomenuto, postalo je jasno da termini kao predodžba (درافك) (تصوّر) i znanje (علم) imaju jedno značenje koje predstavlja: "Prisustvo slike stvari u umu".

Na istoj osnovi i sud predstavlja predodžbu s tom razlikom što kod njega postoji još i čin prihvatanja koji se ogleda kroz stanje odobravanja, tj. zadovoljstva duše tim sudom. U skladu s ovim, korištenje različitih termina u ovom slučaju je jedino radi razlikovanja predodžbe koja za sobom ne povlači presudu i predodžbe koja u sebi sadrži sud. Zbog toga, prva slika je terminološki označena kao predodžba, a druga kao sud. Zašto je prva slika nazvana predodžbom? Zato što je to samo jedna gola slika, bez ikakvih uvjeta, za razliku od suda koji je predodžba, ali uvjetovana presudom.

Drugo zapažanje:

Ako se predodžbi prepostavi uvjet općenitosti i kaže se općenita predodžba, u tom slučaju ono što se pod ovim izrazom podrazumijeva bilo bi njen općenito značenje koje u sebi obuhvaća znanje, spoznaju, jednostavnu predodžbu i sud, jer smo rekli da se znanje dijeli na predodžbu i sud, pa ako smo predodžbu prepostavili kao općenitu i pri tome nam je namjera bila znanje, obuhvatat će oboje, i predodžbu i sud.

Na šta se odnose predodžba i sud

U ovom dijelu uvaženi autor želi razmotriti ono na šta se predodžba i sud odnose. Drugim riječima, on želi izvršiti podjelu predodžbe i suda sa aspekta onoga na što se oni odnose. Sud se odnosi samo na jednu stvar, a to je: "Postojeći odnos u izjavnoj rečenici pri donošenju presude o podudarnosti ili nepodudarnosti tog odnosa sa stvarnošću."

Predodžbe, s obzirom na ono na šta se odnose, dijelimo na četvero:

1. Prosta riječ

Ako se predoči jedna riječ, bilo da je to imenica “Hasan” ili glagol “udariti”, i pri tome se ne donosi nikakav sud, ta riječ onda potпадa pod predodžbu.

2. Odnos u izjavnoj rečenici bez presude

Kada čujemo neku vijest, ali ne znamo da li je istinita ili neistinita; pa ne donešemo nikakav sud, onda će u ovom slučaju ova vijest biti predodžba, npr.: “Planeta Mars je naseljena.”

3. Odnos u poticajnim rečenicama

Ako neko naredi, npr.: “Piši!”, ili izrazi želju, npr.: “Eh da sam bogdo imao to znanje”, ili postavlja pitanje: “Da li vi znate rješenje tog pitanja”, nijedan od ovih slučajeva nije sud zato što u njima ne postoji odnos, i svi potpadaju pod predodžbu.

4. Krnjava složenica

Naprimjer, kada neko kaže: “Hasanovo auto”, ili “Ako biste vi htjeli”, ili autorov primjer koji navodi iz Ku’ana: “Ako biste brojali Allahove blagodati, ne biste ih prebrojali”, i pri tome se navede samo prvi dio rečenice: “Ako biste brojali Allahove blagodati”, a drugi dio izostavi, i u tom slučaju ne bi postojao nikakav odnos, a time naravno ni suda, što znači da i ovi slučajevi potpadaju pod predodžbu.

Prema tome, sud se odnosi na jednu stvar, a predodžba na četiri.

Napomena:

Da bismo lakše mogli shvatiti i zapamtiti podjelu predodžbe, reći ćemo sljedeće:

a) Tvrđnja predstavlja sud o podudarnosti ili nepodudarnosti sa stvarnošću.

b) Prema tome, kod suda postoje četiri stvari:

- ono što se pripisuje (منسوب),
- ono čemu se pripisuje (منسوب اليه),⁴⁹

- sudstveni odnos (نسبة حكميه),
- presuda (حكم).

Ako ove četiri stvari budu postojale zajedno, ostvarit će se sud, a ukoliko bilo koji od ovih četiriju uvjeta ne postoji, i sud time buva dokinut. Prirodno, ako nešto nije sud, onda je sigurno predodžba.

Podjela sudova

Kada se čovjek suoči sa nekom izjavom, u njemu se prema njenom sadržaju te izjave odražava jedno od stanja o kojima će u nastavku biti govora:

1. Čvrsto uvjerenje (يقين) – ovakva vrsta uvjerenja predstavlja stanje kada čovjek sto posto poznaje sadržaj izvješća i poriče sve što je oprečno njoj, ili je sto posto uvjeren u njenu neistinitost i potvrđuje njoj oprečnu istinitost.

2. Konjektura ili vjerovanje (ظن) – ono predstavlja stanje čovjeka koji daje prednost jednoj od dviju strana izvješća, istinitosti ili laži, istovremeno ne poričući potpuno oprečnu stranu, tj. smatra je mogućom.

3. Hipoteza ili prepostavka (وهم) predstavlja stanje čovjeka koji smatra obje strane izvješća mogućom, tj. istinitost i neistinitost, istovremeno dajući prednost oprečnoj strani izvješća. Konjektura stoji tačno nasuprot hipoteze.

4. Sumnja (شك) predstavlja stanje kada čovjek ne daje prednost nijednoj strani izvješća, istinitosti ili neistinitosti, već svaku od njih smatra podjednako mogućom.

Pitanje:

Nakon ove podjele, nameće se pitanje koji od ovih pojmoveva predstavlja sud, a koji to nisu?

Odgovor:

Sigurno je da *pretpostavka* nije sud jer je prednost u njenom slučaju data suprotnoj strani. Ni sumnja, također, neće predstavljati sud stoga što kod nje ne postoji nikakav odnos i presuda. Vjerovanje se, međutim, može prihvati kao sud zbog toga što kod njega postoji sud o odnosu, iako u njegovom slučaju postoji mogućnost istinitosti sadržaja suprotne strane izvešća, dok uvjerenje predstavlja najjasniji primjer suda. Dakle, može se utvrditi da sud ima dva oblika, jedan je uvjerenje, a drugi vjerovanje.

Šta je čvrsto uvjerenje (يقين)?

Čvrsto uvjerenje je vijest sačinjena iz dvaju znanja. Jedno je znanje o ispravnosti njenog sadržaja, a drugo je znanje o negaciji njoj suprotnog sadržaja. Upravo zbog ovoga je rečeno da je uvjerenje znanje spoja dviju postavki.

Neznanje i njegova podjela

Neznanje predstavlja nepostojanje znanja kod osobe koja je kompetentna posjedovati ga, tj. osobe koja ima potencijal da posjeduje znanje. Stanje neznanja je slično sljepoći koja predstavlja neposjedovanje vida za biće u čijoj kreaciji je predviđen vid, međutim ona ga iz nekog razloga nema.

Pitanje:

Zbog čega je gornja definicija uvjetovana riječima "kod osobe koja je kompetentna", zar nije bilo dovoljno reći: neznanje predstavlja neposjedovanje znanja ili sljepoća je neposjedovanje vida. Da li je definicija krnjava bez navođenja ovog uvjeta?

Odgovor:

U nastavku knjige, u poglavlju o pitanjima opozicija u logici, reći će se da odnos znanja i neznanja nije odnos dva

kontradiktorna pojma, već je njihov opozicioni odnos odnos posjedovanja i neposjedovanja, koji je ustvari jedna posebna vrsta kontradikcije. Tako vidimo da se drvetu ne može pripisati znanje i neznanje, ili da se vid i sljepoča ne može odnosi na zid.

Vrste neznanja

Iz dosada rečenog nekoliko je stvari postalo jasno, i to:

1. Značenje neznanja; ono se interpretira kao neposjedovanje znanja.
2. Podjela znanja; s jedne tačke gledišta ono se dijeli na pojam i sud.
3. Opozicioni odnos znanja i neznanja je odnos posjedovanja i neposjedovanja, a ne odnos negiranja i potvrđivanja.

Shvativši do sada rečeno postaje jasno da se i neznanje dijeli na dva oblika:

1. neznanje u pogledu predodžbe,
2. neznanje u pogledu suda.

Moguća je podjela neznanja i iz drugog ugla, na prosto i složeno neznanje.

Objašnjenje:

Po nekim pitanjima čovjek ne posjeduje informacije i ne poznaje određenu temu, međutim, svjestan je svog neznanja. Naprimjer, ne zna da li na planeti Mars ima živih bića ili ne, a istovremeno je svjestan svog neznanja po ovom pitanju. Ovo predstavlja prosto neznanje. Međutim, čovjek o nečemu ne posjeduje znanje, a istovremeno nije ni svjestan toga, tj. nije obaviješten o svom neznanju dok umišlja da zna. Primjer toga je osoba koja je prihvatala neko učenje suprotno Istini. Ovo, ustvari, predstavlja složeno neznanje, jer je njegovo neznanje sastavljeno iz dvije nepoznanice. Jedna je neznanje po osnovnom

pitanju, a druga je neznanje o vlastitom neznanju. Ovaj drugi vid neznanja je najopasniji za čovjeka.

Na šta se odnosi složeno neznanje?

Iz dosada rečenog postalo nam je jasno da se složeno neznanje uvijek odnosi na sud, jer ga uvijek prati vrsta uvjerenja, iako se ono ne podudara sa realnim svijetom.

Da li složeno neznanje čini jednu vrstu znanja?

U vezi sa ovim pitanjem postoje različiti stavovi. Mišljenje koje je prihvatio ajetullah Muzafer autor knjige *Logika* je sljedeće:

Složeno neznanje nije vrsta znanja. Da bi dokazao svoje mišljenje, on navodi dva razloga:

1. Definiciju znanja, i u tom kontekstu on kaže: "Kako smo definirali znanje? Tako što smo rekli da je znanje prisustvo slike određene stvari u umu. Dakle, znanje je slika nekoga predmeta prisutna u umu. Sada, u slučaju da se u vašem umu odslikala neka slika i vi mislite da ta slika odgovara namjeravanom predmetu, da li samim vašim mišljenjem ova slika može odgovarati predmetu koji je uzet u obzir? Nikada. Prema tome, iako se u umu reflektira slika neke stvari, ovo samo po sebi nije dovoljno da bi bilo znanje, budući da je percipirano u umu različito od stvarnog predmeta u objektivnom, tj. pojavnom svijetu." Drugim riječima, ajetullah Muzafer smatra da je uvjet znanja da se ostvarena umska slika podudara sa objektivnom stvari u pojavnom svijetu. Upravo zbog toga što kod složenog neznanja nije ispunjen ovaj uvjet ono se ne može svrstati u znanje.

2. Drugi dokaz njegove tvrdnje jeste činjenica da nijedna stvar ne može biti niži pojam tj. podgrupa svojoj logičkoj opoziciji, tj. oprečnom pojmu dobivenom kroz diviziju.

Objašnjenje:

Rekli smo da je čovjek znalač ili neznalica. Znamo također da je znanje oprečno neznanju. Sukladno tome, nije moguće da znanje bude podgrupni pojam pojmu neznanja. Drugim riječima, nije moguće da neka stvar bude objekt svom opozicionom pojmu.

Čvrsto uvjerenje (بِقْرَنْ) ne može promijeniti, tj. utjecati na zbilju. Naprimjer, ako biste posmatrali izdaleka neko drvo i na prvi pogled pomislili da je to čovjek, da li bi ova pretpostavka ili uvjerenje moglo promijeniti onu vanjsku zbilju? Nikada. Dakle, može se zaključiti da složeno neznanje ne čini dio znanja, tj definicija znanja ga ne obuhvata.

Primjedba:

Neki su imali zamjerku na ovu argumentaciju pa su rekli: "Vi ste pretpostavku (وَهُمْ), koja znači davanje prednosti jednoj strani naspram druge u omjeru 20% naprema 80%, ubrojali u pojmove. Vi ste isto tako i sumnju (كُشْ شُكْ) ubrojali u pojmove, iako sumnja u osnovi ne daje prednost ni jednoj strani. Potom ste sve vrste pojmove obuhvatili definicijom znanja, a znamo da u slučaju sumnje ne postoji nikakav oblik ostvarene slike jer kod nje ne postoji davanje prednosti jednoj strani, a posebno u slučaju pretpostavke, kada nasuprot takve formirane slike spoljnog predmeta stoji konjektura (ظُنْ). Nemoguće je da jedna stvar u spolnjem svijetu posjeduje dvije slike koje su oprečne u razumu. To bi značilo da se slike, i pretpostavke i konjekture, podudaraju sa predmetom percepcije u spolnjem svijetu, što je sa stanovišta razuma nemoguće." Ovo bi bila primjedba upućena autoru.

Nužno ili očigledno i spekulativno znanje

(علم ضروري و علم نظري)

Znanje, općenito gledano, bilo da je predodžba ili sud, dijeli se na dva oblika. Svjedoci smo da u nekim slučajevima za stjecanje slike o nekoj stvari nema potrebe za promišljanjem, kao što je recimo u tvrdnji da je dio cjeline manji od same te cjeline kojoj pripada, ili kao što svi znamo da je dva pola od četiri; ili sa aspekta pojmovnog, što se vidi na primjeru našeg poimanja hladnoće, toplosti, slatkoće, gorčine i sl. Ovakav oblik suda i predodžbe predstavlja nužno, tj. očigledno znanje. Međutim, u nekim drugim slučajevima, da bi se percipirao neki pojam, postoji potreba za razmišljanjem. Naprimjer, u odgovoru na pitanje da li postoji duša prije svega će se reći: "Mi prvo trebamo imati tačnu sliku o duši, a tek potom iznijeti neko mišljenje." Isti odgovor je i na pitanje o elektricitetu, ili pitanje da li je Zemlja mirna ili se kreće. Za ove i njima slične odgovore postoji potreba za promišljanjem i informacijama. Ova vrsta pojmoveva i sudova naziva se spekulativno ili stečeno znanje.

Uvaženi autor, pojašnjavajući ova dva oblika znanja, ujedno slijedi sljedeće dvije namjere, i to:

1. priprema čitaoca da razumije definiciju misaonog procesa, tj. šta je ustvari naučna i logička definicija mišljenja,
2. davanje odgovora na neke moguće nejasnoće i primjedbe vezane za samu raspravu.

Zbog toga u nastavku kaže:

Znanje i spoznaju o nekim pojavama čovjek može steći na dva načina:

- a) bez posredstva razmišljanja

To znači da je čovjeku prilikom percipiranja neke stvari dovoljan jedan od uzroka pažnje (objašnjenje ovih uzroka slijedi u narednom poglavlju), drugim riječima, samim obraćanjem

pažnje na neku stvar ona čovjeku biva jasnom. Ova vrsta stečenog znanja, bilo da se radi o pitanjima zbilje, predodžbe ili suda, naziva se nužno ili očigledno znanje.

b) posredstvom razmišljanja

Postoje neka pitanja čije percipiranje i razumijevanje čovjeku nije lako, štaviše, postoji potreba za promišljanjem i korištenjem umskih aktivnosti, kao što su razmjena i upoređivanje informacija, izvođenje filozofskih dedukcija, argumentacija itd.

Put pronalaska rješenja ovih pitanja u tome je da čovjek upotrijebi svoje znanje i poznate činjenice i na temelju toga otkrije namjeravanu nepoznanicu. Naravno, treba imati na umu da samo posjedovanje informacija i znanja nije dovoljno. Prije svega, treba postojati određeni odgovarajući odnos između poznanica i željene nepoznanice, te ih potom treba postaviti na takav način da se prirodnim putem nepoznanica pretvoriti u poznanicu. Ova vrsta znanja, bilo da je predodžba ili sud, naziva se spekulativno ili stečeno znanje.

Uzroci pažnje

Već je rečeno da nužno znanje predstavlja ono znanje za čije ostvarenje nije potrebno promišljanje. Uzimajući u obzir ovu definiciju trebalo bi da čovjek posjeduje svo znanje koje je nužno i očigledno, a vidimo da on često ne zna najočiglednije činjenice, ili štaviše, neke osobe uopće ne prihvataju mnoga očigledna znanja. Naprimjer, zar čovjeku poznavanje očevog lica nije nužno znanje? Pa zašto je on u stalnom zaboravu toga, tj. nije ga svjestan? Zar trag ne upućuje uvijek na ono što ga ostavlja? Odgovor je potvrđan, međutim, zašto u vezi sa predmetom nužnoga znanja postoje tolike sumnje i primjedbe, kao što je slučaj sa primjerom Božijeg Bića?

Odgovor:

Često čovjek zbog nepostojanja uzroka pažnje nije svjestan nekih očiglednih pitanja ili u osnovi ne posjeduje znanje o njima. Ovo ukazuje na činjenicu da za čovjeka nije nužno uvijek imati na umu sva očigledna znanja. Ova vrsta neznanja ne stvara nikakav problem znanju niti može biti primjedba njegovoj očiglednosti, budući da ne postoji uzrok pažnje.

Uzroci pažnje su sljedeći:

1. Pozornost (انتباه)

Pozornost jeste obraćanje pažnje na željeno pitanje. Postojanje ove pažnje je obavezno kod svih nužnih pitanja zato što čovjek ponekad nije svjestan najočiglednijih stvari, kao što je rečeno u vezi sa primjerom očevog lica. Dakle, neophodno je da um obrati pažnju na tu nužnu poznanicu kako bi ona bila aktivno prisutna u njemu.

2. Neoštećenost uma (سلامت ذهني)

Postojanje ovog uzroka je nužno u svim slučajevima koji su očigledni. Ponekad čovjek sumnja u neka najjasnija pitanja ili je nemoćan da ih percipira. Bolest uma je dvojaka:

a) Prirodna, tj. kada čovjek rađanjem ili u toku života pod utjecajem nekih vanjskih faktora ošteti um.

b) Edukativna – u nekim slučajevima čovjek odrasta uz osobu koja ga formira sumnjičavim ka svemu, dok ga u drugim slučajevima društveno okruženje formira i čini sumnjičavim. Jasan primjer ovoga vidmo kod sofista i skeptika, čija je bolest uma bila rezultat nezdravog društvenog okruženja.

3. Neoštećenost osjetila (سلامت حواس)

Ovaj uzrok pažnje odnosi se samo na očigledna znanja koja se stječu putem pet spoljnjih osjetila. Potpuno je jasno da slijep čovjek ne može vidjeti svoje okruženje i kao takav on je u potpunosti uskraćen za jedan oblik znanja. U ovom slučaju slabost i nedostatak nisu u očiglednom znanju, nego u samom

čovjeku. Isti tretman je i sa onima koji ne posjeduju čulo sluha, mirisa, dodira i okusa.

4. Nepostojanje paradoksa (عدم شبھه)

Ponekad um zbog vjerovanja u nešto što je daleko od istine sumnja u najočiglednija pitanja ili ih čak poriče. Ovo se često može vidjeti u filozofiji, teologiji i dijalektici. U vezi s ovim autor navodi primjer sumnje koja se javlja u vezi sa najočiglednjijim pitanjem koje predstavlja temelj svih ljudskih znanja i spoznaja, a to je nemogućnost istovremene združenosti dviju kontradikcija i njihovog izuzimanja po jednom pitanju (عدم اجتماع و ارتفاع نقضين). Drugim riječima, sve što postoji sigurno isključuje vlastito nepostojanje. Nije moguće da na nekom mjestu jedna stvar i postoji i ne postoji. Znači, nemoguće je naći tačku u kojoj nema govora bilo o postojanju ili nepostojanju. Ovo predstavlja najočigledniju stvar u nauci. Ipak, i pored toga, neki teolozi su zbog jedne neutemeljene sumnje, smetenosti i konfuzije misli postali sumnjičavi prema ovom nužnom pravilu pa su rekli: "Moguće je da postoji jedna stvar na koju se ne odnosi postojanje i nepostojanje, i mi je nazivamo dispozicijom (حل).

5. Neumske aktivnosti (فعليّات غير عقليّة)

Nekada čovjek, da bi riješio naučnu nepoznanicu, ulaže mnogo napora i pribjegava mnogim aktivnostima. Putuje iz grada u grad, iz zemlje u zemlju, da bi video ljepote za koje je čuo o Poslanikovom gradu – Medini, ili obavlja neki praktičan eksperiment. Svi ovi napor i aktivnosti ne mijenjaju status te poznanice iz nužnog znanja u spekulativno znanje. Zašto?! Zato što sve ove aktivnosti i napori nisu u izravnoj vezi sa umom i upravo zbog toga one ostaju u okrilju nužnog znanja.

Definicija “mišljenja”

Nakon gore navedenih objašnjenja ajetullah Muzafer želi definirati čin mišljenja sa stanovišta logike i kaže: “Iz naših objašnjenja možete shvatiti šta se podrazumijeva pod mišljenjem, ili tačnije, kakvu je definiciju o procesu mišljenja dala logika. Mišljenje sa stanovišta logike predstavlja provođenje umskih aktivnosti u postojećim poznanicama radi rješavanja željene nepoznanice, ili znanstvenije rečeno, kretanje uma između poznanica i nepoznanica.”

Analiza definicije:

Prvi korak čovjeka suočenog sa nepoznanicom u namjeri njenog rasvjetljavanja i pretakanja u poznanicu, nakon što shvati vrstu nepoznanice, bit će usmjeravanje pažnje na onu vrstu poznanica koje sa nepoznanicom imaju srodnost. On potom istražuje poznanice i otkriva one koje mogu riješiti problem. Njihovim selektiranjem na logičkim osnovama ostvaruje željeno. Preciznija analiza umske aktivnosti pokazuje da um kod razmišljanja prolazi kroz sljedećih pet faza:

1. susretanje sa problemom, tj. nepoznanicom;
2. prepoznavanje vrste problema, jer čovjek ponekad zna problem, ali ne shvata koje je vrste;
3. kretanje uma od problema ka postojećim poznanicama da bi otkrio one koje su srodne sa nepoznanicama;
4. drugo kretanje uma među poznanicama da bi istražio i uredio odgovarajuće premise;
5. treće kretanje uma u uspostavljenom redu poznanica radi dosezanja nepoznanice.

Ovo su etape koje um treba proći da bi dosegnuo nepoznanicu.

Allame Muzafer u nastavku kaže: “Naravno, treba obratiti pažnju na to da se prve dvije faze ubrajaju u uvode razmišljanja i

zbog toga one nisu obuhvaćene definicijom mišljenja u logici. Prema tome, ono što čini zbilju i srž razmišljanja upravo su tri posljednje faze, dakle, prvo kretanje od problema ka poznanicama, drugo kretanje među poznanicama, koja predstavlja otkrivanje odgovarajućih poznanica sličnih nepoznanicama, njihovo sređivanje, te potom njihovo logičko uređenje, i posljednja, treće kretanje, koja predstavlja rješavanje problema, odnosno razotkrivanje nepoznanice. Sve ove faze procesa mišljenja odvijaju se veoma brzo i čovjek ih nije ni svjestan.” Misleći na ovo allame je na početku svoga djela rekao: “Ljudska priroda je stvorena mislećom.”

Definicija velikog mislioca i filozofa Hadži Sabzevariјa, također, obuhvata samo posljednje tri kretanje. On kaže: “Mišljenje je kretanje ka uvodima i izvorima radi pronađaska srodnih poznanica, koja završava kretanjem ka željenom.” U njegovoј definiciji, kao što se vidi, obuhvaćene su upravo tri posljednja kretanja.

Intuicija (حَدْسٌ)

Intuicija je moć spoznaje svojstvena manjem broju ljudi koji posjeduju neuobičajeno veliku snagu misli. Posjedujući ovu moć oni nemaju potrebu za prvim dvjema kretanjima navedenim u definiciji mišljenja. Dakle, oni imaju samo jedno kretanje, a to je dosezanje nepoznanice. Zbog ovoga je i rečeno da su ljudi sa jakom intuicijom na višem stepenu od običnih ljudi, a nižem od poslanika. Drugim riječima, njihovo promišljanje je na nivou višem od uobičajenog, a nižem od nivoa nadahnuća.

Uvaženi autor u vezi sa intuicijom kaže sljedeće:

- a) Posjednik intuicije nema potrebe za prvim dvama kretanjima spomenutim u definiciji mišljenja. On samo jednom brzom kretanjem otkriva nepoznanicu.

- b) Osoba koja posjeduje ovu moć brže stječe znanja.
- c) Može se reći da je intuicija jedna vrsta nadahnuća i prvi oblik objave.
- d) Logičari su sudove intuicije uvrstili u najočiglednija znanja. Razlog za to je samo jedno kretanje u otkrivanju nepoznanice.

Pitanja:

1. Zašto se vjerovanje a zašto sumnja ne ubrajaju u sudove?
2. Napišite pet propozicija (postavki, izjava, zaključaka) i odredite za kojom vrstom uzroka pažnje imaju potrebu!
3. Ako biste uočili u vašoj sobi neku životinju i nakon velikog truda shvatili o kojoj se životinji radi, da li bi ovo vaše znanje bilo očigledno ili spekulativno? Zašto?
4. Da li vam se do sada desilo da ste u vezi sa nekim očiglednim pitanjem bili sumnjičavi, tj. smatrali ste ga paradoksalnim? Navedite primjer!
5. Koja je razlika između intuicije i mišljenja? Objasnите!

O čemu raspravlja logika?

Jasno je da se logika bavi samo pitanjima spekulativne znanosti zato što je ona skup zakonitosti ispravnog mišljenja. Razmišljanje je ono što potiče čovjeka i otkriva mu nepoznanice. S druge strane, upravo ovaj vodič nekada griješi, odstupa od ispravnog puta, i shodno tome, treba ga očuvati od grijesnja. Jedina znanost koja se bavi ovim pitanjem, koje se nalazi u okviru njene odgovornosti, je logika.

Iako su očigledna znanja (علوم بديهي) temeljni kapital cjelokupnog ljudskog znanja, greške koje se javljaju kod očiglednih znanja nisu kao one u spekulativnoj nauci. S druge strane, ova znanja, kao što je iz njihovog naziva jasno, očigledna su i ne postoji potreba za njihovim stjecanjem. Zbog toga se ona u logici i ne razmatraju. Nauka logike raspravlja o načinu uređenja poznanica i njihovom pohranjivanju u umu tragaoca znanja kako bi on time rješavao nepoznanice i tako uvećavao znanje.

Pitanja o kojima logika raspravlja

Da bi od samog početka učenik bio upoznat sa pitanjima kojima se logika bavi i time ujedno stekao jednu općenitu sliku o logici, uobičajeno je da se na početku pristupa navedu glavna poglavlja logike, odnosno teme koje će se u knjizi obradivati.

Logika raspravlja o pojmovnim poznanicama (علوم تصوري) i sudovima poznanicama (علوم تصديقى) s ciljem da se pomoći njih nepoznati pojmovi i sudovi pređu u poznanice, i samim tim da se uveća znanstveni kapital učenika.

- a) Prvo poglavlje je o definiensu,
- b) drugo poglavlje je o dokazu.

O samom dokazu raspravlja se s dvije tačke gledišta. Jedanput se raspravlja sa stanovišta njegove forme, odnosno oblika propozicija, a drugi put sa stanovišta elemenata koji grade propoziciju.

Samo poglavlje o definitivu ima nekoliko uvoda. Zbog toga, pojmovne i sudstvene poznanice zajedno sa njihovim uvodima čine šest glavnih tema logike:

1. rasprava o vokabulama,
2. rasprava o univerzalnim i partikularnim pojmovima,
3. rasprava o definiensu, uključujući i njegovu podjelu,
4. rasprava o sudovima i njihovim posebnim propisima,
5. rasprava o dokazu i načinu njegovog formiranja,
6. rasprava o pet logičkih vještina (apodiktika, dijalektika, retorika, poetika i sofistika).

Ovo su teme koje je Aristotel zabilježio, tj. kompilirao u svojoj logici. Naravno, treba znati da se i danas raspravlja o svima njima, ali u izmijenjenom redoslijedu.

Sažetak uvodnog dijela

a) Ljudska potreba za logikom

Priroda mišljenja je slična prirodi govora, jer iako čovjek po prirodi zna govoriti, za ispravnost govora on ima potrebu za gramatičkim pravilima, a isti slučaj je i sa mišljenjem. Čovjek po svojoj prirodi i biti posjeduje potencijal i moć mišljenja, ali za njegovu ispravnost potrebni su zakoni i pravila koja čovjeka prvo podučavaju ispravnom mišljenju, a potom i razlučivanju ispravnog od neispravnog mišljenja. Skup ovih pravila naziva se logika.

b) Definicija logike

“Logika je sredstvo zakonodavne prirode čijim se pridržavanjem um čuva od grešaka u mišljenju.” Iz ove definicije se mogu izvući dvije konstatacije:

1) logika u podjeli nauka na nezavisnu i sredstvenu spada u grupu sredstvenih nauka, što znači da je ona sredstvo u službi drugih nauka i sama po sebi nema vrijednost;

2) zaštićenost od grešaka uvjetovana je pridržavanjem i provođenjem zakona logike.

c) Vrste znanja

Ljudska znanja i spoznaje se dijele na četiri vrste:

Osjetilno znanje

To je znanje koje čovjek stječe uz pomoć pet osjetila (vid, sluh, dodir, okus i miris). U ovom slučaju moći bivaju posrednikom između čovjeka i vanjskog, pojavnog svijeta.

Imaginarno znanje

Imaginarno znanje nastaje nakon prekida veza čovjeka sa vanjskim svijetom (posredstvom pet osjetila) i pohranjivanja njegovih slika u memoriji. Moć imaginacije raspolaže i vrši promjene nad tim slikama. Ona dvojako upotrebljava ove slike. Može ih međusobno upoređivati i stvarati nove koristeći se različitim slikama.

Intuitivno znanje

Intuitivno znanje jeste poimanje partikularnih zbilja apstraktne prirode, tj. nematerijalnih zbilja, kao što je ljubav roditelja, mržnja neprijatelja i slično. Do ovog nivoa znanja između čovjeka i životinje nema razlike. To znači da i životinje raspolažu ovim trima vrstama znanja.

Razumsko znanje

Razumsko znanje predstavlja percepciju općenitih zbilja uz pomoć razuma. Čovjek općenite slike luči iz partikularnih slika, općenite zakone izvodi iz uvodnih premsisa, prošlost posmatra kao ogledalo budućnosti. Svo znanje koristi kao uvod za rješavanje nepoznanica i na ovaj način napreduje ka beskonačnosti. Upravo ovo predstavlja granicu razdvajanja čovjeka od životinje, koja ostaje ograničena, a čovjek nastavlja kretanje ka beskonačnim horizontima.

Logika kao nauka odgovorna je za očuvanje ove moći od grijšeњa, dok sa drugim znanostima nema nikakve veze, osim u slučajevima kada se upliću u pitanja moći razuma.

d) Definicija znanja

“Znanje je prisustvo slike nekog predmeta u razumu”, ili drugim riječima: “Oslikavanje slike stvari u ljudskom razumu.” Ova definicija odgovara svim četirima oblicima znanja.

e) Definicija predodžbe i suda

Dosada je postalo jasno da znanje s jedne tačke gledišta čini pojam (sama slika bez presude), a sa druge sud (percipiranje slike ujedno sa presudom i odnosom). Ako uzmem u obzir izjavnu rečenicu "Hasan je došao", sama riječ Hasan predstavlja pojam, riječ došao također je pojam, a i odnos između ovih dvaju pojmljiva sam po sebi bez presude predstavlja također pojam. Međutim, dovodeći u vezu riječi Hasan i došao čini se presuda i to predstavlja sud.

f) Drugi termini za predodžbu

Pojam ima dva terminološka značenja, jedno je općenitije od drugog. U nekim slučajevima koristi se u značenju znanja; tada obuhvata pojam bez suda i sami sud, a u drugim slučajevima u svom posebnom značenju; tada se nalazi nasuprot suda i predstavlja predodžbu bez presude. Prema tome, ako se uzme u obzir znanje ničim uslovljeno, ono predstavlja pojam u općenitom značenju. Ako bi se znanje razmatralo uslovljeno neuzimanjem suda u obzir, tada bi predstavljalo pojam u njegovom posebnom značenju, a ako bi se razmatralo uslovljeno sudom, tada bi činilo sud.

g) Na šta se odnose predodžba i sud?

Sud se vezuje za "odnos" u "izjavnim rečenicama" koje su se "ostvarile". Znači, donošenje presude o podudarnosti ili nepodudarnosti izjavnih rečenica sa stvarnošću rezultira onim na što se odnosi sud. Međutim, ono na što se odnosi pojam je bilo koji od četiri navedenih članova. Prema tome, sud postoji vezano samo za jednu stvar, a pojam za četiri stvari.

h) Vrste sudova

Kada se čovjek suoči sa nekim izvješćem, u njemu se javlja jedno od četiriju sljedećih stanja:

- Uvjerenost, znači nedvojbeno potvrđivanje sadržaja izvješća, bilo da se ono podudara sa stvarnošću ili ne.
- Vjerovanje, znači davanje prednosti sadržaju izvješća, sa mogućnošću postojanja oprečnosti tom izvješću.
- Prepostavka, tj. davanje prednosti sadržaju oprečnom izvješću. Prepostavka стоји nasuprot vjerovanja.
- Sumnja, koja predstavlja jednakost obju strana, tj. ostvarenja ili neostvarenja sadržaja izvješća, bez davanja prednosti bilo kojoj strani.

Dva posljednja stanja, prepostavka i sumnja, ne ubrajaju se u sudove za razliku od prvih dvaju, uvjerenosti i vjerovanja, zato što kod njih ne postoji nikakva presuda, a rečeno je da je temeljni stub suda donošenje presude o odnosu.

i) Neznanje i njegova podjela

Neznanje predstavlja nepostojanje znanja kod osobe kojoj dostoje posjedovati znanja. Ono se dijeli na dvije vrste, složeno i prosto. Prosto neznanje predstavlja neobaviještenost o nekoj stvari, a složeno neznanje je neobaviještenost osobe o vlastitom neznanju i ovakva osoba umišlja da zna.

j) Nužno i spekulativno znanje

Znanje, bilo da je pojам ili sud, dijeli se na dvije vrste:

- Nužno – ono znanje za čije dosezanje nema potrebe razmišljati.
- Spekulativno – ono znanje u čijem slučaju je razmišljanje neophodno kao posrednik.

k) Uzroci pažnje nefsa

- Pozornost, čovjekova svjesnost nekog očiglednog pitanja.
- Neoštećenost uma tjelesnim i duševnim bolestima.
- Zdrava osjetila, jer je znanje o osjetilnom uvjetovano zdravim osjetilima.
- Nepostojanje paradoksa jer on nekad uzrokuje sumnju u čovjeku prema najočiglednijim pitanjima, koja čak nekad i poriče (ranije je dato objašnjenje).
- Neumske aktivnosti; ostvarenje mnogih očiglednih znanja je uvjetovano neintelektualnim naporom. Naprimjer, putovanje da bi se vidjela umjetnička ostvarenja u različitim gradovima i zemljama.

Nepostojanje bilo kojeg od ovih uzroka rezultira nestjecanjem nekih očiglednih znanja.

l) Definicija "mišljenja"

"Mišljenje je provođenje umskih aktivnosti u postojećim poznanicama radi rješavanja željene nepoznanice", ili preciznije rečeno: "Kretanje uma između poznanica i nepoznanica."

m) Suočenje sa problemom

Kada se čovjek suoči sa nekim problemom, u njegovom rješavanju prolazi kroz sljedeće faze:

- suočenje sa problemom,
- otkrivanje vrste problema,
- kretanje uma od nepoznanice ka postojećim poznanicama već pohranjenim u memoriji,
- druga kretanja uma među poznanicama radi uređivanja uvodnih premlisa da bi se otkrila nepoznanica,

- treća kretnja uma, kada otkrije poznanice srodne nepoznanici i njih uredi kao premise dedukcije, a potom čini kretnju ka nepoznanici i nju pretvara u poznanicu.

1. KNJIGA

1. POGLAVLJE

RASPRAVA O RIJEČIMA - VOKABULAMA

(مباحث الالفاظ)

Uvod

Zašto je postoji potreba za poglavljem o riječima?

Jasno je da jednom logičaru rasprava o riječima ne predstavlja primarnu nužnost. Zapravo, ona je od sekundarnog značaja zato što on raspravlja o dosezanju nepoznatog pojma putem poznanica, ili raspravlja o poznatome sudu, tj. kako pomoći njega otkriti nepoznati sud. Oboje spomenuto pripada razini značenja, znanstvenih i mentalnih formi, a ne razini termina i riječi.

Budući da je shvatanje značenja i pojmove najčešće zasnovano na upotrebi riječi, logičar biva prisiljenim da svoje namjere iskaže riječima. Stoga, nužnost rasprave o riječima nije primarne prirode, nego je nametnuta izvana. Drugim riječima, njena nužnost nije po biti, već je akcidentalna.

Drugi razlog nužnosti rasprave o riječima

U knjigama logike za neophodnost ove rasprave naveden je i drugi razlog, koji je važniji od prvog, a to je posrednička uloga riječi kod upričenja značenja u umu. Da bi se rasvijetlila namjera rečenog, prije svega potrebno je uvodno objašnjenje, nakon kojeg će postati jasna srž ovog pitanja. Naime, zašto ljudi, čak i kada su sami, a ne samo pri međusobnom sporazumijevanju, imaju potrebu za poznavanjem riječi?

Svako stvorenje koje uzmete u obzir posjeduje četiri oblika bitka od kojih je jedan zbiljski bitak (وجود حقيقى), a preostala tri su nezbiljski (وجود غير حقيقي).

Vanjsko-pojavni bitak

(وجود خارجی)

Ono što se vidi u našem okruženju, kao što su drvo, nebo, zemlja, čovjek itd., ili kao što svake noći posmatramo svijetleće zvijezde koje ukrašavaju nebo, ili Sunce koje nas obasjava tokom dana, predstavlja vanjsko-pojavni bitak.

Mentalni bitak

(وجود ذهنی)

Mentalni bitak stvari je ono o čemu je do sada bilo riječi kao slikama koje čine znanje. Posredstvom mentalnog bitka stječe se znanje o spoljašnjim stvarima i drugim pojmovima. Rečeno je da čovjek posjeduje moć reflektiranja slika stvari u sebi. Ta moć se u filozofiji naziva *ум* – mjesto gdje se slike koje predstavljaju znanje odslikavaju i posredstvom čega dosežemo do spoljnog svijeta.

Napomena:

Ove dvije vrste bitka, vanjsko-pojavni i mentalni, terminološki se zovu zbiljski bici. To znači da ne zavise od dogovora ili konvencije, ili drugim riječima, njihova egzistencija nije arbitrarne prirode pa da neko određuje da stvari imaju dva bitka.

Napomena:

Kao što je rečeno, samo izvanjski bitak stvari u njegovom preciznom značenju smatra se stvarnim, dok je mentalni bitak samo odraz njegov i ništa više. Naravno, ako se uzme u obzir da ni mentalni bitak nije konvencionalne prirode, tj. stvar dogovora, o čemu će u nastavku biti više govora, onda se i on uzima kao

zbiljsko biće, ali ne u pravom značenju zbiljskog bića, nego samo relativno.

Verbalni bitak

(وجود لفظی)

Pošto je čovjek društveno biće, za njega je neizbjježno da kontaktira sa drugim ljudima, razmjenjuje mišljenja i okorištava se mišljenjima drugih. Također, za njega je neizbjježno da odredi i definira metode i znakove za prenošenje značenja, te da njihovim prihvatanjem razumijeva mišljenja drugih ljudi. Jedan od mogućih metoda je ukazivanje posredstvom izvanskih bića. Donošenjem čaše želi se ukazati na pojam voda. Međutim, ovaj metod čovjeka dovodi do mnoštva problema. Prvo, ovim metodom nije moguće ukazati na sva bića. Drugo, svih pet osjetila obavezno trebaju biti zdrava, a u slučaju da čovjek nema samo vid, bio bi uskraćen od većine znanja. I treće, svi pojmovi za kojima čovjek ima potrebu nemaju izvansko postojanje, tj. neki pojmovi su apstraktни.

Uzvišeni Gospodar je stvorio čovjeka zbog posebnog cilja, čije je ostvarenje moguće samo postepeno i ispunjavanjem njegovih specifičnih uvjeta. Jedan od tih preduvjeta predstavlja mogućnost prenošenja pojmoveva, tj. značenja i njihovo shvatanje. Zbog toga, Gospodar je čovjeka stvorio sposobnim da izumi slova, kako bi njihovom kombinacijom mogao kovati riječi, da bi uz pomoć njih sa lakoćom prenosio značenja i pojmove drugima, te ih sam preuzimao od drugih. Na ovaj način otvorila su se vrata učenja, podučavanja i otkrivanja. Dakle, riječi su namjesnici pojmoveva, a to znači da umjesto prenošenja samih značenja njih prenose riječi.

Objašnjenje:

S obzirom na značaj koji je allame Muzafer pridavao učenicima, i s druge strane, zbog toga što je shvatio važnost uloge riječi u naučnim zbiljama, on daje prilično opsežno objašnjenje ove problematike. Ovom prilikom prenijet ćemo samo jedan dio tog objašnjenja kako bismo ispravnim razumijevanjem ostvarili bolje rezultate.

1. Ono što čovjeka čini sposobnim da učini prisutnim pojmove posredstvom riječi upravo je čvrsta veza između riječi, mentalnih pojmoveva i slika znanja.
2. Ova veza je rezultat znanja o pripisaniosti riječi određenim značenjima i njihove česte upotrebe u tim značenjima.
3. Riječi su sposobne da putem svoje čvrste veze sa mentalnim pojmovima i slikama znanja ukažu na značenja i prenesu ih sagovorniku.

Iz dosada rečenog postaje jasno da su riječi namjesnici mentalnih pojmoveva, a mentalni pojmovi u sebi odražavaju esenciju (štastvo) zbiljskih bića. Znači, um je granica koja razdvaja riječi od pojavnog svijeta (realiteta). Prema tome, riječ je u jednom smislu namjesnik zbilje, štaviše ona je stvarna spoljnja zbilja. Shodno tome, bitak riječi je bitak pojmoveva, značenja. Ova veza između riječi i pojmoveva, s jedne strane, i veza između pojmoveva i spoljnje zbilje, s druge strane, formira jednu cjelinu. Verbalni bitak je pojmovni bitak, ali u obliku verbalnog bitka pojma, a ne njegov zbiljski bitak, kao što je i pojmovni bitak izvanjski bitak, ali ne sama bit izvanjskog, nego je znanstveni bitak samog spoljnog realiteta.

Riječ poprima privlačnost i odbojnost. Autor iz ove rasprave izvlači i druga zapažanja. On kaže: "Ova veza do te mjere ostavlja traga da i lijepo i ružno, privlačno i odbojno, jednoga prenosi na drugo. Kad čovjek voli nešto veoma mnogo, on osjeća zadovoljstvo već pri samom spomnu toga. Naime, trudi se

da nadjene to ime nečem njemu dragom, kao što je dijete, knjiga, institucija itd., da bi ga na ovaj način učinio još voljenijim. Ista pojava karakteristična je i za nešto što ne voli. Najružnija i najpokuđenija imena nadijeva svom neprijatelju, kao da ga omraženim riječima želi još više poniziti. Ovo sve je dokaz čvrste veze između same riječi i onoga što ona označava.”

Bitak u obliku pisma

(وجود کتبی)

Kao što znamo, riječi same ne zadovoljavaju sve ljudske potrebe jer su dovoljne samo u slučaju kada dvije prisutne osobe razgovaraju. Zbog toga, da bi se izvijestilo o prošlosti i budućnosti, potrebno je neko drugo sredstvo za prenošenje namjeravanog značenja. Zato je čovjek na osnovu Bogom dane mu moći izumio pismo da bi riješio ovaj problem. Prema tome, zapisani bitak je namjesnik i stvaralac verbalnog bitka, i sukladno ovome, on će ujedno biti i namjesnik mentalnog bitka. Dakle, pismo je zapisani bitak riječi i umskih slika. Zapisane riječi čovjeku čine prisutnim riječi, pojmove i zbilju njihova značenja.

Rezultati rasprave

1. Veza između pojmove i riječi je u tolikoj mjeri čvrsta da ih je to učinilo jednim jedinstvenim bićem na način da kada god čovjek razmišlja u sebi, neizbjegno mu riječi i rečenice proljeću ispred očiju. Kada razmišlja, obično to čini i maštom i prisustvom riječi uporedo, kao da riječima mašta. Ovu osobinu povezanosti riječi i sadržaja značenja najviše koriste i u njenu prirodu se osvjedočavaju pisci. U istom kontekstu su i sljedeće riječi Hadži Nasirudin Tusija, r.a.: “Nekada se mentalne aktiv-

nosti odvijaju pomoću mentalnih riječi, a to se ostvaruje jedino radi čvrste veze u samom umu između riječi i sadržaja pojmova.” (*Šarhe Išârât*, sv. 1., Rasprava o riječima)

2. Pogrešan izbor riječi pri razmišljanju upravo zbog ove čvrste veze povlači grešku i u mislima. Ako čovjek nije tačno upoznat sa ovom problematikom, tj. vezom riječi i značenja, neizbjegljivo će biti suočen sa greškama na razini značenja.

3. Dužnost učenika logike i filozofije je da veoma detaljno izuči ovu temu kako bi izbjegao lutanje i zastranjenje u stjecanju znanja.

4. Na logičaru je da prije pristupa pitanjima logike objasni raspravu o riječima te time spremi početnike za ispravno shvatanje pojmova.

5. U logičkim definicijama treba izbjegavati zajedničke imenice, odnosno homonim, da onaj kome su upućene ne bi zapao u grešku.

Rasprava o ukazivanju

(دَلْتَ)

Šta je ukazivanje?

Kad čujete zvuk zvona, odmah bez zadržavanja idete do vrata da biste ih otvorili, jer zvono ukazuje na to da neko stoji iza vrata. U ovom primjeru zapažamo tri stvari kojim je logika, svakoj posebno, odredila termin:

- znak, onaj koji ukazuje (دل) – sami zvuk zvona;
- označeno, ono na što se ukazuje (مَدْلُول) – osoba koja je zazvonila;
- ukazivanje (دَلْلَةً) – osobina zvuka zvona koja vas je povela ka vratima.

Dakle, svaka stvar koja je takve prirode da njeno uočavanje um vodi do, odnosno ukazuje na neku drugu stvar zove se znak, a ona stvar do koje čovjekov um biva doveden u tom činu zove se označeno, dok se svojstvo kretanja uma od jedne do druge stvari naziva ukazivanje. Prema tome, definicija ukazivanja će biti sljedeća: "Bivanje stvari takvom da njenom spoznajom ili uočavanjem ona vodi um ka drugoj stvari."

Vrste ukazivanja

Svima je jasno da se um sam po sebi ne "kreće" od jedne ka drugoj stvari, već je to kretanje uvjetovano vezom između tih dviju stvari koja je zapravo uzrok kretanja uma. Ova veza je takve prirode da um bivanjem svjesnim jedne stvari poima neku drugu stvar.

Šta je konsenzencija (ملا زمه)?¹

Ako među dvjema stvarima postoji takva vrsta veze da svaka od njih podsjeća na drugu, ovo se naziva konsekvenca. Ova veza nekada proizlazi iz biti odnosno prirode stvari, a nekada je uspostavljena izvana, dogовором, tj. nastaje konvencijom. Na ovoj osnovi se razlikuju razumska, prirodna i konvencionalna konsenzencija.

¹ a) dosljednost; b) posljedica, zaključak, koji iz nečega slijedi ili što, kao posljedica, iz nečega proizlazi. (Bratoljub Klaić: *Riječnik stranih riječi*)

Razumsko ukazivanje

(دلالت عقلی)

Razumsko ukazivanje postoji u onim slučajevima kada veza između znaka i označenog proizlazi iz njihove biti, kao što je veza između uzroka i posljedice, traga i onoga što ga ostavlja. Osvijetljenost horizonta je trag izlaska Sunca. Uvijek kada čovjek uoči zlatne zrake koje se šire, sa sigurnošću može reći da je Sunce izišlo i da je nastao dan. To je zato što između zraka i Sunca postoji razumska nužnost, tj. razumska konsenzencija. Uvijek kada se čuje glas iza zida sa sigurnošću se može tvrditi da se neko nalazi tamo.

Prirodno ukazivanje

(دلالت طبیعی)

Prirodno ukazivanje postoji u onim slučajevima kada među dvjema stvarima postoji konsenzencija koja proizlazi iz ljudske prirode, npr. kašalj koji ukazuje na vrstu bolesti. Ova vrsta konsenzencije proistjeće iz ljudske prirode. Naravno, ona nije, suprotно razumskoj konsenzenci, potpuno nepogrešiva, ali je najčešće takva. Stoga, ako se neko nakašlje i upitamo ga da li je bolestan, moguće je da dobijemo odgovor: "Nisam." Ovakvih primjera konsekvencije je mnogo u društvu. Isti je slučaj i sa crvenilom licem, koje govori o stidljivosti, ili bljedilom licem, koje govori o strahu i sl.

Konvencionalno ukazivanje

(دلالت وضعی)

Konvencionalno ukazivanje postoji u slučajevima kada je konsenzacija među dvjema stvarima proizšla iz dogovora. Takav slučaj je sa slovima osmišljenim dogовором kako bi ukazivala na riječi, ili znakovi kod telefona i telegrafa, saobraćajni znakovi i sl.

Podjela konvencionalnog ukazivanja

Konvencionalno ukazivanje se dijeli na dvije vrste i to:

a) Ukazivanje riječima (دلالت لفظی)

Ukazivanje riječima postoji u slučajevima gdje se na osnovu dogovora riječ uzima kao znak za nešto označeno. Takav je slučaj s imenima ljudi. Ako u većem skupu ljudi zovnemo čovjeka po imenu Ahmed, odazvat će se samo ona osoba kojoj je dato to ime kao njen znak. U ovu vrstu ukazivanja također spadaju imena stvari, životinja, biljaka, kamenja itd.

b) Ukazivanje bez riječi (دلالت غير لفظی)

Ukazivanje bez riječi postoji u slučajevima gdje je znak nešto drugo mimo riječi. Naprimjer, pisani znakovi, slike, naučne šifre itd. Svjedoci smo postojanja mnoštva ovakvih upotreba u svakodnevnom životu.

Ukazivanje riječima

(دلالت لفظی)

Iz dosadašnjih rasprava postalo je jasno da je uzrok ukazivanja riječi na pojmove, odnosno “kretanje” uma od riječi do pojma, veza koja je stvorena između njih. Ova veza nije rezultat razuma niti prirode, nego je projicirana iz dogovora. Zbog toga, ukazivanje riječima možemo definirati kao: “Bivanje riječi takvom da čovjek njenim izgovaranjem razumijeva namjeru izgovaraoca.”

Ukazivanje po saglasnosti

(دلالت مطابقی)

Ukazivanje po saglasnosti je ukazivanje cijele riječi na cijeli pojam, a uspostavljeno je dogовором. Tako riječ Ahmed ukazuje na osobu po imenu Ahmed, ili riječ knjiga ukazuje na cijelu knjigu, znači obuhvata sve njene dijelove, tj. korice, listove, pismo, slike itd., ili riječ čovjek koja ukazuje na biće obdareno razumom.

Ukazivanje po sadržini ili djelimično ukazivanje

(دلالت تضمنی)

Ukazivanje po sadržini predstavlja riječ koja ukazuje na jedan dio značenja za koje je skovana, bilo da govornik uzima u obzir samo taj dio ili ne. Tako riječ *čovjek* ukazuje na njegov aspekt razuma. Ako prilikom pozajmljivanja knjige prijatelju kažete da je vrati neoštećenu, a on je vrati poderanih korica, vi biste mu prigovorili pozivajući se na to da ste mu rekli: “*Knjigu mi neoštećenu vrati*”, jer knjiga ukazuje na listove isto kao i na korice. Isti slučaj je i sa riječju kuća. Kada se kupi kuća,

prodavac nema pravo odnijeti vrata iz nje, jer su i ona obuhvaćena riječju kuća, tj. ova riječ ukazuje i na vrata.

Ukazivanje po slijedu ili posljedično ukazivanje (دلالت التزامي)

Posljedično ukazivanje postoji u slučajevima kada riječ ukazuje na značenje koje nije obuhvaćeno pojmom za koji je ta riječ skovana, međutim u pojavnom svijetu su neodvojivi jedno od drugog. Stoga, ako biste otišli u goste gdje bi vam bili ponuđeni čaj i kahva, i vi odaberete kahvu, pa ako bi vam donijeli kahvu bez šećera, vi biste sigurno prigоворili. Zašto? Zato što su kahva i šećer neodvojivi u spoljnjem svijetu.

Napomena:

Naravno, treba znati da je djelimično ukazivanje oslonjeno na postojanje ukazivanja po saglasnosti i da je istovremeno ono na što se ukazuje sačinjeno iz dijelova. Znači, ako ne bi bilo saglasnog ukazivanja, ili ako bi ga bilo, ali da ono na što se ukazuje nije sačinjeno iz dijelova, samim tim dokinulo bi se ukazivanje po sadržini, a također i ukazivanje po slijedu.

Uvjeti posljedičnog ukazivanja

Da bi posljedično ukazivanje bilo ispravno, trebaju se ispuniti sljedeća dva uvjeta.

a) Da konsenzacija između riječi i značenja na koje nas ta riječ upućuje postoji u umu. Prema tome, od konsenzencije u spoljnjem svijetu nema nikakve koristi sve dok se ona čvrsto ne usadi u umu, jer ako um ne pojmi takvu vrstu konsenzencije, nikada se neće povesti od riječi ka njenom spoljnjem značenju.

b) Nužna veza mora biti jasna i očigledna. Izgovaranjem riječi um doseže i poima njenom spoljnje značenje koje nužno

proistječe iz te veze. Kasnije, u raspravi o univerzalijama, reći će se da postoje nužnosti koje su evidentne i neevidentne. U ovom slučaju konsekvenca mora biti oblika evidentne nužnosti.

Kratak sažetak o ukazivanju:

1. Ukazivanje se dijeli na tri vrste:
 - a) razumsko,
 - b) prirodno,
 - c) konvencionalno.
2. Konvencionalno ukazivanje dijeli se na ukazivanje:
 - a) posredstvom riječi,
 - b) posredstvom nečeg drugog pored riječi.
3. Ukazivanje riječju se dijeli na tri vrste:
 - a) saglasno,
 - b) djelimično,
 - c) posljedično.

Pitanja:

1. U narednim primjerima odredite vrstu ukazivanja:
 - a) Pokazivanje kazaljke sata na određeno vrijeme.
 - b) Teško kašljivanje zbog bolesti pluća.
 - c) Ustajanje iz poštovanja osobi koja prilazi.
 - d) Bljedilo lica iz straha.
2. Nacrtajte tabelu za tri vrste ukazivanja: razumsko, prirodno i konvencionalno, a potom navedene primjere upišite na njima odgovarajuće mjesto?

- a) Uspinjanje na kuću pomoću merdevina.
- b) Jecanje zbog boli.
- c) Šutljivost koja proistječe iz osobine dostojanstva i velika pričljivost slabe ličnosti.
- d) Napisani tekst od nekog autora.
- e) Glas mujezina za nastupajući namaz.
- f) Ključanje vode nakon što je njena toplota dostigla sto stepeni.

3. Ako osoba kupi kuću, potom nastane svađa zbog puta kojim se saobraća do te kuće, i ako kupac tvrdi da je put njegov zbog toga što se riječ kuća odnosi i na put, kojoj vrsti ukazivanja njegova tvrdnja pripada?

4. Ako čovjek unajmi radnika da mu radi cijelu noć do jutra, a radnik sa pojavom prvih zraka sunca prekine posao, pa poslodavac protestvuje zato što riječ noć podrazumijeva i dio dana do izlaska sunca. Postavlja se pitanje koje je vrste ukazivanja njegova tvrdnja?

5. Riječ lav kao što ukazuje na hrabrost posljedičnim ukazivanjem, ne ukazuje na ružan zadah iz usta, što je također jedna njegova osobina. Zašto?

Podjela riječi

Riječ, s obzirom na značenje na koje upućuje, ima nekoliko općih i pojedinačnih podjela koje nisu svojstvene samo jednom jeziku. Ove podjele u logici imaju veliku važnost, a razmatraju se nakon poglavlja o ukazivanju. Uvaženi autor ovom prilikom navodi tri najvažnije podjele i to sa aspekta kada se:

- a) razmatra jedna riječ,
- b) razmatra više riječi,
- c) razmatra riječ bez uzimanja u obzir mnoštva ili jednoće.

Prva podjela riječi

Kod prve podje razmatra se samo jedna riječ sa aspekta njenog ukazivanja na značenje. Riječ u ovakvom sagledavanju ima pet oblika. Riječ može imati jedno ili više značenja. Riječ sa jednim značenjem se naziva osobena. Riječ sa više značenja dijeli se na četiri vrste: zajednička, prenesena, improvizirana te stvarna i figurativna. Prema tome, jedna riječ, uzimajući u obzir njenovo ukazivanje na značenje, dijeli se na pet oblika.

1. Osobena riječ (مختص) ima samo jedno značenje i svojstvena je samo tom značenju. Takav je slučaj s riječju *željezo*.

2. Zajednička riječ ili homonim (مشترك) ima dva ili više značenja, ali je za svako od tih značenja posebno kovana i to paralelno. To znači da homonim za svako od svojih značenja pojedinačno ima nezavisnu uspostavu. Naprimjer, riječ *ajn* u arapskom jeziku skovana je za više od sedamdeset značenja, kao što su: oko, izvor, zlato, špijun itd. Ovo manje-više postoji u svim jezicima.

3. Prenesena riječ (**منقول**) ima više značenja i skovana je za svako od tih značenja, kao i zajednička riječ, ali se razlikuju od nje po tome što kod prenesene riječi između njenih značenja postoji hronološki red. Prvo značenje te riječi hronološki prethodi drugom značenju. Tako se riječ *salat* u arapskom jeziku u početku odnosila na dovu općenito. Po dolasku islama, zbog povezanosti značenja dove sa namazom, koji je specifični oblik ibadeta, ona poprima novo značenje. Na taj način u islamskom okruženju ova riječ je dobila posebno značenje za specifični čin ibadeta koji musliman obavlja više puta dnevno. Isti je slučaj i sa riječju *hadždž* koja je prvo imala značenje namjere u općenitom smislu, a potom je poprimila značenje tačno određene namjere – zijareta Božije kuće. Mnoge riječi u šerijatu i riječi novootkrivenih stvari iste su prirode. Riječ *tajjar* (avion) u arapskom jeziku preuzeta je od riječi *tāir* (ptica), ili *sejjare* (automobil), što je u početku označavalo sve što se kreće, a otkada je izmišljen automobil, odnosi se samo na njega. Riječ *mizja'* se u početku odnosila na sve što prenosi vijesti, da bi se otkrićem radiotalasa počela odnositi samo na radio.

Vrste prenesene riječi

Postoji više vrsta prenesenih riječi, a sve u vezi sa uzrokom poprimanja novog značenja. Nekad je promjena značenja riječi u okviru šerijata, kao što su riječi *hadždž* i *salat*, nekada u području konvencionalnog, kao što su riječi *tāir* i *sejjare*, pa tako i u filozofiji, književnosti, logici itd. Naprimjer, riječ *kanun* u grčkom jeziku prvo je označavala sredstvo za crtanje linija, da bi kasnije poprimila značenje zakona. Ako se prenošenje značenja obavi uz pomoć posrednika, konvencionalno, ta se riječ zove prenesena određena riječ (**منقول تعيني**), a ako riječ sama po sebi stekne drugo značenje, naziva se prenesena riječ sama po sebi (**منقول تعيني**).

Improvizirana riječ (مرتجل) je slična prenesenoj riječi jer i kod nje postoji hronološki odnos u značenjima. Međutim, za razliku od prenesene riječi, kod improvizirane riječi ne uzima se u obzir veza između značenja. Takva je većina vlastitih imena.

Stvarna i figurativna riječ (حقيقي و مجاز) ima nekoliko značenja, ali s tim da je skovana samo za jedno značenje, dok se za drugo, tj. figurativno značenje upotrebljava zbog veze koja postoji među njima. Upotreba riječi u njihovom figurativnom obliku nije raširena. Takva je riječ lav, skovana za krvoločnu životinju, ali zbog hrabrosti lava ona se koristi i za hrabrog čovjeka. Kada se ova riječ koristi u svom značenju, naziva se istinska (حقيقي), a ako se ne koristi u svom značenju, onda se naziva figurativna (مجازى).

Šta je referencia ili modus (قرینه)?

Kada se riječ lav koristi u značenju hrabrog čovjeka, treba postojati i neki znak koji će ukazati da je ovom riječu namjeravano njeno figurativno, a ne istinsko značenje. Naprimjer: “Vidio sam lava kako gađa strijelom”, ili: “Vidio sam lava kako recitira pjesme pred skupom ljudi.” Ovaj znak se naziva referencia. On nam pruža dvije informacije. Prvo, ukazuje nam da riječ nije upotrijebljena u stvarnom značenju, a drugo, u slučaju da riječ ima nekoliko figurativnih značenja, određuje koje od njih je namjeravano.

Napomene:

- a) Zajedničke i figurativne riječi ne treba upotrebljavati u definicijama, osim sa određujućom referencom. Isto tako, i improvizirane i prenesene riječi treba upotrebljavati samo u slučaju da su zaboravljena njihova prva značenja.
- b) Prenesena riječ se dijeli na dva oblika:
 - određena, tj. kada je neko uspostavio značenje (منقول تعينى)
 - kada je značenje samo po sebi uspostavljeno (منقول) (تعينى)

Prvi oblik prenesene riječi je ona riječ kod koje je, posredstvom jedne osobe ili grupe ljudi, prilikom oblikovanja drugog značenja uzeta u obzir odgovarajuća veza između prvog i drugog značenja. To znači da je riječ po drugi put određena za neko novo značenje. Drugi oblik prenesene riječi je onaj kada jedna osoba ili grupa ljudi, bez namjere da određuje novo značenje, koristi riječ u drugom značenju suprotno prvotnom samo zbog odgovarajućeg odnosa tih riječi. Zbog česte upotrebe drugog značenja riječ postaje poznata u tom obliku. Ova riječ vremenom poprima takav oblik da ljudi bez ikakve reference poimaju njenovo drugo značenje kada je čuju.

Sažetak prve podjele riječi

Riječ posmatrana sama u odnosu na svoje značenje može biti osobena, zajednička, prenesena, improvizirana ili istinska i figurativna. Sama prenesena riječ može biti određena od strane nekoga ili da sama po sebi poprimi novo značenje.

Pitanja za vježbu:

1. Kojoj grupi riječi iz gornje podjele pripadaju riječi korištene u prethodnom tekstu: osobene, prenesene, improvizirane, zajedničke i figurativne riječi?
2. Za svaku od ovih pet vrsta riječi navedi po jedan primjer?
3. U čemu je razlika između zajedničke i prenesene riječi?
4. Da li zajednička riječ ima potrebu za referencom i zašto?
5. Da li treba za prenesenu riječ navesti referencu i zašto?
6. Kojoj vrsti prenesenih riječi pripadaju riječi sejjare i tair, konvencionalnim ili šerijatskim?
7. Ko je prenosilac riječi salat sa općenitog značenja molitve, na posebno značenje namaza? I iz tog razloga se kaže preneseno?
8. Šta je značenje riječi hadždž i šta je njeno prvotno značenje?

Druga podjela riječi

Sinonimi i različite riječi

(متزاد ف و متبادرین)

Kada upoređujemo dvije ili više riječi one mogu imati samo jedan od dva sljedeća stanja:

a) Sve su skovane za jedno značenje i nazivaju se sinonimi. To se dešava kada nekoliko različitih riječi uporedno ukazuju na isto značenje. Takve su riječi *asad*, *lejs*, *sab*, koje u arapskom jeziku označavaju lava, ili riječi *qitte* i *hirre*, obje u značenju mačke. Slični primjeri se mogu naći i u drugim svjetskim jezicima. Takve riječi u bosanskom jeziku su krtola i krompir, kavada i paradjaz. Prema tome, sinonimnost predstavlja sudjelovanje više izraza u jednom značenju.

b) Svaka riječ je skovana za sebi svojstveno značenje. Tako se riječ čovjek odnosi na biće koje posjeduje svijest i moć spoznaje, a riječ melek na biće koje je oslobođeno svakog oblika materije. Ovakvi primjeri su brojni, a ove riječi se nazivaju različite riječi. Prema tome, različitost kod riječi predstavljaju različite riječi sa različitim značenjima.

Napomena:

U nastavku knjige susretat ćemo se sa izrazom različitost (متباين), čije se značenje razlikuje od onog o kome se raspravlja u ovom dijelu teksta, a koji govori o posebnoj vezi između više riječi. Također, moguće je da značenja različitih riječi nekada budu potpuno ista ili bar u nekim slučajevima djelimično ista, naprimjer riječ *sejf*, u značenju mača, i riječ *sârim*, u značenju oštrog mača. Kao što vidimo, obje riječi su istog značenja, s tim da je mač u jednoj od njih osoben po oštirini sječiva. S obzirom na ovu razliku, ove dvije riječi spadaju u grupu različitih riječi. Isti slučaj je i sa riječima *insan* – čovjek i *natik* – razumno biće, jer sve što je čovjek, također je i razumno biće, i obrnuto, sve što

je razumno biće, također je i čovjek. Odnos koji vlada među ovim riječima je podudaran, ali i pored toga one spadaju u grupu različitih riječi, jer se sa stanovišta lingvističke tvorbe značenje riječi čovjek razlikuje od značenja riječi razumno biće. Prema tome, riječi, upoređujući njihova značenja, su ili sinonimi ili različite riječi.

Podjela različitih riječi

Različite riječi se dijele na tri vrste:

1. one koje su slične (مثلان),
2. disparatne (مخالفان),
3. opozicione (مقابلان).

Uvećavanjem broja različitih riječi umnožavaju se i značenja. Svaka riječ ima svojstveno značenje koje se razlikuje od drugih, kao što se značenje riječi čovjek razlikuje od značenja riječi razumno biće ili značenje riječi nebo od značenja riječi more. Pošto postoji više oblika razlikovanja značenja, postoji i više oblika razlikovanja riječi, naravno uzimajući u obzir njihova značenja.

Argument ograničenosti podjele različitih riječi na tri oblika

Kod riječi se ili uzima ili ne uzima u obzir njihovo sudjelovanje u jednoj zbilji. Ako se ovo sudjelovanje uzima u obzir, tada se nazivaju slični pojmovi, a ako se ne uzima u obzir i moguće je da one sudjeluju na jednom mjestu u isto vrijeme, tada se nazivaju disparatni pojmovi, a ako to nije moguće, tada se nazivaju opozicioni pojmovi.

Slične riječi (مثلان)

Slične riječi su dva pojma koji posjeduju jednu zajedničku zbilju, uzimajući u obzir aspekt njihove združenosti, tj. istovjetnosti. Tako su imena Muhamed i Džafer slični pojmovi, koji predstavljaju dvije potpuno različite osobe, uzimajući u obzir aspekt njihove združenosti u značenju čovjek. Također, čovjek i konj su slični pojmovi sa stanovišta njihove združenosti po aspektu životinje. U slučaju kada se ne uzima u obzir njihova istovjetnost po nekom aspektu, onda se nazivaju disparatnim pojmovima.

Podjela sličnih riječi:

- a) Združenost sličnih riječi je nekada u vrsti (نوع) pa se nazivaju istovrsnim (متماثلان), kao što su riječi Muhamed i Džafer.
- b) Nekada je združenost u rodu (جنس) i tada se nazivaju srodnii pojmovi (متجلسان), kao što su riječi čovjek i konj.
- c) Nekada je združenost u količini (كميّة) i tada se nazivaju kvantitativni ili podudarni pojmovi (متسلویان), takve riječi su one koje pripadaju mjerljivim stvarima.
- d) Nekada je združenost u kakvoći i obliku (كيفيّة و هيئت) pa se tada nazivaju analogni pojmovi (متشابهان), kao što su dva trougla.

Napomena:

Razum jasno presuđuje da je nemoguće jedinstvo dva slična pojma po jednoj zbilji.

Objašnjenje upotrebe riječi “slično”

1. Nekada se govoreći o sličnosti uzima u obzir pojavnji svijet, tj. vanjska zbilja. Zbog toga, kada se kaže da je jedinstvo sličnih pojmova po jednoj zbilji nemoguće, misli se da u svijetu postojanja nije moguće naći dvije stvari koje su u svakom pogledu jednake, jer potpuna identičnost podrazumijeva nepostojanje osobenosti, dok razlikovanje podrazumijeva postojanje osobenosti kod neke stvari, što je izdvaja od ostalih. S druge strane znamo da su osobenost i nepostojanje osobenosti oprečni jedno drugom, a jedinstvo oprečnih, tj. kontradiktornih pojmova nemoguće je sa stanovišta razuma. U ovom slučaju nemogućnost jedinstva oprečnih pojmova nije svojstvena samo za njihovu bit, već se također odnosi i na njihove osobine.

2. Nekada riječ *meslân* (مُثْلَان) predstavlja dva pojma koji su identični po jednom aspektu, tj. u isto vrijeme dok su različiti, po nečemu su i identični. Ovakvo viđenje pojma *meslân* stav je allame Muzafera po ovom pitanju. Ako bi se sličnost posmatrala kroz svojstva, a ne kroz bit stvari, moguće je njihovo jedinstvo na jednom mjestu, kao što je crna i slatka hurma. Oboje, i crno i slatko, su svojstva, i zato što pripadaju kakvoći (atributima), moguće je njihov spoj na jednom mjestu.

3. U slučaju da se pod sličnošću podrazumijevaju dvije stvari iste vrste (نوع), njihovo jedinstvo će također biti nemoguće, kako po biti, tako i po atributima. Razlog za ovo je isti onaj koji je autor prethodno naveo, jer je mišljenja da nema izuzetaka u nemogućnosti jedinstva dviju kontradikcija, kako po njihovoj biti, tako i po atributima.

Disparatne riječi

(متخالفان)

Disparatnost (تَخَالُفٌ), tj. različitost dviju riječi postoji u slučaju kada se postojeća distinkcija dvaju bića uzima u obzir. Naprimjer, distinkcija između pojmove čovjek i konj, koji su združeni po aspektu životinje, uvezvi u obzir njihovu razliku s aspekta predstavljanja zasebnih vrsta (نوع). Primjera za ovo je isuviše, npr. riječi zrak, voda, bjelina, crnoća, slatkoća itd.

Jedinstvo disparatnih pojmoveva

U slučaju da je distinkcija disparatnih pojmoveva po njihovo biti, tj. u vanjskom svijetu, njihovo jedinstvo na jednom mjestu je nemoguće. Naprimjer, između Ibrahima i Džafera ili kamena i drveta itd. Međutim, ako je njihova disparatnost po atributima, u tom slučaju je njihovo jedinstvo na jednom mjestu moguće, kao što je slučaj sa slatkoćom i crnilom u hurmi. Disparacija se nekad odnosi na "članove vrste", kao što su Muhamed i Džafer, ali pod uvjetom da se pritom ne uzima u obzir njihova združenost u "vrsti". Nekada se odnosi na vrste, kao što su čovjek i konj, ali također uvjetovano neuzimanjem u obzir njihove združenosti u "rodu". Nekada se odnosi na rod, kao snijeg i pamuk, jer su oni združeni u rodu bjeline, ali da se ova njihova združenost ne uzima u obzir. Prema tome, nema problema da se dva ista bića iz različitih uglova posmatranja različito tretiraju. Naprimjer, nema problema da između pojmoveva Muhamed i Džafer u isto vrijeme vlada odnos disparatnosti, uvezvi u obzir aspekt po kome predstavljaju dva različita člana jedne vrste, kao i odnos specifičan za slične pojmove uvezvi u obzir aspekt njihove pripadnosti jednoj vrsti.

Napomena:

Iz dosada rečenog postalo je jasno da disparatnost nije svojstvena samo slučajevima u kojima je moguće jedinstvo pojmovev (*اجتماع*), već i u slučajevima kada jedinstvo nije moguće, npr. riječi pamuk i životinja, iako one nisu ni slični ni kontrarni pojmovi. Ovo su važne napomene na koje treba imati na umu da se ne bi kasnije suočili sa problemima terminologije, bilo da je ona slična ili različita.

Opozicione riječi

(متقابلان)

Opozicioni pojmovi su ona dva pojma za koje je nemoguća združenost na jednom mjestu, posmatrano iz jednog aspekta i u jedno vrijeme. Takvi su pojmovi *čovjek* i *ne čovjek*, *onaj koji vidi* i *slijepac*, *otac* i *dijete*, *crno* i *bijelo* itd.

Uvjeti navedeni u definiciji opozicije

Autor je u definiciji opozicije naveo tri uvjeta: “na jednom mjestu”, “u jedno vrijeme” i “iz jednog aspekta”. Cijenjeni autor je ovim želio osvijetliti šta podrazumijeva pod opozicijom, a šta pod onim što je oprečno njoj. Prema tome, postojanje opozicionog odnosa nije uopće uvjetovano “nemogućnošću združenosti”, već je uvjetovano jednim ograničenim “izuzećem” (*امتناع*). Dakle, uvjet “jedinstva mesta” je obuhvatio slučajeve kao što su bjelina papira i crnina tinte, čija je združenost u pojavnom svijetu nemoguća. Uvjet “posmatrano iz jednog aspekta” obuhvatio je slučajeve slične opoziciji oca i sina, čija je združenost moguća na jednom mjestu, ali posmatrano iz dva ugla. U isto vrijeme dok je otac sinu, čovjek je i sin druge osobe. Uvjet “jedinstva vremena” obuhvata slučajeve opozicije kao što

su toplota i hladnoća. Tako je hladnoća tijela u jednom vremenu njegova toplota u drugom.

Podjela opozicionih pojmoveva prema odnosu koji vlada među značenjima

Sama opozicija dijeli se na četiri oblika:

1. Opozicija oprečnih ili kontradiktornih pojmoveva (مقابل) (نقيضين).

Opozicija oprečnih pojmoveva, ili terminološki rečeno negacija i afirmacija, odnosi se na dvije stvari od kojih jedna postoji a druga ne postoji, kao čovjek i nečovjek, crno i necrno, osvijetljeno i neosvijetljeno. Pod pojmom nepostojanja u ovom slučaju podrazumijeva se nepostojanje opozicionog pojma postojećem.

2. Opozicija pojmoveva posjedovanja i neposjedovanja (ملكه و) (عدم ملكه)

Definicija opozicije posjedovanja i neposjedovanja glasi: “To su dvije stvari, postojeća i nepostojeća, čije je izuzeće moguće, a združenost (اجتماع) nemoguća na mjestu koje nema kompetenciju posjedovanja tih stvari”.

Objašnjenje:

Sva bića ne posjeduju sve atribute, pa čak i ako se oni tiču savršenstva, kao što je znanje. Međutim, ovo neposjedovanje za njih ne predstavlja slabost, zato što to biće sa stanovišta razuma nije kompetentno posjedovati to svojstvo. Naprimjer, nikada se drvo ili ovca ne mogu kritikovati zbog neposjedovanja znanja, jer ne posjeduju potencijal niti kompetentnost bivanja znalcem.

Neko može zamjeriti: “Vi ste rekli da je nemoguć spoj i izuzeće dviju kontradiktornosti sa stanovišta razuma, a mi smo našli slučaj koji opovrgava vaš princip. Zid nije slijep niti ima

vid. Drvo nije oženjeno, a ni neoženjeno.” Ova zamjerka nije na mjestu zato jer u nevedenim slučajevima ne postoji mogućnost kontradikcije pošto stvari navedene u primjerima nisu uopće dostoje posjedovanja navedenih osobina da bi se kontradikcija uopće razmatrala. Prema tome, postala je jasna razlika između opozicije *oprečnih pojmoveva i posjedovanja i neposjedovanja*.

Također, odavde postaje jasno da se opozicija posjedovanja i neposjedovanja odnosi na atribute, a ne na biti, jer je raprava o posjedovanju kompetentosni atributa.

3. Opozicija suprotstavljenih pojmoveva (مقابل صدین)

Definicija opozicije suprotstavljenosti glasi: “To su dvije postojeće stvari koje su u opoziciji na mjestu na kojem ih obje nije moguće pojmiti, a poimanje bilo koje od njih se ne oslanja na poimanje druge.” Naprimjer, vrućina nasuprot hladnoći, crnina nasuprot bjelini, strah naspram hrabrosti i sl.

Uvjeti opozicione suprotstavljenosti

- a) Zbog uvjeta da se suprotstavljeni pojmovi posmatraju po jednom mjestu jasno je da se uzimaju u obzir njihova svojstva, a ne bit.
- b) Uvjetom “poimanje jednog nije uvjetovano poimanjem drugog” izuzeti su korelativni pojmovi (متضادين), o čemu će ubrzano biti riječi, jer bi u tom slučaju oni bili međusobno uvjetovani.
- c) Uvjetom “dvije postojeće stvari” izuzeta je opozicija “oprečnosti” i “posjedovanja i neposjedovanja”.
- d) Uvjetom “da su u opoziciji na jednom mjestu” ukazano je na njihovu nemogućnost združenosti.

4. Opozicija korelativnih pojmove (متضادان)

Korelativni pojmovi su npr. otac i sin, posljedica i uzrok, Stvoritelj i stvoreno i sl. Kroz same primjere, postat će jasno nekoliko stvari:

a) Percipiranje bilo kojeg od njih uvjetovano je percipiranjem drugog. Nije moguće predočiti očinstvo bez percipiranja poroda ili Stvoritelja bez stvorenog, kao što nije moguće ni obrnuto, percipiranje djeteta bez percipiranja oca ili stvorenog bez Stvoritelja.

b) Ista stvar sa jednog aspekta ne može biti predmet korelativnosti. Znači, jedna osoba ne može biti nekoj drugoj osobi i otac i sin. Međutim, ako je aspekt različit, nema nikakvih problema.

c) Izuzeće (ارتفاع) obiju strana je moguće, tj. da biće ne bude ni gore niti dolje, kao što je biće Božije, ili kao što kamen niti je otac niti je sin i sl.

Primjedba:

Nije moguće da jedna stvar ne bude ni uzrok ni posljedica, a postojanje samo jednog odstupanja dokida pravilo.

Odgovor: Ova primjedba je rezultat osobenosti samo jednog posebnog slučaja, a ne kršenje definicije, tj. općenitog pravila. Postoje slični slučajevi u kojima se krše pravila, ali to kršenje ne utječe na definiciju, nego takve slučajeve nazivamo posebnim.

Na osnovu ovoga, definicija korelativnost glasi: “To su dva postojeća bića koja se percipiraju zajedno. Njihova združenost na jednom mjestu posmatrano sa istog aspekta je nemoguća, a izuzeće moguće”.

Sažetak rasprave o drugoj podjeli riječi

1. Riječ se dijeli na dva oblika; ili su sinonimi ili različite riječi.
2. Različiti pojmovi se dijele na: opozicione, disparatne i slične.
3. Opcioni pojmovi se dijele na:
 - a) Oprečni pojmovi se odnose na dvije stvari, postojeću i nepostojeću, čije je združivanje i izuzeće nemoguće sa stanovišta razuma.
 - b) Pojmovi posjedovanja i neposjedovanja odnose se na dvije stvari, postojeću i nepostojeću, čije je združivanje nemoguće, a izuzimanje moguće u slučajevima kod kojih nepostoji kompetentnost posjedovanja te osobine.
 - c) Pojmovi suprotstavljenosti se odnose na dva postojeća bića čije je izuzimanje moguće, a združivanje nemoguće na jednom mjestu.
 - d) Korelativni pojmovi se odnose na dva postojeća bića koja se uvijek zajedno percipiraju, čije je združivanje na jednom mjestu s jednog aspekta nemoguće, a izuzimanje moguće.

Vježbe:

1. Na sljedećim primjerima obraćajući pažnju na značenja riječi odredite sinonime i različite pojmove: knjiga i putovanje, konj i onaj koji rže, dlan i ruka, sjedenje i stajanje.
2. Na sljedećim primjerima odredite vrste opozicija: dobro i zlo; kretnja i mirovanje; predodžba i sud; jutro i popodne; stajanje i sjedenje; svjetlo i mrak; nepravda i pravda; bos i obiven; znak i označeno; saznavalac i saznano, uzrok i posljedica.

Objasnite sljedeće:

- a) Pojmovi suprotstavljenosti su dva postojeća bića.
- b) Oprečni pojmovi se odnose na dvije stvari, jednu postojeću, a drugu nepostojeću, što bi upravo značilo nepostojanje postojećeg.
- c) Pojmovi posjedovanja i neposjedovanja se odnose na dva bića od kojih je jedno postojeće, a drugo nepostojeće. Razlika ovih i oprečnih pojmoveva je u tome što se oni odnose na onim mjestima koja imaju kompetenciju posjedovanja.
- d) Korelativni pojmovi su dva postojeća bića u relativnom odnosu, čije je združivanje na jednom mjestu iz jednog aspekta nemoguće, ali izuzeće moguće.
- e) Svi opozicioni oblici, osim oprečnosti, odnose se na atribute, a ne na biti.

Treća podjela riječi

Složena i jednostavna riječ

(مركب و مفرد)

U uvodnom dijelu poglavlja o riječima rečeno je da riječi shodno značenju na koje ukazuju imaju nekoliko općih podjela. Ove podjele nisu svojstvene samo jednom određenom jeziku, već ih nalazimo u svim jezicima. Također je rečeno da postoje tri podjele. Prve dvije podjele su objašnjene i preostala je treća o kojoj će u nastavku biti riječi.

Riječi se, sagledavane općenito, bez obzira posmatramo li ih pojedinačno ili skupno, dijele na dvije vrste:

Jednostavna riječ

(مفرد)

Termin “jednostavna riječ” u logici obuhvata sljedeća značenja:

a) Riječ koja nema dijela, kao što je prijedlog “sa” u rečenici: “Razgovarao sam *sa* prijateljem.” Ovakva riječ je jednostavna, ali ukazuje na svoje značenje.

b) Nekada riječ ima dio, ali on ne ukazuje na značenje. Naprimjer, Muhamed i Abdullah su imena dviju osoba. Međutim, *abd* u imenu Abdullah sam po sebi ne ukazuje na jedan dio značenja cijele riječi, a Allah na drugi dio značenja cijele riječi, kao što je slučaj s korištenjem iste riječi u atributskom značenju (rob Božiji), kada obje riječi, *abd* i *Allah*, ukazuju na zasebna neovisna značenja. Dakle, u slučaju atributivnog, a ne imeničnog značenja, riječ Abdullah je složena,

a ne jednostavna. Naravno, ovo je suprotno stajalištu gramatike, gdje je ova riječ složenica bilo da je ona imenica ili atribut.¹

Razlika sinteze u logici i gramatici:

Sa stanovišta gramatike, važna je vokalizacija i tvorba riječi. Međutim, ono što posmatra jedan logičar jesu značenja, a ne same riječi. Zbog toga, ako riječ ima prosto značenje, i pored toga što je složena, naziva se jednostavna. Također, ako bi značenje bilo složeno, a riječ prosta, ona bi opet bila složena riječ. Prema tome, riječ Abullah je jednostavna riječ, iako je složenica sa stanovišta gramatike.

Složena riječ (مركب)

Složenica je riječ koja posjeduje dio koji sam po sebi ukazuje na dio značenja.

Složena riječ se dijeli na dvije vrste:

- a) potpuna (تام),
- b) nepotpuna (نافع).

Potpuna složenica se dijeli na:

- a) izjavnu (خبر),
- b) poticajnu (إنشاء).

Potpuna složenica (تمركب)

Čovjek može iskazati svoju misao usmeno ili pismeno, na dva načina, u potpunom i nepotpunom obliku. Potpuni oblik iskaza je onaj koji slušaoca ne ostavlja u stanju iščekivanja

¹ Primjer je uzet i arapskog jezika.

nastavka govora nakon govornikove stanke. Naprimjer, govornik kaže: “Strpljenje je vid hrabrosti”, ili: “Vrijednost svakog čovjeka je u onome što smatra lijepim.” Ovakva vrsta rečenice se naziva potpuna složenica.

ناقص (مركب) Nepotpuna složenica

Neke rečenice, za razliku od potpunih složenica, u slušaocu tvore stanje iščekivanja i nije ispravno ne nastaviti govor, kao kada se kaže: “Vrijednost svake osobe...”, ili “Kad bih znao da...”; ovakve vrste rečenica nazivaju se nepotpune složenice. Zbog toga je rečeno: “Nepotpuna složenica je iskaz kod kojeg značenje nije upotpunjeno, tj. nije ispravno zaustavljanje na njenom kraju.”

Napomena:

Zabрана prekidanja prije upotpunjena značenja nije obavezujuća, nego je atributske prirode i u tom slučaju rečenica je nepotpuna.

خبر و انشاء (تام و نسبت) Izjava i poticaj

U svakoj potpunoj složenica postoji odnos koji ovisi o dijelovima koji grade rečenicu. Taj odnos se naziva potpuni odnos (نسبت تام) i ima dva oblika.

1. Nekad postojeći odnos u rečenici, bez uzimanja u obzir same riječi, posjeduje utvrđenu vanjsku zbilju, a riječ samo izvještava o njoj i ništa više, kao na primjeru rečenice: “Kiša pada.” Padanje kiše se dešavalo u prošlosti kao što će se dešavati i u budućnosti. Iskazi kao: “Kiša pada”, ili: “Sutra će kiša padati”, nazivaju se izjave ili tvrdnje (خبر). Oba ova naziva mogu odgovarati gornjim primjerima, međutim, suština izjavne rečenice može biti istinita, tj. podudarati se i neistinita, tj. ne podudarati se sa zbiljom. Dakle, iz suštine izjave proistječe njena isinitost i neistinitost, a ne iz toga ko je izgovara. Zato definicija

izjave glasi: “To je potpuna složenica koja je ili istinita ili neistinita.”

2. Nekad ovaj postojeći odnos u rečenici ne posjeduje utvrđenu vanjsku zbilju, zapravo sama je riječ ta koja je tvori, odnosno dovodi u postojanje. Preciznije rečeno, govornik je taj koji posredstvom riječi stvara zbilju, dok u spoljnjem svijetu, van njegovog govora, ne postoji takav oblik odnosa. Ovakva složenica se zove poticajna (اشاء) ili stvarajuća (إيجاد).

Podjela poticajnih složenica

Sami poticaj posjeduje mnoge oblike, a u nastavku će biti govora samo o nekim od njih.

1. Zapovijed (امر) – predstavlja naređenje izvršenja nekog djela. Naprimjer: “Upamti ovo predavanje!”
2. Zabrana (نهي) – predstavlja naređenje za neizvršenje nekog djela. Naprimjer: “Uzdrži se od uznemiravanja drugih ljudi!”
3. Traženje odgovora (استفهام) ili postavljanje pitanja. Naprimjer: “Da li je planeta Mars naseljena?”, ili: “Da li će se naš posao zavšiti dobro?”
4. Dozivanje (نداء) – naprimjer: “O moj Bože!”, ili “O Muhamede!”
5. Žudnja (تمني) – npr.: “E da mi je se vratiti, pa da budem od vjernika.”
6. Čuđenje (تعجب) – npr.: “Kako je uzvišen položaj čovjeka！”, ili “O čovječe, šta te je učinilo oholim spram Gospodara tvoga!”
7. Ugovor (عقد) koji se iskazuje riječima: “Kupio sam”, “Prodao sam”, “Oženio sam se”, itd.

8. Jednostrani ugovori (اتفاق) – npr.: “Uvakufio sam određenu imovinu.”

Nijedno od ovih gornjih značenja nema zbilju izvan riječi da bi riječ izvještavala o njemu. Ova značenja se ne mogu opisati kao istinita ili lažna. Prema tome, definicija poticajnih složenica glasi: “To je potpuna složenica koja se ne može opisati kao istinita ili lažna.”

Podjela jednostavnih riječi

Jednostavne riječi imaju tri oblika:

1. glagol (كلمه),
2. imenica (اسم),
3. čestice (ادات).

Glagol (كلمه)¹

Riječ glagol u logici ima isto značenje kao i u gramatici. Ako obratimo pažnju naprimjer na riječi: “pisao je” (كتب), “on piše” (يكتب) i “piši” (اكتب), uočit ćemo nekoliko stvari:

- Ove tri riječi imaju zajednički tročlani korijen “k t b”.
- Imaju zajedničko neovisno značenje pisati.
- Sa aspekta oblika i forme su različite, što znači da svaka od njih ima zasebnu formu.
- Svaka od ovih riječi ukazuje na jedan potpun vremenski odnos.

¹ Sljedeća zapažanja se odnose na arapski jezik.

- Potpuni vremenski odnos predstavlja formu nezavisnog ili zajedničkog značenja u određenom vremenu za neodređeni subjekt.

Rezultat rečenog: Zajednički korijen ovih riječi je taj koji ukazuje na njihovo zajedničko značenje, kao što i razlika njihovih formi rezultira različitim značenjima. Prema tome, ako se želi definirati glagol sa aspekta logike, treba reći sljedeće: "Glagol je jednostavna riječ koja svojim sadržajem ukazuje na jedno nezavisno značenje, a razlikom formi ukazuje na potpuni odnos i vrijeme nezavisnog značenja za neki neodređeni subjekt."

Šta je značenje potpunog odnosa?

Uvaženi autor, kod definiranja glagola, uvjetovao ga je atributom "potpuni odnos". Zbog čega? On je ovim uvjetom iz definicije izuzeo riječi izvedenice, kao što su subjekt, objekt, imenica za vrijeme i mjesto, jer ove riječi svojom materijom ukazuju na jedno nezavisno značenje, a svojim formama ukazuju na odnos tog značenja sa neodređenom stvari u neodređeno vrijeme. Međutim, ovaj odnos je krnjavi, a ne potpuni odnos. S obzirom na dosada rečeno, postalo je jasno značenje glagola (كلمه) koji čini jedan oblik jednostavne riječi.

Imenica (اسم)

Drugi oblik jednostavnih riječi je imenica čija definicija glasi: "Imenica je jednostavna riječ koja ukazuje na nezavisno značenje, a njena forma je ne stavlja u određeno vrijeme." Naprimjer, Muhamed, Sadik, čovjek i sl.

Naravno, postoje i izvedenice kao što su subjekt, objekt, imenica za vrijeme, čija forma ukazuje na vrijeme, međutim kod njih postoji samo jedan krnjav odnos. Naprimjer, "onaj koji udara" (ضارب) ukazuje na osobu kojoj je pripisan udarac.

Čestice (ادات)

Čestica u logici je isto što i u gramatici, a njena definicija glasi: "Čestice ukazuju na odnos između dviju stvari koje grade dvije strane tog odnosa." Tako čestica "u" ukazuje na mjesto. Naprimjer: "Sjeo sam u džamiji." (جلست في المسجد). Čestica "na" (على) ukazuje na nešto što je gornje, npr.: "Uspeo sam se na krov" (صعدت على السطح); ili čestica "da li" (هل), u značenju pitanja, kao: "Da li si vidio" (هل رأيت)?"

Čestice su zavisne i ne ukazuju na vrijeme, dok im je ostvarenje uvijek ovisno o djelima stranama u odnosu.

Sažetak raprave o trećoj podjeli riječi

Riječ se dijeli na:

1. jednostavnu,
2. složenu.

Jednostavna riječ se dijeli na:

- a. imenicu,
- b. glagol,
- c. česticu.

Složena riječ se dijeli na:

- a. potpunu,
- b. krnjavu.

Potpuna složenica se dijeli na:

- a. izjavnu,
- b. poticajnu.

Objašnjenje:

Jednostavna riječ: Dio riječi ne ukazuje na dio značenja, makar riječ sa stanovišta gramatike bila složena.

Složena riječ: Dio riječi ukazuje na dio značenja.

Potpuna složenica: Rečenica je potpuna i slušalac ne očekuje da se još nešto kaže.

Nepotpuna složenica: Rečenica je krnjava i po svojoj prirodi uzrokuje stanje iščekivanja.

Iskaz: Odnos posjeduje vanjsku zbilju, ne uzimajući u obzir riječi, a rečenica može biti istinita ili lažna.

Poticaj: Postojeći odnos u rečenici ne posjeduje utvrđenu vanjsku zbilju, nego se zbilja stvara rijećima i zbog toga nema smisla govoriti o istinitosti ili lažnosti ovih rečenica.

Glagol: Po svojoj materiji posjeduje nezavisno značenje, dok pomoću forme, odnosno oblika ukazuje na vrijeme.

Imenica: Posjeduje nezavisno značenje, ali ne i vrijeme.

Čestice: Ne posjeduju nezavisno značenje niti vrijeme.

Vježbe

1. U sljedećim primjerima odredite jednostavne i složene riječi:
 - Časna Meka
 - Ebu-Talib
 - Džafer Sadik
 - Musa Ćazim Ćatić
 - Prijatno!
 - Časni Nedžef
 - Distributivni centar
2. Odredi na sljedećim primjerima potpunu složenicu, krnjavu složenicu, izjavu i poticaj:
 - Allahu ekber! (Allah je najveći)
 - Dobro jutro!
3. Osim onih na koje Si se Ti rasrdio (7. ajet sure *Fatiha*)
 - Es-selamu alejkum
 - O Bože!
 - *Subhane Rabijel-azim ve bi hamdihi!* (Neka je slavljen i hvaljen Uzvišeni Gospodar!)
4. Koliko sura *Kadr* ima izjava i poticaja? Navedite ih?
5. Izuzetu kao i spomenutu riječ treba uzeti u obzir. S obzirom na ovo, kada se u naslovu poglavlja kaže "vježba", da li je ova riječ složena ili jednostavna? Ako je složena, da li je potpuna ili nepotpuna?
6. Da li je kod čestica moguća opoziciona kontradiktornost?

Sažetak poglavlja o vokabulima

1. Logika po svojoj biti nema potrebe za raspravom o riječima zato što se logika bavi pitanjima značenja.
2. Dva su razloga zbog kojih logika raspravlja o riječima.
 - a) Razgovor i razmjena mišljenja se odvija uz pomoć riječi i riječi su, ustvari, kalupi značenja.
 - b) Radi sprečavanja grešaka prilikom razmišljanja i zbog toga što između postoji čvrsta veza, propisi koji vladaju među riječi prenose se na značenja i obrnuto. Prema tome, na učeniku je da sa pažnjom prouči studij o riječima i upozna njegove zakonitosti i karakteristike. S druge strane, za logičara je nužno da na početku logike predoči ovu temu kako bi učenik od početka bio upoznat i pripremljen na opasnosti pogrešnog razmišljanja i zaključivanja.

Ukazivanje

1. Ukazivanje predstavlja stjecanje znanja jedne stvari uz pomoć znanja druge stvari. To znači da čovjekov um, bez ikakvih uvoda, viđenjem jedne stječe znanje o drugoj stvari.

2. Ukazivanje se dijeli na tri oblika:

a) Razumsko ukazivanje

Ova vrsta ukazivanja odnosi se na slučajeve kada u spoljnjem svijetu između znaka i označenog postoji razumska konsenkvencija po njihovoј biti. Takvo je ukazivanje traga na onoga koji ga ostavlja ili ukazivanje dima na vatru i sl.

b) Prirodno ukazivanje

Ova vrsta ukazivanja odnosi se na slučajeve kada po ljudskoj prirodi postoji konsenzacija između znaka i označenog. Uzvik "ah" ukazuje na bol, crvenilo lica na stid ili žutilo na strah. Naravno, ova konsenzacija je predominantna, nije stalna i konačna, odnosno moguće je da bude prekršena, za razliku od razumske konsekvensije koja je stalna i neprekršiva.

c) Konvencionalno ukazivanje

Ovo ukazivanje odnosi se na slučajeve kada je konsenzacija između dvije stvari u skladu sa dogovorom, konvencijom koju je društvo uspostavilo, pa tako crveno svjetlo signalizira zabranu prolaska, a zeleno dozvolu.

3. Konvencionalno ukazivanje se dijeli na:

- a) Ukazivanje riječima u slučajevima kada riječ predstavlja znak
- b) Ukazivanje nečim što nije riječ

Ukazivanje riječima predstavlja takvo stanje pri kome njihovim izgovaranjem slušalac shvata šta je bila govornikova namjera.

4. Ukazivanje riječima se dijeli na tri oblika:

- a) Ukazivanje po saglasnosti, kad cijela riječ ukazuje na cijeli pojam, a uspostavljeno je dogovorom. Riječ Hasan ukazuje na čovjeka koji nosi to ime.
- b) Djelimično ukazivanje – ukazivanje riječi na jedan dio značenja za koje je ta riječ skovana, npr. kuća ukazuje na sobu.
- c) Posljedično ukazivanje – riječ ukazuje na značenje koje nije obuhvaćeno pojmom za koji je ta riječ

skovana, ali u pojavnom svijetu su neodvojivi jedno od drugog. U hotelu riječ kahva ukazuje i na šećer.

5. Uvjeti posljedičnog ukazivanja:

- a) Da konsenzencija između značenja riječi i predmeta na koje nas ta riječ upućuje postoji u umu.
- b) Da nužna veza bude jasna i očigledna, kao što je ukazivanje riječi lav na hrabrost. Međutim, ako bi riječ lav ukazivala na ružan zadah, takva upotreba nije poznata i samim tim nije ni prihvaćena.

Podjela riječi

Ovo poglavlje bavi se podjelom riječi s obzirom na njihovo značenje. U prvoj podjeli predmet diobe je samo jedna riječ, u drugoj više njih, dok se u trećoj podjeli riječi razmatraju ne uzimajući u obzir njihov broj.

Prva podjela

Jedna riječ, gledano na njeno značenje, ima pet oblika:

1. Osobena riječ (**مختصر**) ima samo jedno značenje i svojstvena je samo njemu. Primjerice, riječ željezo.
2. Zajednička riječ (**مشترك**) ima dva ili više značenja. Za svako značenje kovana je posebno, i to paralelno, ne uzimajući u obzir vezu između značenja.
3. Prenesena riječ (**منقول**) ima više značenja i za svako od njih je skovana, kao i zajednička, ali s tom razlikom što između značenja prenesene riječi postoji hronološki odnos, tj. drugo

značenje te riječi je u vezi sa njegovim prvim značenjem. Naprimjer, riječ salat u arapskom jeziku.

4. Improvizirana riječ (مرتجل) je kao i prenesena riječ, s tom razlikom što se ovdje odnos između dvaju hronološki poredanih značenja ne uzima u obzir.

5. Stvarna i figurativna riječ (حقيقة و مجاز). Ovo je riječ koja ima nekoliko značenja, s tim da je skovana samo za jedno, dok se za drugo koristi zbog reference koja postoji između njih. Upotreba figurativnog značenja je samo u onim slučajevima gdje postoji referenca koja će ukazati na to da namjera govornika nije bilo stvarno značenje.

Dvije važne napomene:

1. Zajedničke i figurativne riječi ne treba koristiti u definicijama i prilikom pojašnjavanja, osim sa određujućom referencom.

2. Ako se prenošenje značenja obavi uz pomoć posrednika, ta se riječ zove prenesena određena riječ (منقول تعبيني), a ako riječ sama po sebi stekne drugo značenje, naziva se prenesena riječ sama po sebi (منقول تعبي).

Druga podjela riječi Sinonimi i različite riječi (مترادف و متبادر)

Ako dvije riječi imaju isto značenje, one se nazivaju sinonimi, a ako nemaju, nazivaju se različiti pojmovi. Prema tome, definicija sinonimije glasi: "Sinonimi su riječi koje sudjeluju u jednom značenju", a definicija različitih pojmoveva je sljedeća: "Različite riječi su riječi od kojih svaka ima sebi svojstveno značenje", tj. koliko riječi, toliko značenja.

Podjela različitih riječi

Ove riječi, shodno svojim značenjima, dijele se na tri vrste:

1. one koje su slične (مُتَنَاهِلَانْ),
2. disparatne (مُتَخَالِفَانْ),
3. opozicione (مُتَقَابِلَانْ).

Dva slična pojma posjeduju jednu zajedničku zbilju sa stajališta njihove istovjetnosti, bilo da ta zbilja bude vrsta (نوع) pa se zovu istovrsni pojmovi, rod (جنس) pa se zovu srođni pojmovi (مُتَجَانِسَانْ), kvantitet (كميّة) pa se zovu kvantitativni pojmovi (مُتَسَاوِيَانْ), ili kvalitet (كيفيّة) pa se zovu analogni (مُتَشَابِهَانْ).

Zdrav razum smatra nemogućim potpunu istovjetnost dvaju sličnih pojmova, jer sličnost podrazumijeva distinkciju, a prihvatanje njihove potpune istovjetnosti negira njihovu distinkciju, a ovo je upravo princip nemogućnosti združenosti dviju kontradikcija.

Disparatne riječi (مُتَخَالِفَانْ)

Disparatnost ili različitost se odnosi na dvije stvari između kojih postoji distinkcija, koja treba biti uzeta u obzir. Disparatnost se nekad odnosi na članove vrste, kao što su Muhamed i Džafer, nekada je ona po vrsti, npr. lav i tigar, a nekada je po rodu, npr. drvo i kamen. Ako bi se dva bila razlikovala po atributima, njihova združenost na jednom mjestu bila bi moguća, kao što su slatkoča i crnina u hurmi.

Opozicione riječi (متقابلان)

Opozicioni pojmovi se odnose na dvije stvari za koje je jedinstvo na istom mjestu, s istog aspekta i u isto vrijeme nemoguće.

Podjela opozicionih pojmoveva

Opozicioni pojmovi se dijele na četiri oblika i svaki od njih ima sebi svojstvene uvjete.

- a) Oprečni ili kontradiktorni (مقابل نقضين) pojmovi su dvije stvari, postojeća i nepostojeća, između kojih vlada takav odnos da postojanje bilo koje od njih negira postojanje druge, čije je istovremeno združivanje i izuzeće sa stanovišta razuma nemoguće.
- b) Posjedovanje i neposjedovanje (ملكه و عدم ملكه) su dva oblika, postojeći i nepostojeći, čije je združivanje nemoguće, a izuzimanje moguće u slučajevima gdje ne postoji kompetentnost posjedovanja te osobine.
- c) Suprotstavljeni pojmovi (مقابل ضدّين) su dvije postojeće stvari čije je združivanje nemoguće na jednom mjestu, a izuzimanje moguće, kao što je bijelo i crno.
- d) Korelativni pojmovi (متضاعفان) su dvije postojeće stvari koje se uvijek zajedno percipiraju, čije je združivanje na istom mjestu s istog aspekta nemoguće, a izuzimanje moguće.

Treća podjela

مُرْكَب و مُفَرْد (مركب و مفرد)

Riječ se, bez obzira razmatra li se zasebno ili u skupu, dijeli na dva oblika:

1. Jednostavna riječ (مُفَرْد)

Jednostavna riječ nema dijela, ili ako ga ima, on ne ukazuje na nezavisno značenje. Takve su riječi Muhamed i Abdullah ako su lična imena.

2. Složena riječ (مُرْكَب)

Složenu riječ čine dijelovi koji kao dijelovi cjeline sami po sebi ukazuju na dio značenja, kao što je riječ Abdullah u atributivnom značenju, tj. Božiji rob, a ne u značenju ličnog imena.

Podjela složenice

Složenica se iz jednog ugla dijeli na:

a) Potpunu složenicu (مُرْكَب تَامٌ)

b) Nepotpunu složenicu (مُرْكَب نَاقِصٌ)

Potpuna složenica je riječ nakon čijeg izgovorjanja slušalac ne očekuje nastavak govora.

Nepotpuna složenica je riječ nakon čijeg izgovorjanja slušalac ostaje u stanju iščekivanja nastavka govora.

Izjavna i poticajna potpuna složenica

(خَبْر وَ اِنْشَاء)

Potpuna složenica se dijeli na izjavnu (خبر) i poticajnu (انشاء).

Izjavna potpuna složenica je rečenica koja opisuje istinu ili neistinu, ne uzimajući u obzir ko ju je izrekao. *Inša'* je potpuna složenica koja se ne može opisati kao istinita ili neistinita jer zbilju odnosa stvara sama riječ govornika, suprotno slučaju izjavne rečenice kod koje taj odnos postoji u pojavnom svijetu, i ona samo o njemu izvještava. Zbog toga, kod izjavne rečenice postoji vjerovatnoća podudarnosti i nepodudarnosti, tj. istinitosti i neistinitosti.

Podjela jednostavne riječi

- a) Glagol (كلمة) je jednostavna riječ koja svojim sadržajem (ماده) ukazuje na nezavisno značenje, a formom na vrijeme.
- b) Imenica (اسم) je jednostavna riječ čija materija posjeduje nezavisno značenje, ali čija forma ne ukazuje na vrijeme.
- c) Čestica (إدات) je jednostavna riječ koja ne posjeduje nezavisno značenje niti ukazuje na vrijeme, a čija je zbilja ovisna o dvjema stranama koje povezuje.

2. POGLAVLJE

RASPRAVA O UNIVERZALIJAMA

(مباحثات الكلية)

Nakon poglavlja o riječima slijedi poglavlje koje se bavi značenjima ili idejama (معانی). Allame Muzafer na samom početku ovoga poglavlja definira značenja: Kao prvo, značenja su one slike koje postoje u ljudskom umu, zbog kojih su skovane riječi kako bi na njih ukazivale, i drugo, sama značenja se dijele na:

1. Jednostavna značenja – to su one umske slike na koje se ukazuje uz pomoć jednostavnih riječi.
2. Složena značenja – one umske slike na koje se ukazuje složenim riječima.

Partikularan pojam

(مفهوم جزئی)

Kada čovjek čuje niz riječi kao Muhamed, cvijet, drvo, Sarajevo, knjiga, olovka, zemљa itd., u njemu se javljaju dva osjećaja koja nisu bila prisutna prije nego što ih je čuo:

- a) Osjećaj da poznaje ove pojmove, shvata njihova značenja i prepoznaće njihove objekte.
- b) Osjećaj da riječi takve prirode nisu ispravne osim za sebi svojstvena značenja. Ako bi neko čovjeku donio drvo, a obećao mu cvijet, on bi zasigurno ostao zatečen i rekao: "Ovo je drvo, nije cvijet." Prema tome, pojmovi Muhamed, cvijet, drvo itd. ukazuju isključivo na sebi pripadajuće objekte. Pojmovi ove vrste nazivaju se partikularni pojmovi (مفاهيم جزئي), a njihova definicija glasi: "Partikularija (جزئي) je pojam koji ne može biti istinit za više od jedne stvari."

Univerzalan pojam

(مفهوم کلّی)

Posmatranjem više partikularija i njihovim upoređivanjem uviđaju se dvije stvari:

a) U svakoj od ovih partikularija postoje svojstva koja ne postoje u drugim. Hasan nije isto što i Husejn, Muhamed nije isto što i Sadik, drvo nije cvijet itd. Pri njihovom upoređivanju uočava se potpuna razlika između ovih partikularija.

b) I pored svih razlika, postoje svojstva po kojima su partikularije jednake i zdržane. Naprimjer, partikularije Muhamed i Husejn su jednake sa Hasonom i Alijem u čovječnosti. Drvo i cvijet i pored svih razlika jednaki su po tome da oboje pripada rastućem tijelu (جسم نامی). Kamen i drvo pored svih razlika jednaki su u tome što oboje imaju tjelesnost. Prema tome, ako bi sve pojedinačne osobe željeli nazvati jednim imenom, tj. obuhvatiti jednim pojmom, tada bi za njih rekli da su one ljudi. Ako se ovom skupu pridoda drvo, ne mijenjajući namjeru da se označe jednim imenom koje će sve njih obuhvatati, za sviju njih će se reći rastuće tijelo. Također, ako im se doda kamen i zemlja, tada će svi oni zajedno biti općenito tijelo.

Tokom poređenja u navedenim primjerima razlučile su se dvije stvari, i to ono po čemu su članovi poređenja jednaki i ono po čemu se razlikuju. Pojam koji obuhvata različite jedinke, različite rodove ili različite vrste naziva se općeniti pojam.

Dakle, definicija općenitog pojma, tj. univerzalije glasi: "Univerzalija je pojam koji odgovara za više jedinki, odnosno u sebi može obuhvatati više od jedne jedinke."

Primjedba: Na početku druge knjige o značenjima rečeno je da su značenja, tj. pojmovi umske slike, ali vidimo da se u

nastavku ponovo raspravlja na razini riječi i njihovoj podjeli na univerzalije i partikularije.

Odgovor: Mi također prihvatomo da se univerzalije i partikularije po svojoj biti odnose na značenja, ideje, međutim, sa aspekta ukazivanja riječi na značenja i činjenice da su značenja, odnosno ideje označene rijećima, riječi možemo figurativno gledano nazvati po imenima onoga što označavaju.

Za općenit pojam trenutno postojanje objekta u spolnjem svijetu nije nužno. Prema tome, pogrešno je mišljenje da su općeniti pojmovi uvijek apstrahirani iz postojećih partikularnih pojmoveva u pojavnom svijetu. Zapravo, oni proistječu iz umještosti ljudskog uma i njegove kreativnosti da od partikularnih pojmoveva gradi općenite pojmove ili da čak pretpostavlja pojam za koji je objekt u pojavnom svijetu nemoguć, kao što je pojam "sudruga Božijeg" ili "zdrženost dviju kontradikcija". Treba znati da nekada općeniti pojam može imati samo jedan objekt, kao što je "nužno biće", tj. Uzvišeni Bog, za kojeg je nemoguće postojanje više od jednog objekta.

Primjedba: Ne prihvatomo da je "nužno biće" jedan općeniti pojam, on je ustvari jedan partikularan pojam, budući da može upućivati jedino na Svetu Bit Božiju i ni na šta više, jer postoji samo jedno "nužno biće". Shodno tome, ovaj pojam ne može biti općenit, već partikularan.

Odgovor: Prvo, u ovoj primjedbi je došlo do miješanja pojma (مفهوم), tj. riječi kojom se ukazuje i objekta (مصدق) na koji se ukazuje, u ovom slučaju stvarnog uzroka svega postojećeg. Drugo, ako bi vaša primjedba bila ispravna, uz pretpostavku da je postojanje nužnog bića već dokazano, onda ne bismo imali više potrebe za dokazivanjem jedinstva, odnosno tevhida nužnog bića. Međutim, sami smo svjedoci da mi tevhid dokazujemo brojnim argumentima, što samo po sebi govori da je nužno biće jedan općeniti pojam za koji je moguće pretpostaviti istinitost više jedinki. Prema tome, ograničenost nužnog bića na

jedinstvo u jednom objektu ne shvata se iz samog pojma, već je to zbilja koja opстоји van okvira pojma.

Stvarna partikularija i relativna partikularija

(جزء حقيقي و جزء اضافي)

U logici postoje dva termina za partikulariju na koje treba obratiti pažnju da se njihova značenja ne bi pomiješala.

1. Stvarna partikularija (جزء حقيقي)

Ono o čemu je do sada bilo riječi predstavlja stvarnu partikulariju, tj. pojam za koji je nemoguće da bude istinit za više jedinki.

2. Relativna partikularija (جزء اضافي)

Relativna partikularija je nekada sama po sebi općeniti pojam, ali u poređenju sa pojmom širim od sebe, gubi svojstvo općenitosti i prelazi u partikularnost. Upravo zbog toga, da ne bi nastala zbrka pojmove, ovoj vrsti partikularije dodata je odrednica relativna. Naprimjer, čovjek je jedan općenit pojam koji se može odnositi na više osoba, ali kada se ovaj pojam uporedi sa pojmom životinja, jasno je uočljivo da je skup kojeg obuhvata čovjek manji od skupa pojma životinje. U ovom slučaju pojam *čovjek* u posmatranju naspram pojma *životinja*, biti će relativna partikularija.

Isto tako i pojam *životinja* u poređenju sa pojmom *rastućeg tijela* će biti relativna partikularija, jer je njen skup manji od skupa rastućeg tijela, kao i *rastuće tijelo* u poređenju sa *općenitim tijelom*, jer ono obuhvata, za razliku od rastućeg tijela, isključivo jedinke bez duše. Općenito tijelo u poređenju sa supstancom je relativna partikularija, jer supstanca obuhvata i bestjelesna bića.

Zbog toga definicija relativne partikularije glasi: "Svaki pojam u poređenju sa pojmom širim od sebe jeste relativna partikularija."

Shodno ovoj definiciji, stvarna partikularija je čovjek, a stvarna univerzalija je supstanca, a sve što se nalazi između ovoga dvoga predstavlja "srednje pojmove", koji su iz jednog ugla općeniti, a iz drugog partikularni.

Podjela univerzalija na jednoznačnicu i višeznačnicu

(متواطى و مشاكك)

Općeniti pojam iz jednog drugog ugla dijeli se na:

- a) općenitu jednoznačnicu، (كلّ متواطى)،
- b) općenitu višeznačnicu، (كلّ مشاكك).

Kada se u obzir uzme jedna univerzalija i uporedi sa jedinkama skupa koje obuhvata, primijetit ćemo da ona odgovara jedinkama tog skupa nekada jednakim, a nekada različitim intezitetom. Naprimjer, kada se pojam čovjeka upoređuje sa jedinkama koje obuhvata, očigledno je da se prema svim jedinkama odnosi na jednak način. Husejn je u istoj mjeri čovjek kao i Hasan, Sadik, Džafer itd. Prema tome, pojam čovjek nije istinitiji, hronološki ne prednjači i nije većeg inteziteta za jednu osobu u odnosu na druge. Na isti način se tretiraju i drugi pojmovi kao zlato, životinja, drvo itd.

Primjedba: Neko će reći: "Mi nikada nećemo prihvatići da se pojam čovjek jednako odnosi na plemenite i pročišćene ljude kao i na zle i nemoralne. Kako je moguće da se istinitost pojma "čovjek" jednako odnosi na najplemenitije stvorenje, pečata poslanika, Muhammeda, s.a.v.a., ili Isaa, a.s., čijim je rođenjem čovječanstvo počašćeno, kao i na ona najniža?"

Odgovor: U primjedbi je ponovo došlo do miješanja pojma i objekta. Ono što plemenite ljude čini posebnim jeste zbilja koja nije obuvaćena pojma čovječnosti, a to su moralne odlike, lijepo ponašanje itd. Prema tome, čovjek je sa aspekta pojma u potpuno istovjetnom odnosu prema objektima koje obuhvata. Ovakav pojam naziva se jednoznačna univerzalija (كلف متواطى).

U nekim slučajevima je odnos općenitog pojma spram pripadajućih objekata različit. To znači da je taj pojam dosljedniji ili istinitiji za jedan objekat naspram drugog ili je u prednosti nad njim. Naprimjer, pojam svjetlosti – njegov odnos spram svjetlosti Sunca je dosljedniji i istinitiji u odnosu na svjetlost jedne svijeće, ili pojam bjeline snijega naspram bjeline papira. Također, pojam bitka je dosljedniji za nužno biće od svih drugih stvorenih bića, a bitak uzroka je uvijek u prednosti u odnosu na bitak posljedice. Ovi pojmovi se, dakle, prema svojim objektima ne odnose, poput jednoznačnih univerzalija, jednakim, već različitim intenzitetom. Ovakav pojam se naziva višeznačna univerzalija (كلف مشاكك), što upućuje da ona u sebi posjeduje različitost.

Ovim je postalo jasno da u logici postoje dvije univerzalije, općenita jednoznačnica i općenita više značnica. U slučaju općenite jednoznačnice, međusobno razlikovanje njenih objekata odnosi se na zbilju izvan općenitog pojma, a kod općenite više značnice razlika se ogleda u intenzitetu podudarnosti objekata sa općenitim pojmom.

Vježbe:

1. U sljedećim stihovima odredite općenite i partikularne imenice!
 - a) Nije tačno da će čovjek ostvariti sve što priželjkuje.
Koliko li samo vjetrova puše suprotno željenom smjeru brodova.
 - b) On je onaj kojeg poznaju i Meka i Hidžaz,
Poznaju ga također i Hil i Harem.
 - c) Mi smo, a i vi ste, s onim što imamo zadovoljni,
Naravno, mišljenja su različita.
2. Objasnite da li su pojmovi Sunce, Mjesec, Zemlja i Feniks stvarne partikularije ili općeniti pojmovi i zašto?
3. U slučaju da je određena knjiga u ruci vašeg prijatelja i vi mu kažete: "Daj mi knjigu!", da li je pojam knjige u ovoj rečenici partikularija ili univerzalija?
4. Kada odete do jedne prodavnice knjiga i kažete prodavaču: "Želim rječnik", da li je riječ rječnik u ovoj rečenici partikularija ili univerzalija?
5. Među sljedećim općenitim pojmovima odredite višeznačnice i jednoznačnice: naučnik, pisac, olovka, crnilo, cvijet, voda, svjetlo, život, snaga, ljepota.
6. Navedite tri primjera za relativnu partikulariju?
7. U čemu je razlika između relativne i stvarne partikularije?
Objasnite!

Pojam i objekat

(مفهوم و مصدق)

U logici se često koriste termini pojам i objekat. Kada se suočimo sa pojavnim svijetom i želimo govoriti o njemu, javljaju se najmanje dvije stvari:

a) Umska slika, tj. ono što se, od stvari spoljnog svijeta, odslikava u umu posredstvom čula. Pri definiranju znanja govorilo se o ovoj slici, pa je rečeno da je znanje stečena slika određene stvari u umu. Ova slika se naziva pojам (معنى یا مفهوم).

b) Spoljnje biće, tj. ono biće čija se slika formirala u umu i čije se definiranje ili prepoznavanje ostvaruje upravo putem ove slike. Ovo spoljnje biće s obzirom na njegovu podudarnost sa slikom nazivamo objektom (مصدق). Prema tome, umska slika osobe po imenu Muhamed je partikularni pojам, a osoba u spolnjem svijetu je objekat ovog pojма i on je stvarna partikularija. Isto tako je u slučaju pojma životinja, koji je ustvari općeniti pojам, a jedinke na koje se on odnosi u spolnjem svijetu, kao što su čovjek, konj, ptica itd., predstavljaju njegove objekte. Također, slika pojma *nepostojanje* u našem umu je jedan općeniti pojам i sve ono na šta se ovaj pojам odnosi, a što je zapravo nepostojanje zbilje, predstavlja njegov objekat.

Napomena: Iz prvih dvaju primjera, Muhamed i životinja, jasno je da umska slika može biti partikularija i univerzalija, a njihovi objekti stvarna ili relativna partikularija. Iz trećeg primjera, tj. pojma nepostojanje proizlazi da nije nužno da objekat pojma bude zbilja spoljnog svijeta. Zapravo, objekat predstavlja onu stvar na koju se odnosi ili kojoj odgovara pojам, makar ona bila nepostojeća, tj. ne posjedovala zbilju u spolnjem svijetu. Ovdje treba reći da je odgovor na ovu problematiku dat u filozofiji.

Naziv i imenovano
ili ukazivanje pojma na prostorni odraz
(عنوان و معنون)

Naredna dva termina koja se javljaju u logici su naziv i imenovano. Radi njihovog objašnjenja, u uvodu treba reći:

a) Sud se odnosi samo na pojam

Nekada čovjek umsku sliku upriličuje u umu i o njoj donosi sud. U ovom slučaju razmatra se samo pojam, kao kada se, razmišljajući o nekoliko imena, djetetu želi odabratim imenom, pa se kaže: "Ime Ahmed je ljepše od ostalih imena", ili: "Ime Fatima odgovara više od ostalih." Ili, kada se u definiciji pojma čovjek kaže: "Čovjek je razumna životinja"; ovaj čovjek je, terminologijom logike, čovjek primarne predikacije, što znači da je sud donezen za sami umski pojam bez obraćanja pažnje na spoljni svijet.

b) Sud o objektu

Nekada se umska slika upriličuje samo da bi se putem nje razmotriće zbilje spoljnog svijeta i da bi im predicirali atributi. Naprimjer, kaže se: "Čovjek je biće koji se smije", ili: "Čovjek je znalač", i sl. Znači, ovim umskim slikama ukazuje se na ljudi u spolnjem svijetu i sud se odnosi na same objekte.

U ovim slučajevima umske slike, odnosno pojmovi tretiraju se kao *nazivi* (عنوان), a objekti u spolnjem svijetu *imenovano* (معنون).

Primarna esencijalna i ustaljena tehnička predikacija

(حمل اولیٰ ذاتی و حمل شایع صناعی)

Razumijevanje ovih dvaju novih termina u logici bit će lako, ako se razumjelo prethodno poglavlje o nazivu i imenovanom. Nekada u umu činimo prisutnim pojmom čovjek da bismo u vezi sa samim pojmom donijeli neki sud. Naprimjer: "Čovjek je razumno biće." Čovjek iz ovoga primjera je čovjek primarne esencijalne predikacije. Međutim, ako se ista ova mentalna slika, odnosno znanje posmatra kao posrednik koji ukazuje na spoljni svijet, kao u primjeru: "Čovjek je znalač", onda je ovo čovjek ustaljene tehničke predikacije. To znači da je osoba iz gornjeg primjera u spolnjem svijetu znalač. Prema tome, čovjek koji je razmatran kao razumsko biće je čovjek primarne predikacije, a čovjek znalač je čovjek ustaljene predikacije. Radi boljeg razumijevanja obratite pažnju na sljedeće primjere:

1. Filozofi kažu: "O apsolutnom ništa se ne može dati nikakvo izvješće." Drugim riječima, o nepostojanju se ne može ništa reći jer da bi se govorilo o nečemu, to mora postojati i biti izvor utjecaja.

Primjedba: Sama ova tvrdnja: "O nečemu nepostojećem se ne može izvjestiti", predstavlja jedno izvješće, i shodno tome, kako možete tvrditi da o nepostojećem nema izvješća?

Odgovor: Nepostojanje kao subjekt gornje propozicije je nepostojanje po primarnoj predikaciji, a to znači da postoji u umu samo kao pojam. Međutim, nepostojanje o kojem se ne može izvjestiti je nepostojanje po ustaljenoj predikaciji, a to znači da se o objektu nepostojanja u spolnjem svijetu ne može izvjestiti.

2. Logičari kažu: "Nemoguće je da partikulariji odgovara više jedinki."

Primjedba: "Ova knjiga" je partikularija, kao što su i "Muhamed", "Ali", "Medina", "Meka" i hiljade drugih primjera. Shodno ovome, kako možete reći da je nemoguće da jednoj partikulariji odgovara više jedinki, kada na ovim primjerima vidimo da je takav slučaj moguć.

Odgovor: Partikularni pojam primarnom predikacijom jeste univerzalija, a ne partikularija, zato mu i odgovara više jedinki. Međutim, partikularnost objekta je partikularija ustaljenom predikacijom i u tom slučaju mu ne odgovara više jedinki. Prema tome, spomenuta tvrdnja da partikulariji ne odgovara više jedinki odnosi se na partikulariju ustaljene predikacije.

3. U metodologiji fikha (أصول الفقه) se kaže: "*Mudžmel* (مجمل) je riječ kojoj nije jasno značenje."

Primjedba: Ako mudžmel nije jasna riječ, nemoguće ju je definirati, a vi je gornjom rečenicom definirate.

Odgovor: Pojam mudžmel je jasan ako se posmatra primarnom predikacijom, tj. riječ kojoj nije jasno značenje. Međutim, mudžmel kojem nije jasno značenje je mudžmel ustaljene predikacije.

Vježbe:

1. Ako mufesir kaže: "Nejasni ajeti su jasni", naučnik metodologije fikha: "Mudžmel je onaj koji rasvjetljava", i logičar: "Partikularija je univerzalija", ili: "Univerzalija ne postoji u spolnjem svijetu", kako ćete riješiti ove prividne kontradikcije?
2. Ako osoba kaže: "Uzrok i posljedica su korelativni pojmovi, a dva korelativna pojma dolaze zajedno u postojanje, prema tome i uzrok i posljedica trebali bi u postojanje doći zajedno." Međutim, poznato je da to nije tačno, jer je više nego očigledno da uzrok prethodi posljedici. Objasnite kako se rješava ovaj sofizam! Primjer istog problema postoji i kod pojmoveva "otac i sin". Šta je glavni odgovor koji rješava korijen sličnih problema?
3. Napišite tačan odgovor na sljedeću primjedbu! Neka osoba kaže: "O slovu se ne može izvijestiti", odnosno slovo ne može biti subjekt kojem se pripisuje predikat, a neko prigovori da upravo ova rečenica opovrgava samu sebe jer se u njoj izvijestilo o slovu, tj. slovo se javlja kao subjekt rečenice kojem je pripisan predikat.

Četverovrsni odnosi među univerzalijama

(نسبت اربع)

Jedna od tema logike o kojoj se raspravlja u poglavlju o univerzalijama jeste odnos između dviju univerzalija.

Podsjećanje na već rečeno:

U raspravi o riječima je objašnjeno da su riječi, kada se upoređuju međusobno s obzirom na njihovo značenje, ili sinonimi ili različite riječi. Sinonimi su one riječi koje imaju isto značenje, a različite riječi su riječi koje su svaka zasebno skovane za posebna značenja između kojih nema odnosa. Prema tome, razlikovanje kod sinonima jeste sa aspekta pojmove, a kod različitih riječi sa aspekta značenja. Međutim, postoji i drugi oblik razlikovanja o kojem će u nastavku biti riječi.

Razlikovanje kod univerzalija

Značenje razlikovanja (تباین) u trenutnoj raspravi o odnosima između dviju univerzalija jeste sa aspekta njihovih objekata, a ne pojmove. Vidimo da samo razlikovanje ima različita značenja ovisno o poglavlju u kojem se rasprava vodi.

Na početku smo ukazali na značenje razlikovanja u raspravi o riječima, gdje se ono posmatra sa aspekta brojnosti značenja i međusobnog odnosa riječi, međutim ovdje je govor o odnosu između samih značenja sa aspekta njihovog učešća ili neučešća u objektu. Dakle, preduvjet trenutne rasprave je da značenja riječi obavezno budu različita sa aspekta pojma. U slučaju da su riječi sinonimi, tj. da nemaju više od jednog značenja, onda bi njihovo upoređivanje bilo besmisленo. To je kao kada biste rekli: "Kakav odnos imam ja sa samim sobom?"

Pitanje: Zašto se ne može pretpostaviti odnos između stvari i nje same?

Odgovor: Zato što, u osnovi, odnos opстоји između dvije različite stvari. Nedostajanjem bilo koje strane odnosa i sam odnos gubi smisao.

Objašnjenje: Uvijek kada se uporede dva značenja (**معنى**) različitih pojmove (**مفهوم**), ona su po svim objektima ili jednakata ili nejednakata. U prvom slučaju se nazivaju ekvipotentni pojmovi (**متساویان**). U drugom slučaju, kada značenja uopće nemaju zajedničkih objekata, pojmovi se nazivaju disparatnim (**متباينان**). U slučaju kada su značenja jednog pojma obuhvaćena drugim pojmom, takvi pojmovi se nazivaju subordinirani pojmovi (**عموم و خصوص مطلق**). A u slučaju kada dva pojma imaju samo neka zajednička značenja, nazivaju se interferirajućim (**عموم و خصوص من وجه**).

Dakle, uporedimo li dvije univerzalije, među njima će neizbjegno vladati gore navedena četiri odnosa, prema kojima se univerzalni pojmovi dijele na:

1. ekvipotentne (**متساویان**),
2. disparatne (**متباينان**),
3. subordinirane (**عموم و خصوص مطلق**),
4. interferirajuće (**عموم و خصوص من وجه**).

Ekvipotentni pojmovi

(**متساویان**)

Upoređujući dva pojma, čovjek i onaj koji se smije, uočava se da svi objekti pojma čovjek odgovaraju, tj. istovremeno obuhvataju i sve objekte pojma onaj koji se smije. Zato možemo reći: "Svaki čovjek je onaj koji se smije", a tačno je i kada kažemo obrnuto: "Svako ko se smije je čovjek." Dakle, odnos

između ova dva pojma sa aspekta njihovih objekata je jednak, tj. ekvipotentan. Prikazan matematičkim simbolom ovaj odnos se označava kao $A = B$. U našem primjeru skup A je pojam čovjek, a skup B je pojam onaj koji se smije.

Disparatni pojmovi

(متباينان)

U slučaju kada dva pojma ne posjeduju zajedničku jedinku ili objekat, između njih vlada disparatni odnos. Prema tome, između svih opozicionih (مُتَقَابِلَ) i nekih disparatnih pojmoveva (مُخَالَفَ), kao što su "kamen" i "životinja", o kojima je bilo riječi u drugoj podjeli riječi, vlada disparatni odnos. Dva disparatna pojma su kao dvije paralele u matematici koje, ma koliko bile duge, nikada se ne dodiruju. Prikazan matematičkim simbolom ovaj odnos se označava kao $A \times B$.

Subordinirani pojmovi

(عُوْمٌ وَ خَصْوَصٌ مُطْلَقٌ)

Kada se uporede dva pojma, npr. životinja i čovjek, vidimo da pojam životinja obuhvata sve jedinke pojma čovjek i neke jedinice koje pojam čovjek ne obuhvata, kao što su npr. konj, riba, ovca itd. S druge strane, pojam čovjek ne obuhvata jedinice izvan pojma životinja. Dakle, s jedne strane pojam životinja odgovara svim jedinkama pojma čovjek, a s druge pojam čovjek ne odgovara svim jedinkama pojma životinje. Zato se može reći: "Svaki čovjek je životinja", a ne može se reći: "Svaka životinja je čovjek." Zapravo, ispravno je kazati: "Neke životinje su čovjek." Geometrijski prikazano, to bi izgledalo kao kada se pretpostave dvije linije, A i B, čije su sve karakteristike jednake osim što je linija A duža od linije B. Prikazano simbolima

matematičke logike ovaj odnos se može označiti kao $A > B$, ili $B < A$, tj. A je veće od B, ili B je manje od A. U našem primjeru skup A je pojam životinja, a skup B je pojam čovjek.

Interferirajući pojmovi

(عوام و خصوص من وجہ)

Nekada se, upoređujući dva pojma kao što su ptica i crno, uočava da svaki od njih obuhvata samo dio jedinki drugog pojma, odnosno da su im samo neke jedinke zajedničke. S jedne strane, samo neke ptice su crne, dok su preostale drugih boja, a s druge, samo dio jedinki koje obuhvata pojam crno jesu ptice. Zato se može reći: "Neke ptice su crne, a ne sve" i "Nešto od crnog su ptice, ali ne sve jer postoji ugalj koji je crn, a nije ptica." Ovaj odnos se matematičkom simbolikom zapisuje na sljedeći način: $A \times B$. Pojam ptice je označen kao skup A, a pojam crno kao skup B.

Odnos dviju univerzalija nakon kontrapozicije

- a. Dva kontrapozicionirana ekvipotentna pojma opet imaju ekvipotentni odnos, kao što su ne čovjek (kontrapozicija od čovjek) i ne onaj koji se ne smije (kontrapozicija od onaj koji se smije).
- b. Kontrapozicijom disparatnih pojmovezadržava se disparatni odnos, ali ne u općenitom već u ograničenom obliku.
- c. Dva kontrapozicionirana subordinirana pojma opet imaju subordinirani odnos, ali suprotno odnosu koji je vladao prije kontrapozicije, tako što će širi pojam odnosa prije biti uži pojam nakon kontrapozicije i obrnuto. Naprimjer, ne čovjek je širi

pojam od pojma ne životinja, a odnos koji među njima vlada je subordinirani.

d. Dva kontrapozicionirana interferirajuća pojma nekada imaju disparatan, a nekada interferirajući odnos.

Pet univerzalija (1)

(كُلِّيَّاتٌ خَمْسَةٌ)

Nakon objašnjenja o općenitim i partikularnim pojmovima, o objektu i pojmu, o tome šta se zapravo podrazumijeva pod pojmom a šta pod objektom, o četiri odnosa između dva općenita pojma, i o terminima kao što su naziv i imenovano, slijedi razmatranje univerzalije iz jednog drugog ugla, s ciljem rasvjetljavanja uloge ovog pojma i ukazivanja na objekt u spoljnjem svijetu.

Odnos univerzalije i objekta

Razmatrajmo sljedeću rečenicu: "Hasan je čovjek, životinja, razumno biće, pjesnik i crn." Nakon precizne analize ove rečenice bit će jasno da je Hasanu pripisano pet univerzalija koje na Hasana ne ukazuju na jednak, već svaka na sebi svojstven način.

Objašnjenje:

1. Pojam čovjek

Pojam čovjek je univerzalija pripisana Hasanu i ukazuje na cijelu zbilju ili bit njegovu. Ranije je rečeno da je čovjek, sa stanovišta logike, razumna životinja. Drugim riječima, čovjek je biće koje, prvo, posjeduje život, i drugo, posjeduje moć razmišljanja i razumijevanja. Prema tome, Hasanova bit i zbilja, koja ustvari sadrži aspekte čovjeka i životinje, sadržana je u

pojmu čovjek. U skladu sa ovim može se reći da pojma čovjek ima dvije karakteristike, a to su, prva, da ukazuje na bit, i druga, da ukazuje na cijelu bit Hasanovu. Dakle, pojma koji je u ovakvom odnosu spram svog objekta, tj. ukazuje na bit objekta je vrsta (نوع).

2. Pojam životinja

Pojam životinja također je, kao i pojma čovjeka, općenit pojma pripisan Hasanu, s tim da su ova dva pojma u odnosu prema Hasanu sa jednog aspekta isti, a sa drugoga različiti. Isti su zato što oba ukazuju na bit Hasana, jer njegovu bit čine oba aspekta i čovjeka i životinje. Razlikuju se u tome što pojma životinja ne ukazuje na cijelu bit Hasanovu, jer ne obuhvata aspekt razuma, a s druge strane ovaj pojma nije svojstven samo vrsti čovjek, već obuhvata i pojmove drugih vrsta, kao što su konj, riba, mačka i sl. Pojmovi koji imaju sljedeće dvije karakteristike: da ukazuju na bit stvari i u sebi objedinjuju više vrsta terminološki se označavaju kao rod (جنس).

Odnos ovih dvaju pojmljiva: Ranije je rečeno da uporedimo li univerzalije sa aspekta njihovih objekata u spoljnjem svijetu, među njima vladaju četiri odnosa. Jedan od tih odnosa bila je subordinacija. Sa malom pažnjom konstatirat ćemo da između općenitog pojma životinja i općenitog pojma čovjek vlada subordinirajući odnos.

3. Pojam razumno biće

Još jedan pojma koji je u gornjem primjeru pripisan Hasanu jeste razumno biće. I ovaj pojma sa pojmovima čovjek i životinja u svom ukazivanju na Hasana ima jedan zajednički i jedan različit aspekt. Razlika između pojmljiva razumno biće i životinja, za koji je rečeno da u sebi obuhvata više vrsta, jeste u tome da je ukazivanje pojma životinja na Hasanovu bit općenitije od pojma razumno biće, čije je ukazivanje na bit Hasanovu ograničenije prirode. Razlika između ukazivanja pojmljiva čovjek i pojmljiva razumno biće, je u tome što pojma

razumno biće ukazuje na samo dio Hasanove biti, dok pojam čovjek ukazuje na cijelu njegovu bit.

Dakle, pojam koji ukazuje na bit stvari, izdvajajući je od ostalih vrsta koje su obuhvaćene istim rodom, i ekvipotentan je sa tom biti sa aspekta objekta naziva se vrsna razlika. (فصل)

Napomena: Ovdje je nužno ukazati na činjenicu da esencijalno (ذاتي), tj. onaj pojam koji se pripisuje biti neke stvari (ذات), nikada ne može biti specifičnije od same biti, tj. imati uži opseg. Znači, nije moguće da se neki pojam odnosi na bit, ali da ujedno sumnjamo u ispravnost ukazivanja tog pojma za neke njegove objekte. Argument ove tvrdnje leži u tome što esencijalno kao pojam nije odvojivo od biti svoga objekta. Njegov odnos sa objektima je ili jednak ili općenitiji. Nemoguće je da njegov odnos sa objektima bude specifičniji.

Nakon ovog objašnjenja može se zaključiti sljedeće: Pojam razumno biće na isti način kao i pojam čovjek odgovara svojim objektima. Znači, svakom objektu i jedinki kojoj odgovara pojam čovjek, zasigurno odgovara i pojam razumno biće, i obrnuto – mada je opseg pojma razumno biće sa stanovišta obuhvatanja dijelova biti objekata uži od pojma čovjek zato jer pojam čovjek odgovara dvama dijelovima biti čovjeka, tj. čovječnosti i razumnosti, dok pojam razumno biće odgovara samo razumnosti. Međutim, zbog toga što svako biće koje ima čovječnost sigurno posjeduje i razum, njihov odnos u ukazivanju na jedinke bit će ekvipotentan.

4. Pojam pjesnik

Ako sagledamo dosadašnju raspravu, vidjet ćemo da je bilo govora samo o pojmovima koji se odnose na bit stvari, koja je, u gore datom primjeru, sačinjena od aspekta čovječnosti i životinjstva. Međutim, još uvjek nije bilo govora o pojmu pjesnik. Samim tim što prethodna dva aspekta ukazuju na bit, postaje jasno da se pojam pjesnik ne može odnositi na bit Hasanovu, već je to atribut izvan njegove biti. Ovakva vrsta

atributa u logici je označena terminom akcident (عرض). Posmatrajući iz ovog ugla, pojam pjesnik u potpunosti se razlikuje od do sada razmatranih pojmove. Međutim, u isto vrijeme dok se razlikuje od pojma razumno biće, on ima i sličnosti s njim. Sličnost pojma pjesnik i pojma razumno biće je u tome što su oba svojstvena samo čovjeku. Znači, pojam pjesnik, kao atribut izvan biti, ne može biti pripisan ni jednoj vrsti, osim čovjeku. Za ovu se nikako ne može reći da je pjesnik. Međutim, kada se ovi pojmovi uporede sa aspekta objekata, uočava se da svi ljudi nisu pjesnici, zapravo samo jedan manji broj ljudi posjeduje ovu osobinu. Prema tome, pojam pjesnik se razlikuje od pojma čovjek zato što je uži s aspekta ukazivanja na objekte u spoljnjem svijetu.

Pojam koji predstavlja atribut izvan biti stvari i svojstven je samo toj vrsti naziva se vrsni akcident (عرض خاص).

Napomena: Neko će prigovoriti da se pod pojmom pjesnik ne podrazumijeva ljudska osobina aktivnog stanja, već njegova potencijalna osobina da piše pjesme.

Odgovor: Slučaj koji ste vi prepostavili može biti ispravan, ali će tada pojam pjesnik biti ekvipotentan pojmu razumno biće sa razlikom što potonji ukazuje na bit, a prethodni na osobinu izvan biti.

5. Pojam crn

Ovaj pojam, kao i pojam pjesnik, ukazuje na osobinu izvan biti i shodno tome potpuno se razlikuje od triju pojmove biti, ali kada se uporedi sa pojmom pjesnik i crn, sa jednog aspekta su slični, a sa drugog različiti. Slični su zato jer oba ukazuju na dijelove izvan čovjekove biti, a razlikuju se u tome što pojam crn nije svojstven samo za čovjeka, nego se može naći i kod drugih vrsta, kao što su crni konj, crna mačka itd. Također, pojam crn je i s jednog drugog aspekta ekvipotentan pojmu pjesnik. Ako se pod ovim pojmom podrazumijeva njegovo aktivno postojanje kod čovjeka, tada ne odgovara svim objektima pojma čovjek, a

ako se uzme kao potencijal i mogućnost, tada je ekvipotentan pojmu čovjek, tj. odgovara svim njegovim objektima.

Pojam koji ukazuje na atribut izvan biti stvari i šireg je opsega od njega naziva se ekstenzivni akcident (عرض عام).

Definicije pet univerzalija

Vrsta (نوع) je općeniti pojam koji ukazuje na cijelu bit svojih objekata, i takvi pojmovi su, naprimjer: konj, mačka, krava i sl.

Rod (جنس) je općeniti pojam koji ukazuje na širi dio biti svojih objekata. Takvi pojmovi su, naprimjer: životinja, tijelo, boja i sl.

Vrsna razlika (فصل) je općeniti pojam koji ukazuje na dio biti i ekvipotentan je svojim objektima. Ovakvi pojmovi su razumno biće, onaj koji rže, onaj koji mjače i sl.

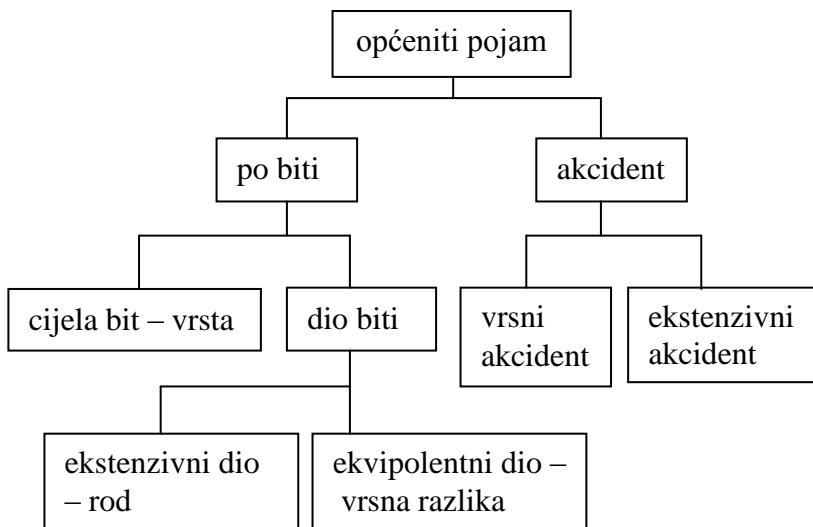
Vrsni akcident ili osobeni akcident (عرض خاص) je općeniti pojam koji ukazuje na svojstveni atribut i izvan je biti svojih objekata. Ovdje spadaju pojmovi pjesnik, onaj koji se smije itd.

Ekstenzivni akcident ili općeniti akcident (عرض عام) je općeniti pojam koji ukazuje na ekstenzivnu osobinu i van biti svojih objekata. Naprimjer, ovdje se ubrajaju pojmovi crn, onaj koji hoda, lijepo i sl.

Sažetak rasprave

Svaki općeniti pojam u odnosu prema svojim objektima ili ukazuje ili ne ukazuje na bit objekta. U prvom slučaju ili ukazuje na cijelu bit ili na dio biti. Ako ukazuje na cijelu bit, naziva se vrsta, a ako ukazuje na dio biti, označava ili ekvipotentni ili ekstenzivni dio. U prvom slučaju naziva se vrsna razlika, a u drugom rod. Međutim, ako se pojam odnosi na dijelove van biti,

drugim riječima, ako se odnosi na akcidente, onda ima dva oblika. Ako je taj pojam svojstven samo toj vrsti, tj. ekvipotentan je svojim objektima, naziva se vrsni akcident, a ako nije svojstven samo jednoj vrsti, naziva se ekstenzivni akcident. Nakon ovog objašnjenja postalo je jasno da je ograničenost univerzalija na ovih pet oblika ograničenost koju nameće razum, tj. nemoguće je da se prepostavi šesta univerzalija

Pitanja:

1. Šta je vrsta kao pojam? Navedite četiri primjera!
2. Kakve su karakteristike pojma životinja u odnosu na njegove objekte i u čemu se razlikuje od pojma čovjek?
3. Koja je razlika između pojmove razumno biće i čovjek, kada znamo da su im objekti isti?
4. Objasnite osobenosti vrsne razlike!
5. Navedite pet primjera vrsnih akcidenata kod čovjeka!
6. Uporedite međusobno tri pojma: životinja, crn i pjesnik, i navedite po čemu se oni razlikuju, a po čemu su slični!
7. Šta predstavlja ograničenost neke podjele sa stajališta razuma? Objasnite!
8. Navedite pet oblika univerzalija metodom razumnog ograničenja!
9. Napišite ukratko posljednju lekciju!

Pet univerzalija (2)

Rasprava o univerzalnim pojmovima logičkim slijedom zauzima mjesto u samom uvodu, a ne u važnijim poglavljima logike, jer je njen glavni cilj poglavlje o definitivu. U ovom dijelu upoznat ćemo se sa podjelom i svim oblicima pet univerzalija da bi smo spremni pristupili poglavlju o definitivu. Na kraju ćemo kroz odgovore na pitanja pokazati upotrebu svake od pet univerzalija.

Podjela vrste

Već je rečeno da je vrsta općenit pojam koji ukazuje na cijelu bit svojih objekata. Sada, s obzirom na ovu definiciju, ako uzmemmo u obzir pojmove kao što su čovjek, životinja, rastuće tijelo, apsolutno tijelo i supstanca, i obratimo pažnju na njihove objekte u pojavnom svijetu, te pažljivo analiziramo, shvatit ćemo da ovi pojmovi sa stanovišta sadržaja i opsega nisu jednaki u odnosu na svoje objekte. Zapravo, oni se kreću od užeg opsega ka širem, a svaki pojam na višoj razini obuhvata više jedinki nego pojam na nižoj razini. Ujedno, biva jasno da svaki niz počinje i završava različitim pojmovima. Prirodan rezultat ovoga je da smo u svakom nizu suočeni sa dvama pojmovima, jednim, početnim pojmom koji ujedno obuhvata najmanje jedinku, i drugim, krajnjim pojmom koji obuhvata najviše jedinku. Svi drugi pojmovi, čije je mjesto u sredini niza, u odnosu na niži pojam imaju širi opseg, a u odnosu na viši pojam imaju uži opseg. U logici su svi ovi pojmovi označeni posebnim terminom da bi se sprječilo njihovo miješanje ili namjerno iskrivljenje u raspravama.

Vrsta se dijeli na:

- a. stvarnu vrstu (نوع حقيقى),

b. relativnu vrstu (نوع اضافی).

Isti slučaj je i sa rodom.

Pitanje: Šta je stvarna vrsta?

Odgovor: Prema datom objašnjenju, to je onaj pojam koji se nalazi na početku niza i obuhvata najmanje jedinke. U slučaju niza koji razmatramo to je pojam čovjek. Ovaj pojam, koji je vrsta i užeg je opsega od drugih, naziva se stvarna vrsta.

Pitanje: Šta je relativna vrsta?

Odgovor: Kada uporedimo pojam životinja sa pojmom čovjek i pojmom rastuće tijelo, uvidjet ćemo da pojam životinja ima dva različita odnosa sa ovim pojmovima. Tako, kada upoređujemo pojmove životinja i čovjek, pojam čovjek će biti vrsta, a pojam životinja njegov rod. Međutim, ako pojam životinja uporedimo sa pojmom rastuće tijelo, odnos će se promijeniti. U ovom slučaju pojam životinja će biti vrsta, a rastuće tijelo njegov rod. Prema tome, pod relativnom vrstom podrazumijeva se onaj općeniti pojam koji je obuhvaćen pojmom roda. Također, relativna vrsta ekstenzivnija je i ne može biti rod nekom užem pojmu. Zbog toga, da ne bi nastala greška, kaže se da je vrsta kao riječ homonim koji ima dva oblika a to su: stvarna vrsta i relativna vrsta.

Neka zapažanja:

Iz dosada navedenog mogu se izvesti dva zaključka:

a. Svaka stvarna vrsta, kada se u uporedi sa višim rodом, bit će relativna vrsta. Naprimjer, pojam čovjek, koji je stvarna vrsta, u usporedbi sa pojmom životinja relativna je vrsta.

b. Krajnji pojam jednog niza nikada ne može biti relativna vrsta.

S obzirom na ono što je do sada rečeno u spomenutom nizu – čovjek, životinja, rastuće tijelo, absolutno tijelo i supstanca – postoji jedna stvarna vrsta, a to je čovjek, i četiri relativne vrste: čovjek, životinja, rastuće tijelo i absolutno tijelo.

Pojašnjenje nekih termina: Stvarna vrsta naziva se još i vrsta vrstâ (نوع سافل) ili niža vrsta (نوع الاتواع). Tako, počevši od početka niza, tj. od pojma čovjek, postoje tri vrste: stvarna vrsta (نوع حقيقي), srednja vrsta (نوع متوسط) i viša vrsta (نوع عالي). U ovom nizu pojam čovjek je stvarna vrsta, pojam absolutno tijelo viša vrsta, a pojmovi životinja i rastuće tijelo su srednje vrste.

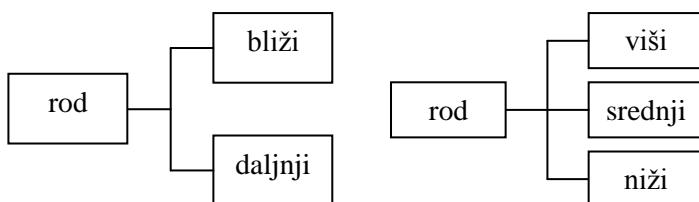
Dakle, do sada je postalo jasno da se vrsta dijeli na stvarnu i relativnu. Svaka stvarna vrsta može također biti i relativna vrsta, ali relativna vrsta ne može biti stvarna vrsta nečemu mimo sebe, već samo njegov rod. Posmatrajući iz više aspekata stvarnu vrstu, ona se naziva vrsta vrstâ ili niža vrsta, a krajnja vrsta niza naziva se viša vrsta. Sve između početka i kraja niza označeno je kao srednja vrsta.

Napomena: Termin vrsta je zajednički za dva značenja. Jedanput je termin vrsta jedna od pet univerzalija, a drugi put označava općeniti pojam kojeg obuhvata drugi općeniti pojam, koji je ujedno njemu rod. Ovaj općeniti pojam je vrsta za svoj rod, bilo da je on stvarna ili relativna vrsta, kao što je pojam čovjek vrsta rodu životinja, ili pojam životinja vrsta rodu rastuće tijelo i sve tako do kraja niza.

Podjela roda

Prvi pojam koji označava rod u spomenutom nizu, nakon pojma čovjek, koji je stvarna vrsta, jeste pojam životinja, a posljednji pojam roda jeste pojam supstanca. Ako se uporede odnosi koje ovi pojmovi imaju sa pojmom čovjek, vidjet će se da je najbliži rod pojmu čovjeka pojam životinja, a najudaljeniji supstanca. Svi preostali pojmovi su srednji rodovi. Zbog ovog odnosa pojam životinja označen je kao bliži rod za čovjeka, dva pojma, rastuće tijelo i absolutno tijelo, kao srednji rodovi i

pojam supstanca kao daleki rod. Posmatrajući niz na isti način kao pri podjeli vrste, pojam životinja će biti niži rod, pojmovi rastuće tijelo i apsolutno tijelo srednji rod, a pojam supstanca rod rodova (جنس الاجناس). Prema tome, rod se iz jednog ugla dijeli na bliži (جنس قریب) i daljnji rod (جنس بعيد), a iz drugog ugla na niži (جنس سافل), srednji (جنس متوسط) i viši rod (جنس عالی).

Čovjek → vrsta

Životinja → bliži rod ili niži rod

Rastuće tijelo → daljnji rod ili srednji rod

Apsoluto tijelo → daljnji rod ili srednji rod

Supstanca → daljnji rod, ili rod rodova, ili viši rod

Išavši u ovom nizu od roda rodova ka nižem rodu, na samom kraju ćemo stići do više vrste koja ujedno čini početak niza relativnih rodova. Posljednja vrsta koja čini kraj niza vrsta naziva se vrsta vrstā ili niža vrsta. Sve vrste između dvije krajnje vrste u nizu nazivaju se srednje vrste.

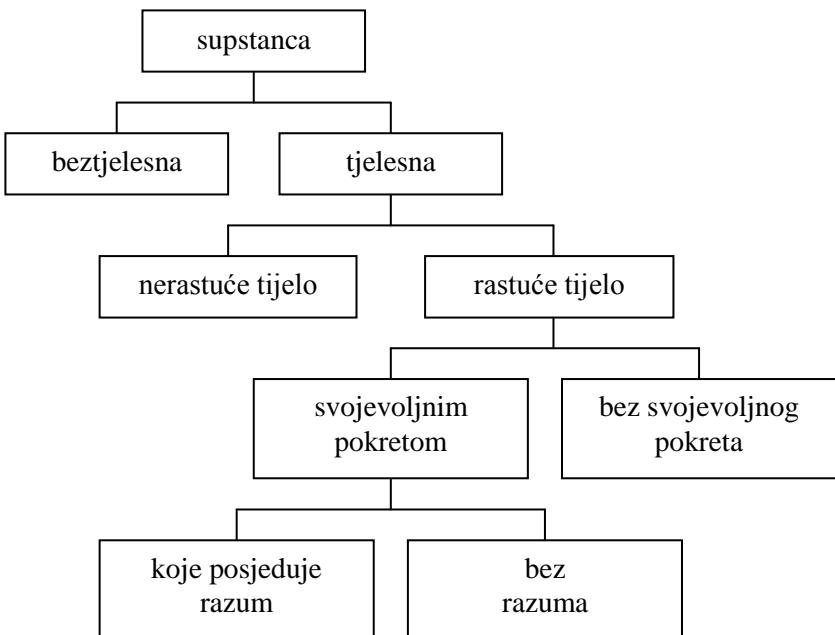
Supstanca → rod rodova

Tijelo → viša vrsta

Rastuće tijelo → srednja vrsta

Životinja → srednja vrsta

Čovjek → niža vrsta ili vrsta vrstā

Vrsna razlika

(فصل)

Nekada se pitanje o suštini nečega odnosi na nekoliko pojmove, kao npr.: Šta su konj, ovca, majmun i sl.? Međutim, nekada se isto to pitanje odnosi na jedan pojam, pa se pita, recimo: Šta je čovjek? Kao što se vidi, u oba slučaja se traži odgovor o univerzalijama, a ne partikularijama. Posmatrajući ova dva slučaja nameće se pitanje koji je odgovarajući odgovor. Jasno je da se prvo pitanje odnosi na nekoliko univerzalija koje imaju različitu zbilju. S obzirom na to, u odgovoru treba navesti pojam koji obuhvata tu zajedničku im zbilju, a to jedino može

biti rod. Dakle, odgovor na prvo pitanje glasi: "To su životinje." Iz dosad rečenog biva jasna činjenica da kao što se u odgovoru na pitanje o nekoliko različitim partikularima koristi rod, tako se i u odgovoru na pitanje o nekoliko različitim univerzalima koristi rod. U odgovoru na drugo pitanje, budući da se ono odnosi samo na jednu univerzaliju, čovjek, treba navesti njenu cijelu zbilju, i tada će odgovor glasiti: "Čovjek je razumna životinja." Očigledno je da su u ovom odgovoru navedena dva pojma, i to:

- a. pojam životinje koji kao pojam roda ukazuje na cijelu zajedničku zbilju svih vrsta koje obuhvata, kao što su čovjek, konj i ovca;
- b. pojam koji ukazuje na cijelu svojstvenu zbilju, znači osobinu svojstvenu samo čovjeku, koja ga odvaja od svih drugih vrsta s kojima je združen u pojmu životinje.

Ovakav odgovor, koji označava cijelu zbilju bića, u ovom slučaju "razum i životinja", naziva se potpuna definicija (حَدَّ تَامٌ), o čemu će naknadno biti riječi. Onaj dio koji označava zajedničku zbilju naziva se rod, a dio, koji odvaja taj pojam od drugih vrsta koje obuhvata zajednički rod, se naziva vrsna razlika. Nakon ovog kratkog uvoda može se reći da je vrsna razlika onaj svojstveni dio biti bića koji se obavezno navodi kada se to biće želi definirati.

Ostalo je nejasno na koji način treba formulirati pitanje pa da se u odgovoru navede jedino vrsna razlika. To je moguće u slučaju kada znamo zajedničku zbilju nekoliko štastava (ماهیّت)، kao što je štastvo životinje zajedničko za čovjeka, konja, mačku i sl. Nakon toga je u odgovoru na pitanje o zbilji jednog štastva nužno navesti jedino vrsnu razliku, a za čovjeka je to razum.

Pretpostavite situaciju u kojoj nam nešto izdaleka prilazi. Znamo da je to životinja, ali ne razaznajemo tačno koje je vrste. Da bismo tačno odredili životinju, u odgovoru obavezno treba navesti vrsnu razliku koja će je izdvajati od drugih životinja. U

slučaju da to bude konj, reklo bi se biće koje rže, ili za mačku, biće koje mjauče itd.

Vrsna razlika se dijeli na bližu i daljnju.

Objašnjenja u vezi sa vrsnom razlikom

a. Svaka relativna vrsta ima vrsnu razliku koja čini dio njene biti, drugim riječima, dovodi u postojanje tu vrstu. Ovim činom vrsna razlika izdvaja svoju vrstu od drugih vrsta koje opстоje upredo sa njom u istoj ravni. Istovremeno, vrsna razlika rod dijeli na dva dijela. Jedan dio jeste njena vrsta, a drugi dio čine preostale vrste tog roda. Naprimjer, razum je vrsna razlika čovjeka, a životinju, koja je za čovjeka rod, dijeli na dva dijela, i to čovjeka i ne čovjeka. Biće koje osjeća je vrsna razlika za životinju i njen je činilac (مُقْرَّمٌ), tj. ono po čemu životinja opstoji i po čemu ona dolazi u postojanje. Ova vrsna razlika istovremeno dijeli svoj rod rastuće tijelo na dva dijela.

b. U skladu sa gore rečenim, svaka vrsna razlika je činilac (مُقْرَّمٌ) svoje vrste, a ujedno je djelilac (مُقْسَمٌ) roda u čijem okrilju se ta vrsta nalazi. Razumno biće vrsna je razlika za čovjeka, a djelilac je njegova roda, tj. životinje. Biće koje osjeća je vrsna razlika i činilac životinje, a djelilac je roda rastuće tijelo.

c. Svaka vrsna razlika, koja je činilac ekvipotentne joj vrste, nužno je činilac vrsta obuhvaćenih tom vrstom, tj. njenih podskupova. Naprimjer, biće koje osjeća vrsna je razlika životinje, a ujedno je rod čovjeku i ne čovjeku. Prema tome, biće koje osjeća činilac je pojma životinja na isti način kao što je činilac pojma čovjek, konj i ovca, jer su ovi pojmovi obuhvaćeni pojmom životinja.

Dakle, svaka razlika koja je činilac više vrste ujedno je činilac niže vrste, budući da je viša vrsta, iz jednog drugog aspekta, dio niže vrste, upravo kao što se kaže da je dio dijela

cjeline sigurno i sam dio cjeline. Prst je dio ruke, a ruka je dio tijela, prema tome, prst je sigurno dio tijela.

d. Posmatranje gornjeg pitanja na obrnut način nije ispravno. To znači da razlika kao činilac niže vrste nije nužno činilac više vrste. Naprimjer, razumno biće je činilac čovjeka, ali nije činilac životinje. Onaj koji osjeća je razlika životinje i njegov činilac, ali nije činilac rastućeg tijela. Dakle, općenito pravilo glasi: Svaki činilac više vrste ujedno je činilac niže vrste, ali obrnuto ne vrijedi, tj. svaki činilac niže vrste nije činilac više vrste, nego je njen djelilac.

Podjela vrsne razlike

Uzimajući u obzir gornje objašnjenje, vrsna razlika u odnosu na ekvipotentnu joj vrstu naziva se bliža vrsna razlika, kao što je razumno biće u odnosu na čovjeka, ili biće koje osjeća u odnosu na životinju. Međutim, ako se ista vrsna razlika, u ovom slučaju biće koje osjeća, uporedi sa vrstom koja je podskup ekvipotentne joj vrste, u našem slučaju čovjek naspram životinje, onda se ta vrsna razlika naziva daljnja vrsna razlika. Dakle, vrsna razlika se dijeli na dva oblika: bliža i daljnja vrsna razlika.

Vrsna razlika koja je ekvipotentna sa svojom vrstom bliža je vrsna razlika (فصل قریب), a vrsna razlika u poređenju sa vrstom koja je podskup ekvipotentne joj vrste naziva se daljnja vrsna razlika (فصل بعید).

Različita značenja vrsne razlike

Vrsna razlika posmatrana spram svoje vrste naziva se činilac (مُقْرِّم), a posmatrana u odnosu na rod naziva se djelilac (مُقْسَم). Takoder, posmatrajući vrsnu razliku sa drugih aspekata, ona se

naziva bliža i daljnja razlika (فصل قریب و فصل بعید), o čemu je do sada već bilo govora.

Dakle, različiti aspekti posmatranja rezultiraju različitim značenjima, što samo po sebi nameće posebno kovanje termina za svako značenje.

Esencijalno i akcidentalno

(ذاتی و عرضی)

Esencijalno i akcidentalno su dva termina u logici koja imaju različita značenja ovisno o poglavlju logike u kojem se koriste. Jedno od njihovih značenja odnosi se na poglavlje isagoga, tj. poglavlje o pet univerzalija.

Šta je esencijalno (ذاتی)?

Značenje esencijalnog u poglavlju o pet univerzalija odnosi se na bit predmeta, a ne na nešto izvan njegove biti, na način da ta stvar postoji po tome, ili drugim riječima, da je dovodi u postojanje i da je održava. Dakle, egzistiranje biti i zbilje stvari nije moguće bez postojanja ovog esencijalnog. Sa istog aspekta to esencijalno naziva se činilac biti. Naprimjer, kada se predicira bit čovjeka njegovim jedinkama, kao što su Hasan, Husejn i Zejd, kaže se: "Hasan je čovjek." Čovjek u ovom primjeru je esencijalno za Hasana. To znači da egzistiranje jedinki nije moguće bez postojanja esencijalnog. Ili kada se kaže: "Čovjek je razumna životinja", zbilja čovjeka nije ostvariva bez ova dva dijela, razuma i životinje.

Dakle, esencijalno (ذاتی) je ono po čemu bit dolazi u postojanje. Ostvarenje svakog bitka dešava se na dva načina:

1. posredstvom same te biti,
2. posredstvom unutrašnjih dijelova te biti.

Ovim biva jasno zašto se rod, vrsta i vrsna razlika nazivaju esencijalnim. Ako se čovjeku oduzme čovječnost, nikada ne bismo imali osobe Hasan, Husejn i Zejd. Stvar, također, ne bi postojala ako bismo odstranili bilo koja druga dva dijela njene biti, rod i vrsnu razliku, u našem slučaju ako bismo od čovjeka odstranili razum i životinjstvo.

Dakle, vrsta je bit koja čini zbilju stvari, a rod i vrsna razlika su zbilje koje vrstu dovode u postojanje.

Šta je akcidentalno (عرضی)؟

Izraz akcident je termin koji se odnosi na dijelove izvan biti stvari, to znači da se pripaja biti tek nakon njenog dolaska u postojanje. Naprimjer, biće koje se smije i biće koje se kreće pripisuje se čovjeku i životinji tek nakon dolaska njihove biti u postojanje, pa se kaže: "Čovjek je biće koji se smije", ili: "Životinja je biće koje se kreće."

Prema tome, akcident je predikat, tj. atribut (محمول) koji nije dio biti bića, i njemu se predicira, tj. pripisuje s nekoga aspekta.

Opći akcident i osobeni akcident

(عرض عام وعرض خاص)

Nakon objašnjena termina esencijalnog i akcidentalnog u poglavlju pet univerzalija, na red dolaze njihove podjele. S obzirom da su u ovom poglavlju objašnjeni pojmovi koji se tiču same biti, tj. rod, vrsta i vrsna razlika, ovdje ćemo govoriti o akcidentima. Dvije od pet univerzalija odnose se na akcidente:

- opći ili ekstenzivni akcident (عرض عام),
- osobeni ili vrsni akcident (عرض خاص).

Akcident koji se može predicirati samo jednoj biti, drugim riječima, svojstven je samo za jednu bit naziva se osobeni akcident, kao što su biće koje se smije i pjesnik za čovjeka. Iz

primjera koji su navedeni može se shvatiti da je osobeni akcident ekvipotentan sa svim objektima te biti, kao što je biće koje se smije čovjeku. Također, osobeni akcident može biti subordinaran svim objektima kojoj se pripisuje, kao što su pjesnik i pisac subordinirani čovjeku.

Kada akcident nije svojstven samo jednoj biti, već se može naći i kod drugih, naziva se opći akcident. Naprimjer, biće koje se kreće je akcident za čovjeka isto kao što je akcident za konja.

Dakle, može se reći da je osobeni akcident ona predikativna univerzalija koja je izvan biti, ali je njen neodvojiv dio. Opći akcident predstavlja predikativnu univerzaliju koja je izvan biti, ali se može odnositi na više biti.

Napomene:

1. U nekim slučajevima jedna stvar je osobena jednom subjektu, dok je drugom općenita. Naprimjer, biće koje se kreće za životinju je osoben akcident, a za čovjeka općeniti akcident.

2. Osobeni akcident stvarne vrste uvijek je osobeni, tj. ne može biti općeniti akcident, osim u slučaju da se upoređuje sa klasom (صنف), tj. jednom od skupina te stvarne vrste. Naprimjer, biće koje se smije ili pjesnik osobeni su akcidenti za čovjeka, dok su istovremeno općeniti akcidenti za žene ili muškarce koji čine klasu vrste, u ovom slučaju čovjeka.

3. Nekada jedna te ista stvar jeste akcident jednom, a esencijalano drugom subjektu. Primjerice, boja tijela predstavlja osoben akcident tijelu, znači da je predikat izvan njegove biti i jedino se njemu može pripisati, tj. predicirati. Međutim, boja jeste esencijalno za bijelu, žutu i crnu boju.

4. Jedna druga razlika između vrsne razlike i akcidenta

Iz dosada rečenog postalo je jasno da vrsna razlika svojoj vrsti daje postojanje i samim tim odvaja je od drugih vrsta istoga roda. Drugim riječima, može se reći da razlika dijeli rod. Postavlja se pitanje da li akcident posjeduje istu osobinu

naspram svog subjekta. Budući da je akcident izvan biti subjekta, a bit ne opстоји по onom izvan nje, onda u ovoj činjenici leži razlika između vrsne razlike i akcidenta.

Međutim, promatrano iz drugog ugla, vrsna razlika je istovjetna akcidentu. To se dešava u slučaju kada oboje dijele subjekt kojem su pripisuju. Tim činom oni subjekt odvajaju od ostalih vrsta, drugim riječima, dijele rod.

5. Drugi oblici razlikovanja akcidenta i vrsne razlike

Sljedeća razlika je ta da akcident može biti ograničeniji od biti kojoj je pripisan, kao što je odnos pjesnika i pisca spram čovjeka. Međutim, vrsna razlika ne može biti ograničenija, tj. uža od vrste kojoj pripada. U slučaju kada je akcident užeg opsega od subjekta kojem je pripisan, može ga podijeliti. Naprimjer, čovjek je pjesnik ili nije pjesnik. Međutim, razlika ne može dijeliti svoju vrstu, zapravo ona je uvijek činilac vrste i djelilac roda.

Klasifikacija u logici

Ako jedan atribut izvan biti podjeli vrstu, ova podjela se u logici naziva klasifikacija (تصنيف). Recimo, kada se kaže: "Čovjek je pjesnik ili nije pjesnik", "Čovjek je pisac ili nije pisac", svaka od ovih grupa, pjesnici i oni koji nisu pjesnici, naziva se klasa (صنف). Dakle, na isti način kako vrsna razlika dijeli rod, tako i akcident može dijeliti vrstu na više klase. Naprimjer, čovjek je istočnjak ili zapadnjak, znalač je ili neznalica, muškarac je ili žena itd. Grožđe je zeleno ili crveno, slatko je ili gorko, krupnoga je zrna ili sitnoga itd.

Predikacija i njene vrste

Iz dosadašnjeg izlaganja postalo je jasno da su svih pet univerzalija predikati (مُحْمَل). Također, ukazano je i na činjenicu da se univerzalije kao predikati dijele na dvije skupine, esencijalne i akcidentalne. Radi boljeg razumijevanja ove teme nužno je dati šire objašnjenje.

Primjedba:

1. Nekada se vrsta predicira rodu. Naprimjer: “Životinja je čovjek, konj, ovca itd.” Čovjek, konj i ovca se prediciraju životinji i pored toga što joj nisu esencijalani, znači nisu dio niti cijela njena zbilja, a nisu ni akcidenti izvan njegove biti. S obzirom na ovo, postavlja se pitanje da li postoji posrednik između biti i akcidenta, tj. da li postoji nešto treće što ih veže.

2. Nekada se potpuna definicija (حَدَّتِم) predicira vrsti, a nekada rodu. Naprimjer: “Čovjek je razumna životinja”, ili: “Životinja je rastuće tijelo pokretljivo svojom voljom.” Potpuna definicija je predikativna univerzalija koja određuje cijelu zbilju svoga subjekta, a u isto vrijeme potpuna definicija svom subjektu nije ni vrsta, ni razlika, ni rod. S obzirom na rečeno, pored vrste, vrsne razlike i roda, trebala bi postojati i četvrta esencijalna univerzalija jednog subjekta. Ipak, potpuna definicija se ne može nazvati esencijalnom budući da ona nije ništa drugo do sama bit subjekta, jer je poznato je da se nijedna stvar ne može dovesti u odnos sama sa sobom. Potpuna definicija se, također, ne može nazvati akcidentom, jer nije nešto izvan biti te stvari, štaviše, ona je sama njena bit. Dakle, treba postojati treća stvar koja nije niti akcident niti esencijalna.

3. Logičari kažu: Smijeh je akcident svojstven samo čovjeku, a hodanje je čovjeku općeniti akcident. Međutim, znamo da se niti smijeh niti hodanje ne prediciraju čovjeku. Naprimjer, ne može se reći: “Čovjek je smijeh”, ili: “Čovjek je

hodanje.” Sa druge strane, tvrdi se da se svih pet univerzalija predicira svom subjektu. Kako riješiti ovu neusklađenost?

Odgovor: Da je značenje prediciranja i šta ono podrazumijeva ispravno shvaćeno, ove primjedbe se ne bi pojavile. Ukratko rečeno, postoje tri oblika prediciranja, od kojih se samo jedan primjenjuje u predikativnim odnosima pet univerzalija.

Prirodno i konvencionalno prediciranje

(حمل طبيعي و حمل وضعی)

Svaki predikat je nužno stvarna univerzalija, jer se stvarna partikularija budući da je partikularija ne može predicirati nečemu mimo sebe. Prirodno je da se uvijek kada je jedna univerzalija sa aspekta pojma šireg opsega od druge univerzalije ona predicira pojmu užeg opsega. Naprimjer, pojам životinja šireg je opsega u poređenju sa pojmom čovjek, jer je broj jedinici na koji se odnosi pojам životinja mnogo veći od jedinika na koje se odnosi pojам čovjek. Prema tome, može se reći: “Čovjek je životinja.” Isti takav odnos u predikaciji je između pojma čovjek i pojma Muhamed, i predikaciji pojma razumno biće sa pojmom čovjek, jer je pojам razumno biće ekstenzivniji od pojma čovjek. Ovakva vrsta predikacije naziva se prirodna predikacija (حمل طبيعي), jer je priroda čovjeka suglasna sa njom i ne odupire joj se.

Međutim, kako izgleda obrnuta predikacija, znači predikacija užeg pojma na ekstenzivniji pojam?

Ovakva predikacija ne ubraja se u prirodnu predikaciju, ali je skupina učenjaka smatra ispravnom. Da bi napravili razliku između ove i prirodne predikacije, u skladu sa njenom osobinom pridodali su joj odrednicu konvencionalna, pa se zove konvencionalna predikacija (حمل وضعی).

Napomena: Kao što je rečeno u prethodnom dijelu knjige, ekstenzivnost se razlikuje prema tome razmatramo li je sa stajališta pojma ili objekta. Nekada se ekstenzivnost, šira ili uža, razmatra među jedinkama jednog pojma čije su jedinke u spoljnjem svijetu obuhvaćene jedinkama drugog pojma, kao što su jedinke pojma čovjek obuhvaćene jedinkama pojma životinja. Upravo zato se kaže da je pojam životinja ekstenzivniji, tj. opsežniji od pojma čovjek. Do sada rečeno se odnosi na četiri oblika odnosa između općenitih pojmoveva sa aspekta njihovih objekata.

Nekada se odnos između dvije stvari posmatra samo sa aspekta pojma, ne uzimajući u obzir njihove spoljnje objekte. Naprimjer, ako uporedimo pojam razumno biće i pojam čovjek, uočit ćemo da je pojam razumno biće ekstenzivniji. Zašto je to tako? Zato što biće koje posjeduje razum može biti čovjek i ne čovjek. Međutim, objekti pojma razumno biće uvijek su ekvivalentni sa objektima pojma čovjek.

Prema tome, pojmovi razumno biće i biće koje se smije uvijek su ekstenzivniji od pojma čovjek, iako su njihovi objekti uvijek ekvivalentni, tj. jednaki. Isti slučaj je i sa pojmom biće koje hrže u odnosu na konja, biće koje cvrkuta u odnosu na slavu, biće kojereve u odnosu na magarca itd.

Pošto se, prema gornjem objašnjenju, pri prediciranju pet univerzalija podrazumijeva prirodna predikacija, a ne konvencionalna, onda odgovor na prvo pitanje biva jasan.

Primarna esencijalna predikacija i ustaljena tehnička predikacija

(حمل اوتی ذاتی و حمل شایع صناعی)

Značenje predikacije je jedinstvo (اتحاد) dviju stvari, jer ona podrazumijeva pripisivanje jedne stvari drugoj. Prema tome, da bi se predikacija ostvarila, neophodno je zadovoljiti dva uvjeta:

- a) aspekt jedinstva i istovjetnosti,
- b) aspekt različitosti i razilaženja.

U slučaju nepostojanja nekog oblika jedinstva, predikacija također ne bi bila moguća, jer bi odnos, u tom slučaju, između dvije stvari bio disparativan, tj. one bi se razlikovale po biti. S druge strane, među njima mora postojati neka razlika kako bi se uopće odnos dvije stvari mogao razmatrati. U suprotnom, ako ta razlika ne bi postojala, ne bi postojale ni dvije, već samo jedna stvar, a predicirati stvar samoj sebi nema smisla.

Vrste jedinstava

Aspekt jedinstva između dvije predicirane stvari može biti:

1. pojam ili
2. objekt.

Ako je jedinstvo na nivou pojma, u tom slučaju će razlikovanje, npr. između pojma čovjek i pojma razumna životinja, biti relativno, a ne stvarno. U ovakvim slučajevima predikacijom se želi istaći činjenica da je pojam subjekta upravo pojam predikata. Zato, kada se kaže: "Čovjek je razumna životinja", u značenju je da zbilja čovjeka nije ništa drugo nego zbilja razumne životinje.

Primjedba: Rekli ste da predikacija jedne stvari samoj sebi nije ispravna, a sa druge strane kažete da zbilja čovjeka nije ništa drugo nego zbilja razumne životinje, i ovu predikaciju smatrate ispravnom! Kako objašnjavate ovu kontradiktornost?

Odgovor: Aspekt razlikovanja između subjekta i predikata u predikativnoj propoziciji može biti u širem i kraćem opisu. Sama ova razlika dovoljna je da se prepostave dvije stvari koje se mogu predicirati. “Životinja posjednik razuma” opširnije je objašnjenje za čovjeka. Dakle, ovakva predikacija je ispravna i korisna.

Predikacija u kojoj je istovjetnost predikata i subjekta sa stanovišta pojma, a razlikovanje je relativne prirode naziva se primarna predikacija po biti (حمل اولی ذاتی).

Međutim, ako je istovjetnost predikata i subjekta sa aspekta objekta, a razlikovanje se odnosi na pojам, ovakva predikacija naziva se ustaljena tehnička predikacija (حمل شایع صناعی).

Objašnjenje: Ako dobro analiziramo propoziciju: “Čovjek je životinja”, uvidjet ćemo da pojам čovjek nije pojам životinja, ali svemu ćemu odgovara pojам čovjek sigurno odgovara i pojам životinja. Ova vrsta predikacije naziva se ustaljena, ili drugim riječima, raširena predikacija. Kao što je jasno iz samog naziva, ovaj oblik predikacije uobičajen je u svakodnevnoj praksi, odnosno rasprostranjena je njena upotreba, dok je upotreba primarne predikacije veoma rijetka. Ustvari, odrednicom ustaljena želi se izuzeti primarna predikacija. Za ustaljenu predikaciju karakterističan je i naziv tehnička iz razloga što se koristi u nauci i industriji.

Ovim postaje jasan odgovor na drugo pitanje, tj. kako je moguće da se čovjeku predicira potpuna definicija. Odgovor glasi da se kod prediciranja pet univerzalija koristi ustaljena predikacija, dok je u gornjem primjeru, potpune definicije kao predikata, korištena primarna predikacija po biti.

Jednoznačna ili nederivacijska i derivacijska predikacija

(حمل مواطات و حمل اشتقاق)

Riječ *muvātat* (مواطات) u arapskom jeziku ima značenje saglasnosti dviju stvari u jednom značenju. Porijeklo riječi *eštekkāt* (اشتقاق) je iz korijena “š q q”, a njeno značenje je izvođenje ili derivacija jedne riječi iz druge.

Predikacija kao u primjeru: “Čovjek je biće koje se smije”, naziva se nederivacijska predikacija (حمل مواطات) ili predikacija “on je on” (حمل هو هو), to znači da u predikativnom odnosu bit subjekta, tj. čovjek, nije ništa drugo nego sama bit predikata, tj. biće koje se smije. Sve predikacije pet univerzalija su nederivacijske predikacije. Čovjek je životinja. Čovjek je tijelo. Čovjek je biće koje se smije. Čovjek je pokretljivo biće.

Ista predikacija koristi se i u slučajevima kada se bilo koja od pet univerzalija predicira na vlastite objekte. Naprimjer, “Muhamed je čovjek”, “Hasan je biće koje se smije”, “Krava je životinja”, itd.

Derivacijska predikacija

Odnos između pojmove smijeh i čovjek je moguće uspostaviti jedino ako se promijeni oblik pojmu smijeh, ili se uz njega doda neka riječ. Dakle, treba reći: “Čovjek je biće koje se smije” ili: “Čovjek je biće koje posjeduje moć smijeha.” Ako se riječ promijeni iz jednog oblika u drugi, recimo iz imenice u atribut, i kao takva se koristi, taj oblik predikacije se naziva derivacijska predikacija. Na gornjem primjeru iz riječi smijeh izveden je pojam biće koje se smije. Ako se uz predikat doda riječ koja mu daje značenje posjedovanja, što se na arapskom jeziku označava riječicom *zu* (ذو), taj oblik predikacije naziva se predikacija *zu hu* (حمل ذو هو).

Prema tome, derivacijska predikacija je slična nederivacijskoj, s razlikom što se u njenom slučaju predizira korijen riječi u deriviranom obliku.

Pitanje: Šta je cilj ove podjele prediziranja i kakva je njena korist?

Odgovor: Predikati u nederiviranom obliku, tj. koji zadržavaju oblik korijena riječi ne spadaju ni u jedan oblik od pet univerzalija. Ne može se reći da je smijeh osoben za čovjeka, ili da je boja osobena tijelu, ili da je osjetilnost osobena životinjama; zapravo, ispravno je reći da su biće koje se smije i obojeno osobeni akcidenti čovjeka i tijela, a biće koje osjeća vrsna je razlika životinje.

Dakle, boja je u odnosu na bjelinu univerzalija predikat i njen rod, budući da se može predizirati na bjelinu nederivacijskom predikacijom, pa se kaže: "Bjelina je boja." Međutim, boja i bjelina nisu predikatske univerzalije u odnosu na tijelo.

Ovim objašnjenjem dat je odgovor na treće pitanje, tj. prigovoru na mišljenje logičara da je smijeh osobeni akcident za čovjeka, ili da je kretanje općeniti akcident za čovjeka, a nijedan od ovih dvaju akcidenata ne može se predizirati čovjeku. Ovakav govor logičara zasnovan je na slobodnjem govoru po ovom pitanju, s tim da pod smijehom podrazumijevaju biće koje se smije, a pod kretanjem biće koje se kreće.

Podjela akcidenta

Rečeno je da se univerzalije dijele na esencijalne i akcidentalne. Vrsta, vrsna razlika i rod čine univerzalije koje se odnose na esenciju, tj. bit stvari, a osobeni i opći akcident na zbilju izvan biti.

Posmatrajući općenito, akcident se iz jednog drugog ugla dijeli na:

- a) neodvojiv akcident (عرض لازم),
- b) odvojiv akcident (عرض مفارق).

Akcident koji je sa stanovišta razuma neodvojiv od svog subjekta naziva se neodvojivim akcidentom, kao što je osobina neparnosti za broj tri, parnost za broj četiri, toplota za vatru i sl.

Akcident čije odvajanje od subjekta sa stanovišta razuma, iako se nikad od njega ne odvaja, nije nemoguće naziva se odvojiv akcident, kao što je plava boja očiju jer je moguće da će nauka jednoga dana izmisliti sredstvo uz pomoć kojeg bi se boja očiju mogla mijenjati. Međutim, ovakvo šta se ne može pretpostaviti za osobinu neparnosti. Čak i da se izmisli sredstvo odvajanja neparnosti od broja tri, to više ne bi bio broj tri, ili da se vrućina odvoji od vatre, to više ne bila vatra. Ovo je upravo ono što nemogućnost odvajanja akcidenta od subjekta sa stanovišta razuma podrazumijeva.

Neodvojiv akcident dijeli se na:

- a) evidentno neodvojiv akcident (لازم بين),
- b) neevidentno neodvojiv akcident (لازم غير بين).

Akcident koji se prilikom percipiranja subjekta nužno i bez potrebe za bilo čime drugim nameće naziva se evidentno neodvojiv akcident, kao što je npr. odnos neparnosti i broja tri.

Neevidentno neodvojiv akcident percipira se zajedno sa svojim subjektom, ali tek nakon posredovanja neke druge stvari,

kao što je npr. za činjenicu da je zbir uglova trougla jednak zbiru dvaju pravih uglova potreban geometrijski argument.

Logička, prirodna i umska univerzalija

(كَلْفُ مِنْطَقِيٌّ، طَبَّعِيٌّ وَ ذَهْنِيٌّ)

U propoziciji: “Čovjek je univerzalija”, postoje tri stvari na koje treba obratiti pažnju:

- a) bit čovjek, sa aspekta toga šta je ustvari čovjek,
- b) univerzalija kao pojam, bez uzimanja u obzir da li je to osobina čovjeka ili nečeg drugoga,
- c) univerzalni čovjek, znači pojam čovjek sa osobinom univerzalnosti.

Drugim riječima, u ovoj propoziciji čovjeku je pripisana osobina univerzalnosti. Takoder, jasno je da u njoj postoji subjekt, tj. čovjek, osobina, tj. univerzalija, kao i osobina opisivanja čovjeka univerzalnim.

1. Ako se u obzir uzme sami pojam, kojem je pripisana osobina univerzalnosti (naravno, um posjeduje sposobnost da to učini), naprimjer, ako se čovjek posmatra samo sa aspekta što je ustvari čovjek, ne uzimajući u obzir pripisuje li mu se osobina univerzalnosti ili ne, onda se ovako percipiran pojam naziva prirodna univerzalija (كَلْفُ طَبَّعِيٌّ). Pod ovom univerzalijom podrazumijeva se sama priroda stvari. U rečenici: “Čovjek je razumna životinja”, čovjek je percipiran upravo s ovog aspekta. Karakteristika prirodne univerzalije je da u spoljnjem svijetu postoji posredstvom svojih objekata.

2. Ako se u obzir uzme jedino osobina univerzalnosti, znači, ako se razmatra pojam univerzalnost bez obzira da li je on osobina bilo kom određenom subjektu, tj. ako se univerzalnost razmatra kao pojam čija istinitost za više jedinki nije nemoguća,

onda se ovako percipiran pojam naziva logička univerzalija (كَلْفُ مِنْطَقَى).

Pitanje: Zašto je ime ove univerzalije logička?

Odgovor: Zato jer je prije rečeno da je sa stanovišta logike percepcija svih pojmove moguća na dva načina:

a) partikularno, tj. da određeni pojam ne može biti istinit za više jedinki, kao što riječ Hasan odgovara samo jednoj određenoj osobi.

b) univerzalno, tj. da je za pojam moguće pretpostaviti više od jedne jedinke, kao što je to moguće za riječi voda i čovjek. Dakle, sama riječ univerzalija je pojam koji može imati više jedinki.

Pitanje: Da li logička univerzalija postoji u spoljnjem svijetu i da li se na nju tamo može ukazati?

Odgovor: Logička univerzalija je umski pojam, kojeg razum percipira iz univerzalnih umskih pojmove, a ne iz bića spoljnega svijeta. Dakle, logička univerzalija postoji jedino u umu.

3. Ako se osobina univerzalija i opisano čovjek posmatraju zajedno, tj. ako se u uzme obzir bit čovjeka skupa sa njegovom osobinom univerzalnosti, naprimjer, čovjek je bit i univerzalni pojam koji odgovara za više jedinki, onda se ovako percipiran pojam naziva umska univerzalija (كَلْفُ عَقْلِي). Umska univerzalija postoji jedino u umu, budući da njegova osobina univerzalnosti postoji u umu, a ne u spoljnjem svijetu.

Dakle, u raspravama logike razlikuju se tri oblika univerzalija:

1. prirodna univerzalija,
2. logička univerzalija,
3. umska univerzalija.

Pitanje: Da li su ova tri aspekta posmatranja karakteristična samo za pojam univerzalija ili obuhvataju sve ostale pojmove pet univerzalija i da li je pojam partikularno izuzet iz ovoga pravila?

Odgovor: Ovo pravilo nije ograničeno isključivo na pojam univerzalija, i on je ovdje spomenut samo kao primjer. Ovo pravilo odnosi se i na pojmove vrsta, vrsna razlika, opći i osobeni akcident.

Poimanje čovjeka sa aspekta bivanja čovjekom jeste njegovo poimanje kao prirodne vrste. Kod logičke vrste posmatra se sam pojam vrsta, pa se u odgovoru na pitanje o štastvu kaže se da je vrsta cijela zajednička zbilja više partikularija. Pojam čovjek je umska vrsta sa onog aspekta kada ga posmatramo kao vrstu koja čini cijelu zajedničku zbilju mnoštva partikularija.

Isti slučaj je i sa ostalim univerzalijama, kao i samim pojmom partikularije, i tu nema nikakve razlike.

Sažetak poglavlja o univerzalijama

1. Univerzalija i partikularija

- a. Partikularija je pojam koji se isključivo odnosi na samo jedan objekt, a nemoguće je prepostaviti da obuhvata više njih.
- b. Univerzalija je pojam za koji je moguće prepostaviti više od jednog objekta, iako je, također, moguće da u skladu sa gornjim argumentima ne postoji ni jedan, ili da ima samo jedan objekt, kao npr. ptica feniks koja nema objekta i nužno biće koje ima samo jedan objekat.

2. Relativna partikularija

Svaki pojam upoređen sa pojmom šireg opsega od sebe je relativna partikularija, iako je moguće da sam pojam bude

univerzalija. Ovakav je odnos pojma čovjeka spram pojma životinja ili odnos pojma životinja spram pojma tijelo.

3. Jednoznačnica i višeznačnica

Jednoznačnica je univerzalija čiji je odnos spram svih njenih objekata jednak. Ovakav je odnos pojma čovjek i jedinki koje obuhvata.

Višeznačnica je univerzalija čiji je odnos spram njenih jedinki različitog, tj. nejednakog intenziteta. Ovakav odnos vlada između pojma svjetlost i različitih oblika intenziteta svjetlosti u spoljnjem svijetu.

4. Pojam i objekt

Pojam je umska slika koja se percipira (izvodi) iz objekta.

Objekt je ona zbilja, bilo da je u spolnjem svijetu ili umu, kojoj odgovara pojam, tj. mentalna slika.

5. Nazivlje i imenovano

Kada se umskom slikom želi ukazati na spoljni objekt te donijeti sud o njemu samom, a ne o pojmu, onda se pojam tj. umska slika u ovakvoj ulozi naziva naziv, a objekt na koji se ukazuje imenovano. Najbolji primjer za ovo je kada novorođenčetu želimo nadjenuti ime pa se između više imena odabere jedno kojim se želi označiti njegov nosilac.

6. Odnosi među pojmovima

- a. Ekvivalentni pojmovi su dvije univerzalije koje su jednake po svim svojim objektima.
- b. Subordinirani pojmovi su dvije univerzalije kod kojih jedna univerzalija obuhvata sve objekte druge, a druga ne obuhvata sve jedinke prve, tj. ona je užeg opsega.
- c. Interferirajući pojmovi su dvije univerzalije koje imaju jedan skup istih objekata, dok istovremeno svaka za sebe posjeduje sebi svojstvene objekte.

- d. Disparatni pojmovi su dvije univerzalije koje ne posjeduju zajedničke objekte.
7. Kontrapozicija odnosa dvije univerzalije
- a. Odnos između dva kontrapozicionirana ekvivalentna pojma opet je ekvivalentan, kao npr. odnos između kontrapozicioniranih pojmove ne čovjek i ne razumno biće.
 - b. Odnos između dva kontrapozicionirana subordinirana pojma opet je subordiniran, ali oprečno odnosu prije kontrapozicije. Tako će nakon nje uži pojam postati širi, a širi uži.
 - c. Odnos između dva kontrapozicionirana interferirajuća pojma nekada je disparativan, a nekada interferirajući.
 - d. Odnos između dva kontrapozicionirana disparativna pojma također je disparativan, ali ne u općem već u ograničenom obliku.
8. Pet univerzalija

Moguća su samo dva slijedeća oblika odnosa nastalog uporedbom predikata i subjekta nekog suda:

- a. ili je odnos esencijalan, tj. predikat ukazuje na biti subjekta i njegov je činilac,
- b. ili je odnos akcidentalan, tj. predikat ukazuje na zbilju izvan biti subjekta kojemu se predicira.

9. Podjela esencijalnih predikata

Tri su vrste predikata esencijalne prirode:

- a. Vrsta, tj. općeniti pojam koji ukazuje na cijelu zajedničku bit svih objekata.
- b. Rod, tj. općeniti pojam koji ukazuje na samo jedan, ali širi dio biti svojih objekata.
- c. Vrsna razlika – općeniti pojam koji ukazuje na dio biti i ekvivalentan je svojim objektima.

10. Relativna vrsta

Relativna vrsta je pojam obuhvaćen pojmom roda. Postoje tri oblika relativne vrste:

- a. Viša vrsta, ili onaj pojam ispod kojeg postoji neka druga, a iznad nje ne postoji nikakva vrsta, kao što je pojam tijelo.
- b. Srednja vrsta, ili onaj pojam koji se nalazi između više i niže vrste, kao što je pojam životinja.
- c. Niža vrsta, ili onaj pojam ispod kojeg ne postoji, a iznad kojeg postoji neka vrsta, kao što je pojam čovjek.

11. Podjela roda

Rod ima tri oblika:

- a. Viši rod, ili onaj pojam ispod kojeg postoji niži, a iznad kojeg ne postoji bilo koji drugi rod, kao što je pojam supstanca.
- b. Srednji rod, ili onaj pojam koji se nalazi između dva roda, kao što je pojam tijelo.
- c. Niži rod, ili onaj pojam ispod kojeg ne postoji rod, kao što je pojam životinja.

12. Vrsna razlika

Vrsna razlika predstavlja onaj esencijalni dio svojstven samo jednom štastvu. Vrsna razlika ima dva oblika:

- a. Bliža vrsna razlika koja odvaja jednu od drugih vrsta obuhvaćenih istim rodom.
- b. Daljnja vrsna razlika koja uzrokuje da vrsta, zajedno sa drugim vrstama, bude obuhvaćena dalnjim rodom.

13. Podjela akcidentalnih predikata

- a. Osobeni ili vrsni akcident je onaj predikat koji je svojstven samo jednoj vrsti, kao što je pojam biće koje se smije kada se predicira pojmu čovjek.

- b. Opći akcident je onaj predikat koji se odnosi na više vrsta, kao što je pojam biće koje se kreće kada se predizira čovjeku.

Prva napomena:

Nekada je određena osobina vrsni akcident jednom subjektu, a istovremeno je zajednički akcident drugom subjektu, kao što je npr. osobina kretanja vrsni akcident za životinju, a zajednički akcident za čovjeka.

Druga napomena:

Svaki općeniti pojam koji je užeg opsega od svoje vrste naziva se klasa, kao što su pojmovi muškarac i žena u odnosu na svoju vrstu čovjek. Prema tome, definicija klase ista je definiciji vrste s tom razlikom što klasa pravi izvana bitnu razliku među objektima jedne vrste.

14. Predikacija i njene vrste

Postoje dva oblika predikacije ako se ona razmatra sa aspekta opsega predikata i subjekta:

- Prirodna predikacija je ona predikacija kod koje je pojam predikata šireg opsega od pojma subjekta, kao kada se kaže: "Čovjek je životinja."
- Konvencionalna predikacija je ona predikacija kod koje je pojam predikata užeg opsega od pojma subjekta, kao kada se kaže: "Životinja je čovjek."

Predikacija se, posmatrana iz drugog ugla, dijeli na:

- Primarnu esencijalnu predikaciju, koja predstavlja onu predikaciju kod koje su predikat i subjekt jedinstveni sa aspekta pojma, a razlikuju se po opširnosti i konciznosti. Naprimjer: "Čovjek je razumna životinja."
- Ustaljenu tehničku predikaciju, koja predstavlja onu predikaciju kod koje predikat i subjekt nisu jedinstveni

sa aspekta pojma, već sa aspekta objekta. Naprimjer: "Čovjek je učenjak."

Predikacija se, iz trećeg ugla, dijeli na:

- a. Nederivacijsku ili jednoznačnu predikaciju, a to je ona kod koje nema potrebe za posrednikom prilikom prediciranja predikata subjektu. Naprimjer: "Čovjek je biće koje se smije."
- b. Derivacijsku predikaciju, koja se odnosi na slučajeve kada postoji potreba za posrednikom prilikom prediciranja predikata subjektu, ili kroz promjenu riječi ili dodavanjem neke druge riječi. Naprimjer: "Čovjek je smijeh."

15. Podjela akcidenata

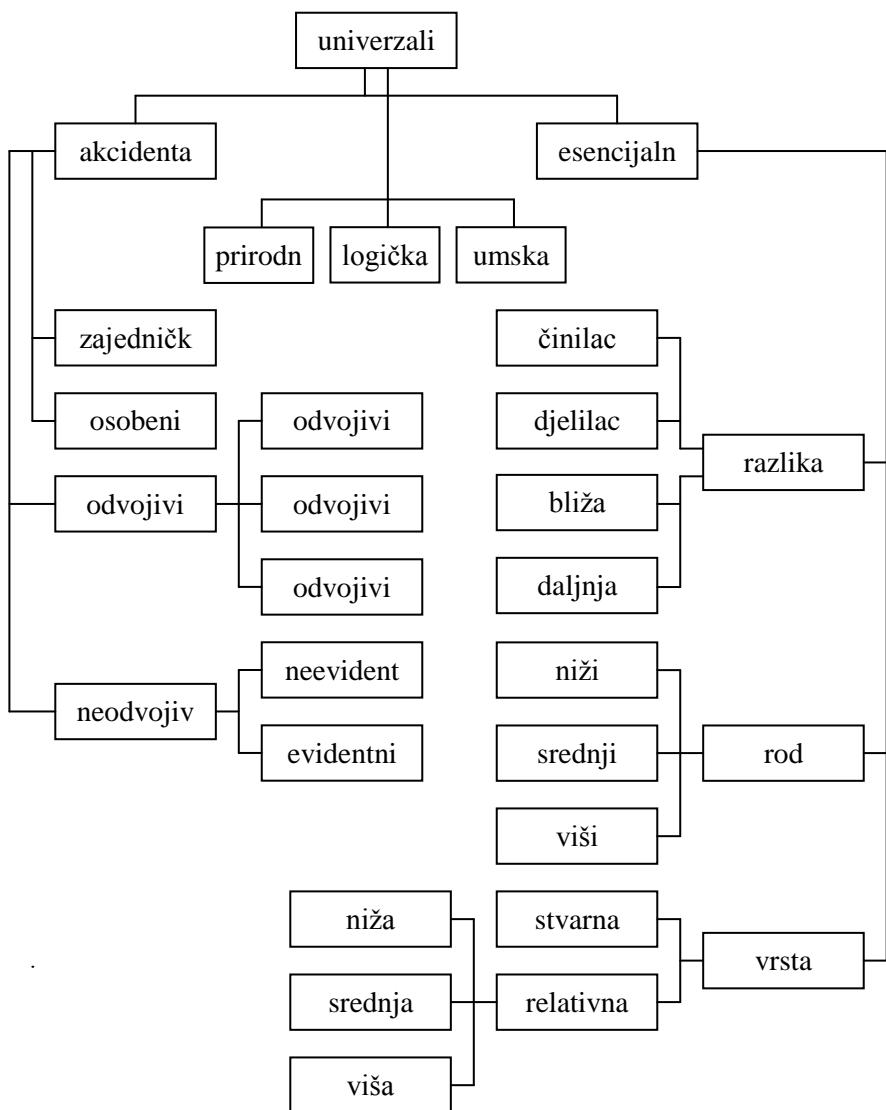
- a. Neodvojivi akcident je onaj akcident koji je stanovišta razuma neodvojiv od svoga subjekta, kao što je parnost za broj dva.
- b. Odvojivi akcident je onaj akcident čije odvajanje od vlastitog subjekta sa aspekta razuma nije nemoguće, iako se on nikada ne odvaja od njega, kao što je boja za tijelo.

16. Podjela univerzalija

Moguća su tri oblika univerzalija kada se razmatra štastvo pojma naspram pojma univerzalija:

- a. Prirodna univerzalija – predstavlja samo štastvo bez uzimanja u obzir bilo čega dugog. Na primjeru: "Čovjek je univerzalija", prirodna univerzalija je štastvo čovjeka.
- b. Logička univerzalija – predstavlja pojam univerzalnosti bez da je atribut neke stvari.
- c. Umska ili filozofska univerzalija podrazumijeva prirodnu univerzaliju sa atributom univerzalnosti, na našem primjeru to je čovjek sa osobinom univerzalnosti, tj. univerzalni čovjek.

Prirodna univerzalija postoji u spolnjem svijetu za razliku od logičke i umske koje postoje jedino u umu. Treba naglasiti da se ova podjela odnosi i na pojmove pet univerzalija, pa tako imamo prirodni, logički, umski rod itd.

3. POGLAVLJE

DEFINICIJA I PODJELE

(الحد و التقسيم)

Uvod

Tri su temeljna i osnovna pitanja koja se koriste radi spoznaje nepoznanice:

1. šta; pitanje radi utvrđivanja samog pojma, npr. kada se pita šta je ovo ili ono?
2. da li; pitanje radi utvrđivanja da li nešto postoji ili ne.
3. zašto; pitanje o uzroku i razlogu postojanja, npr. kako je neka stvar došla u postojanje?

Kada se čovjek suoči sa nepoznatom riječju, na bilo kojem jeziku, on mora proći pet faza da bi je spoznao.

Prva faza: Prvi korak je pitanje o samoj riječi, jer još uvijek ne zna šta znači i vezano za šta se koristi ta riječ. Prema tome, u odgovoru na ovo pitanje navodi se druga riječ koja objašnjava nepoznatu riječ, kao kada se pita šta je *gazanfar* u arapskom jeziku, a u odgovoru se kaže da je to lav. Ustvari, mi u ovoj fazi jednu riječ objašnjavamo drugom riječju. Ovakav odgovor terminološki se naziva leksička definicija (تعريف *اللفظية*). Dakle, leksička definicija je objašnjavanje i tumačenje nepoznate riječi drugom riječju koja je slušaocu poznata. Svrha rječnika je upravo leksičko definiranje riječi, znači opisivanje nepoznatih riječi poznatim.

Druga faza: Nakon što je značenje riječi na općenit način postalo jasno, dolazi na red pobliže i šire upoznavanje sa njom. Drugim rijećima, čovjek želi više informacija pohraniti u umu o onome na što riječ ukazuje i da je time odvoji od drugih stvari. Da bi se željeni cilj ostvario, u ovoj fazi u upitnoj rečenici koristi se upitna zamjenica “šta”, npr. postavlja se pitanje šta je određena stvar. Terminologijom logike ovo “šta” naziva se “opisujuće šta” (ماء الشارحة), jer se ovim pitanjem želi postići opisivanje željene riječi. Naprimjer, pita se: Šta je lav? Odgovor

na ovo pitanje je objašnjenje željene riječi ili nominalna definicija (**تعريف الاسمية**).

Koji je ispravan odgovor na gornje pitanje?

Ako se u odgovoru kaže: To je životinja; odgovor ne bi bio potpun. Tačno je da se ovim odgovorom lav odvaja od neživotinja, ali ostaje nejasno kojoj od mnogobrojnih vrsta životinja on pripada. Tačan i potpun odgovor je onaj prilikom kojeg se istovremeno navodi bliži rod i bliža razlika. Naprimjer, kaže se: Lav je životinja koja riče. Onaj koji riče predstavlja bližu vrsnu razliku, a životinja bliži rod. Ili kao što se u odgovoru na pitanje šta je čovjek kaže: On je razumna životinja. Razumna je bliža vrsna razlika, a životinja bliži rod. Ovako dat odgovor naziva se potpuna definicija (**حد التام**).

Treća faza: Nakon što smo saznali precizniji odgovor na pitanje o nekoj stvari, tj. potpunu definiciju, na red dolazi spoznavanje činjenice da li takva zbilja postoji ili ne. Da bismo dobili odgovor na ovo pitanje, koristi se upitna zamjenica "da li". Da li ta stvar postoji ili ne? Ova zamjenica terminološki se naziva "elementarno (prosto) da li" (**هل البسيطة**). Ovo pitanje razlikuje se od slučaja kada istom upitnom zamjenicom pitamo o afirmaciji jedne stvari drugoj, tj. pripisivanju jedne stvari drugoj.

Napomena: U nekim slučajevima postavlja se pitanje o zbilji jedne stvari prije samog znanja o njenom postojanju u spoljnjem svijetu, a u drugim nakon što saznamo za njeno postojanje. U razmatranom primjeru, ako pitamo šta je zbilja gazanfara ne znajući da li takvo šta egzistira, i dobijemo odgovor da je to lav, onda se ovaj odgovor naziva nominalna definicija. Međutim, u drugom slučaju, ako znamo za njegovo egzistiranje, ali ne poznajemo njegovu zbilju, i na pitanje šta je lav dobijemo odgovor da je lav životinja koja riče, ovaj odgovor naziva se stvarna definicija (**تعريف الحقيقة**).

Dakle, ovim je postalo jasno da je razlika između nominalne i stvarne definicije relativne a ne stvarne prirode, tj. ovisi o

aspektu posmatranja, koji se ogleda u tome da li osoba koja pita zna za egzistiranje određene stvari ili ne.

Četvrta faza: U ovoj fazi želi se ustanoviti postojanje atributa postojeće stvari u spoljnjem svijetu. Naprimjer, nakon saznanja šta je pojam čovjeka, da on postoji u spoljnjem svijetu, i nakon saznanja od kojih elemenata je sačinjen, postavlja se pitanje da li je čovjek znalač. Da li je Gospodar znalač? Za ovakvu vrstu pitanja koristi se upitna zamjenica “da li” (هل). Njom se želi ustanoviti da li čovjek posjeduje atribut znalač ili ne. Ova upitna zamjenica “da li” naziva se “složeno da li” (هل المركب).

“Prostim da li” postavlja se pitanje o samom postojanju stvari, a naziva se prostim zato što nema dijelova, za razliku od “složenog da li”, kojim se želi saznati da li određena stvar posjeduje, odnosno da li je za nju potvrđena neka osobina, i upravo zbog toga naziva se “složeno da li”.

Peta faza: U ovoj fazi postavlja se pitanje o uzroku egzistiranja neke stvari bez razlike da li ta stvar egzistira sama po sebi ili po nečemu drugom. Znači, želi se saznati argument suda kojeg smo spoznali kroz odgovor na pitanje “složenog da li”. Naprimjer, postavlja se pitanje zašto Bog ima volju. Dakle, izražava se intresovanje o već ranije poznatom sudu: Bog ima volju. U nekim drugim slučajevima ovo pitanje istovremeno obuhvata razlog suda i razlog egzistiranja. Naprimjer, pita se zašto magnetizam privlači željezo. Ustvari, ovo su dva pitanja. U ovakvim slučajevima pitanje se postavlja upitnom zamjenicom “zašto” (لِمْ). Ako se ova zamjenica koristi za pitanje same egzistencije, takvo “zašto” naziva se “egzistirajuće zašto” (لِمْ ثَبُوتٍ), a ako je pitanje o uzroku suda, ono se naziva “uzročno zašto” (لِمْ اثْبَاتٍ).

Pitanje: Naprijed se tvrdi da je korijen svih čovjekovih pitanja sažet u trima upitnim zamjenicama, međutim, zar ne postoje i druga pitanja koja mogu biti temeljna?

Odgovor: Da, postoje i druga pitanja koja se postavljaju pomoću upitnih zamjenica kao što su: kako, gdje, kada, ko, a tiču se specifičnih i partikularnih spoznaja o jednoj stvari, a budući da se ne odnose na njenu spoznaju u općenitom obliku, ne ubrajaju se u temeljna pitanja.

Pitanje: Zar je moguće da ima slučajeva za koje se ne može pitati o vremenu (kada), ili kakvoći te stvari (od čega)?

Odgovor: Da, moguće je, jer postoje stvari za koje nije karakteristično stanje kakvoće, kao što su matematički brojevi, ili neka bića koja ne zauzimaju mjesto niti egzistiraju u našem prolaznom vremenu, naprimjer bića viših svjetova, svijeta Melekuta. Za njih nema smisla postaviti pitanja gdje, kada, koliko. Osim toga, umjesto ovih upitnih zamjenica moguće je koristiti upitnu zamjenicu da li (هُل). Naprimjer, umjesto da pitamo: Kakva je boja knjige?, namjeravajući saznati kakvoću, ili: Gdje je knjiga?, namjeravajući saznati mjesto, ili: Kada je knjiga štampana?, namjeravajući otkriti vrijeme, može se, radi dosezanja istih odgovora, koristiti zamjenica da li: Da li je knjiga bijela? Da li je knjiga u kući? Da li je ove godine štampana?

Šta je definicija (حَدِيدَةٌ)?

Mnoštvo nesuglasica po naučnim i vannaučnim pitanjima, čak i po pitanjima politike i vjere, ima korijen u nejasnoći pojmove koji se koriste, budući da za strane u polemici oni nemaju jednako područje primjene. Značenja pojmove nisu potpuno jasna i definirana, a svaka strana ih tumači onako kako ih razumije. U nekim slučajevima jedna strana u polemici uopće nema ispravnu sliku određenog pojma, pa se tako zbog svog olahkog pristupa i slabog razumijevanja zadovoljava iskrivljenim i netačnim značenjem, da bi potom, koristeći se svojom slabo razvijenom logikom, napadala suprotnu.

Nekada opet polemičari i političari svjesno i s namjerom koriste zavodljive termine bez ikakva osvjetljanja njihovih granica i područja primjene. U ostvarenju svojih namjera dobrano se koriste ljepotom i zavodljivošću riječi kao i njihovom višezačnošću i nejasnoćom. Za ovom mogućnošću posežu u situacijama kada su uhvaćeni u zamku svojih grešaka, koje potom opravdavaju prihvatljivim objašnjenjima.

Riječ karakteristična po ovakvoj zloupotrebi jeste riječ sloboda, koja je posebno u vrijeme Francuske revolucije ostavila velikog traga. Sam Bog zna koliko je samo krvi proliveno i koliko je ljudi bilo izloženo teškim zatvorskim mukama radi ostvarenja cilja proisteklog iz ovog nejasnog pojma. Razlog za to je prividna i zavodljiva ljepota samog pojma, kao i nejasnoća njegova sadržaja i područja primjene, tj. granica među kojima je definiran. Isti slučaj je i sa pojmom domovina kojeg su veoma dobro iskoristili političari Zapada prilikom podjele osmanske imperije. Šta su ustvari karakteristike domovine? Da li je to jezik, naglasak, odjeća, područje, vjera ili kultura?! Ništa od ovoga prethodno nije jasno objašnjeno niti prezentirano ljudima?

Šta je obaveza tragaoca za istinom?

Da bi izbjegao virove problema, tragalac za istinom treba prije svega svaku razmatranu riječ definirati i objasniti. Značenja koja percipira u umu treba izreći odgovarajućom i jasnom riječju koju će drugi razumjeti i koja će im jasno prenijeti namjeravano, kako bi se time izbjegla svaka moguća nesuglasica i nejasnoća.

Vrste definicija

U logici se koriste sljedeće definicije od kojih svaka objašnjava tačno određene granice i specifične karakteristike predmeta koji se definira:

1. potpuna definicija (حدّ التام),
2. krnjava definicija (حدّ الناقص),
3. potpuna ilustracija (رسم التام),
4. krnjava ilustracija (رسم الناقص).

Na početku rasprave bilo je govora o leksičkoj definiciji koja sa aspekta logike nema značaj, jer smo rekli da je njen glavni cilj objašnjenje semantičkog značenja riječi. Radi toga, korištenje termina definicija u ovom slučaju ima metaforički oblik.

Glavni cilj logike pri definiranju jeste dosezanje nepoznatog pojma onim poznatim, posredstvom jednog od gore spomenutih pitanja. Zbog toga će u nastavku biti više govora o četiri spomenuta oblika definicije.

Potpuna definicija (حدّ التام)

Postoje samo četiri načina definiranja neke stvari. Definicija u kojoj se navode svi elementi biti određene stvari naziva se potpunom definicijom. Naprimjer, čovjekovu bit i zbilju sačinjavaju dva esencijalna elementa, ali tako da nepostojanjem bilo kojeg od njih ne postoji ni čovjek. Ti elementi su životinja, tj. njegov bliži rod, i razumnost, njegova bliža razlika. Prema tome, u odgovoru na pitanje šta je čovjek reći će se: Čovjek je razumna životinja. Ovakav odgovor naziva se potpuna definicija, znači definicija u kojoj se navode svi esencijalni dijelovi jedne stvari.

Potpuna definicija predstavlja definiciju u kojoj se cijela bit definirane stvari objašnjava uz pomoć bližeg roda i bliže razlike.

Ovo čini najkraću i najobuhvatniju definiciju u logici.

Drugi oblik definiranja

Ako se u odgovoru na pitanje šta je čovjek navede da je on rastuće tijelo koje posjeduje osjetila, pokreće se svojom voljom i posjeduje razum, ovakav odgovor će također spadati u potpunu definiciju. Ova definicija ima isto značenje kao i prethodna. Jedina razlika je u dužini objašnjenja. U prvoj definiciji naveden je pojam životinja, dok je u drugoj navedeno isto to značenje, ali sa većim objašnjenjem, tj. rastuće tijelo koje posjeduje osjetila i pokreće se svojom voljom. Jedina potreba za ovim širim objašnjenjem javlja se u slučaju kada sagovornik ne poznaje bit pojma životinja, pa je neophodno dati mu šire objašnjenje koje će razumjeti.

Treći oblik definiranja

Odgovor na gornje pitanje također može glasiti: Čovjek je trodimenzionalna rastuća supstanca koja posjeduje osjetila, pokreće se svojom voljom i posjeduje razum. U ovoj definiciji umjesto pojma tijela navedena je njegova potpuna definicija, tj. trodimenzionalna supstanca. I u ovom slučaju, kao i u prethodnom, za širim definiranjem se javlja potreba u slučaju kada sagovornik ne poznaje bit pojma tijelo. Pod pretpostavkom neznanja sagovornika, nužno je navesti detaljniju definiciju, u suprotnom takvo što je suvišno.

Objašnjenja:

Iz dosadašnjeg izlaganja može se izvesti nekoliko zapažanja:

- 1) Definicija "potpune definicije" glasi:

Potpunu definiciju čine bliži rod i bliža vrsta, budući da ova dva elementa obuhvataju cijelu zbilju definirane stvari.

2) Ne postoji više vrsta potpunih definicija.

Drugo zapažanje je da nema razlike između kraće i duže definicije, osim u sažetosti ili opširnosti objašnjenja. Opskrbno objašnjenje je neophodno jedino u slučaju kada sagovornik ne poznaje upotrijebljene pojmove.

3) Termini potpuna definicija (حَدَّ التَّام) i definitiv (مُعْرِّف) su sinonimi.

Termin definitiv, koji smo spominjali u prvim časovima logike, u svom značenju se ne razlikuje od potpune definicije; oboje označava istu stvar; zapravo, oni su sinonimi.

Krnjava definicija

U krnjavoj definiciji (حَدَّ النَّاقِص) navode se samo neki esencijalni elementi određene stvari. Upravo zbog toga se kaže da je ovaj oblik definicije krnjav, a pod definiciju potпадa jedino radi navođenja isključivo esencijalnih dijelova definiranog. Treba naglasiti da je u ovoj definiciji neophodno navesti bližu razliku. Također, u nekim slučajevima pored bliže razlike navodi se i daljnji rod. Tako se za čovjeka kaže da je on razumno rastuće tijelo. Ovakva definicija se terminološki naziva složenom krnjavom definicijom (حَدَّ النَّاقِص مُرْكَب). Ako se u gornjem primjeru krnjave definicije navede jedino bliža razlika, ona glasi: Čovjek je ono što je razumno. Ovakva definicija terminološki je nazvana prosta krnjava definicija (حَدَّ النَّاقِص بِسِطَّة), a u njoj je u potpunosti izbrisani rod, što umanjuje njenu preciznost definiranja.

Za krnjavu definiciju se može reći da:

1) nije jednaka definitivu, jer ne govori o cijeloj zbilji određene stvari;

- 2) ne daje potpunu sliku predmeta koji definira.

Potpuna ilustracija

Potpuna ilustracija (رسم التام) predstavlja definiciju u kojoj se pored nekih esencijalnih spominju i neki akcidentalni elementi, kao npr. kada se čovjek definira na sljedeći način: Čovjek je životinja koja se smije. Dakle, potpuna ilustracija je sačinjena od roda i akcidenta i zove se potpuna jer je složena od esencijalnog i akcidentalnog, a ilustracija jer se uporedo sa esencijalnim elementima navode i akcidenti.

Krnjava ilustracija

Krnjava ilustracija (رسم الناقص) predstavlja definiciju sačinjenu samo od akcidentalnih osobina definirane stvari. Na pitanje šta je čovjek, reći će se: Čovjek je biće koje se smije. Zato što je u ovoj definiciji naveden samo akcident ona se naziva knrjava ilustracija.

Dakle, ovim je postalo jasno da u logici postoje četiri oblika definicija. Međutim, moguće je ovdje postaviti pitanje:

Šta je ustvari cilj definiranja? Zašto moramo imati definicije?

U odgovoru treba reći:

Osnovni cilj definiranja jeste ostvarenje dvaju željenih ciljeva:

1) stjecanje ispravne slike o zbilji definienda, tj. stvari koja se definira,

2) odvajanje definienda od drugih stvari. To znači da slika stvari treba biti takvom kako bi čovjek pomoću nje na ispravan i tačan način izdvojio definiend od drugih stvari. Naprimjer, kada

se izgovori riječ cvijet, sagovornik treba steći jasnu sliku te riječi na način da je razlikuje od drugih slika.

Jasno je da je ovaj cilj ostvariv jedino definicijama u kojima se navode esencijalne stvari definienda. Upravo zato je u logici potpuna definicija jedina stvarna definicija, tj. definitiv. Ako iz bilo kojeg razloga potpunom definicijom nije moguće definirati neku stvar, onda ne preostaje ništa drugo do korištenja jednog od preostalih triju njenih oblika, ali uz poštivanje redoslijeda njihove vrijednosti. Tako je krnjava vrednija od preostalih dviju definicija, a potpuna ilustracija vrednija je od krnjave.

Pravila definiranja

Ako čovjek obrati pažnju, uvidjet će da za sve stvari i pojave u kreaciji postoje pravila i načela. Uzimajući u obzir ova pravila i načela pristupa se njihovoј spoznaji i analizi. Tako i samo definiranje, kojim se želi govoriti o svim stvarima, treba imati precizna pravila i načela. U nastavku će biti riječi upravo o pravilima definiranja.

Na početku logike je rečeno da je njena tema definiens, tj. ono što definira (مَعْرُوفٌ) i dokaz (حَجَّةٌ), koji se također naziva definicija (تَعْرِيفٌ) i argumentiranje (اسْتَدْلَالٌ). Dakle, logika ima obavezu da poduci čovjeka ispravnom definiranju i pravilima ispravne argumentacije.

U ovom dijelu logike upoznat ćemo se sa ovim ispravnim pravilima.

Šta je cilj definiranja?

Iz dosadašnjih rasprava postalo je jasno da su dvije stvari glavni cilj definiranja:

a. davanje ispravne predodžbe o definiendu, tj. onome što se definira (مَعْرُوفٌ),

- b. potpuno odvanje definienda od ostalih stvari.

Pet pravila definiranja

Da bi jedna definicija bila ispravna i u skladu sa zahtjevima logike, ona treba ispoštovati sljedećih pet pravila:

Obuhvatnost i isključivost

(جامعة، مانع)

Pri svakom definiranju početni korak je da definicija treba obuhvatati sve jedinke i objekte stvari koje se želi definirati. To znači da nijedna jedinka ne ostane izvan definicije. Sa druge strane, definicija treba biti takva da isključi sve što je strano definiendu. Ova dva uvjeta terminološki su označena kao obuhvatnost i isključivost. Drugim riječima, odnos između pojmove definiensa i definienda treba biti ekvipotentan, znači da pojam stvari koja se definira mora obuhvatiti sve jedinke i objekte definiensa, i obrnuto.

U skladu sa ovim, neispravne su sljedeće definicije:

a. Definiranje općenitijim, tj. ekstenzivnjim pojmom. Naprimjer, ako pojam definiensa obuhvata više objekata od samoga definienda, ovakva definicija nije ispravna. Ako bi se na pitanje šta je čovjek odgovorilo da je on “biće koje hoda”, definicija bi bila neispravna, jer bi pored čovjeka obuhvatala i druge pojmove kao što su ovca, konj, mačka itd. Ovakva definicija ispunjava uvjet obuhvatnosti, ali ne i isključivosti.

b. Definiranje užim pojmom nije ispravno, tj. ako je opseg pojma definiensa uži od pojma definienda. Naprimjer, kada bi se čovjek definirao kao “životinja učenjak”. Budući da ova

definicija ne obuhvata sve objekte pojma čovjek, time ne ispunjava drugi uvjet – obuhvatnost.

Definiens treba biti jasniji od definienda

(عَرْفٌ وَ مَعْرِفَةً)

Potpuno je jasno da se pomoću definiensa sagovorniku želi pojasniti definiend kao nepoznanica. Ovaj cilj je ostvariv jedino u slučaju kada je sam definiens jasniji od onoga što se definira.

U skladu sa ovim, sljedeće definicije nisu ispravne:

a. Definiranje jednakim pojmovima

Naprimjer, ako se neparan broj definira kao “broj koji nije paran”, ili se pojam “gore” definira kao “ono što nije dolje”, u slučaju da osoba ne poznaje pojmove parnost i dolje, neće imati koristi od ovakvog načina definiranja, a ako poznaje ove pojmove, onda je samo njihovo definiranje besmisleno.

b. Definiranje manje poznatim pojmom

Definiranje manje poznatim pojmom također je neispravno. Naprimjer, ako se na pitanje: “Šta je vatra?”, kaže da je to: “Supstanca slična duši (nefsu)”, ili ako se u definiciji svjetlosti kaže da je to: “Snaga slična bitku”, onda je iz samih primjera potpuno jasno da ovakav oblik definiranja nije dostatan i da, u nekim slučajevima, zahtijeva dodatna pojašnjenja.

Između pojmove definiensa i definienda treba postojati razlika

Između definiensa i definienda treba postojati razlika, a ne jedinstvo sa aspekta pojma. U nekim slučajevima postoji jedinstvo sa aspekta pojma između definiensa i definienda, dok se razlika ogleda jedino u korištenju različitih riječi. Naprimjer, takav je slučaj u arapskom jeziku sa riječima *insan* i *bešer*. Ovakav oblik definiranja ustvari predstavlja leksičku definiciju (تعريف لفظي) i odnosi se na područje semantike i riječnika, a ne na područje logike. Dakle, neophodno je da između definiensa i definienda postoji određena razlika sa aspekta pojma.

Primjedba: Kako se može tvrditi da je gore navedena razlika na nivou pojma nužna kada se u potpunoj definiciji čovjeka kao "razumne životinje" pojam čovjek ne razlikuje od pojma razumna životinja?

Odgovor: Postoje dva aspekta sa kojih se razlikovanje pojmove može razmatrati. Jednom se pojmovi mogu razlikovati po zbilji, odnosno objektima, naprimjer upoređujući objekte pojmove "čovjek" i "zvijezda", a drugi put kroz razlikovanje svojstava pojmove, npr. upoređujući svojstva pojmove "čovjek" i "razumna životinja". Posljednja dva pojma označavaju iste objekte i u tom pogledu se nimalo ne razlikuju, ali se njihova razlika ogleda u opširnosti i jezgrovitosti sadržaja pojmove, što je dovoljan uvjet za definiranje, odnosno rasvjetljavanje jednog pojma drugim. U ovom slučaju jedan pojam je raščlanjen na poznate, koji potom objašnjavaju definiranu stvar.

Definicija ne smije biti kružna

Četvrto pravilo ispravne logičke definicije je da definicija ne bude kružna, tj. cirkularna (دور). Drugim riječima, da se definend ne definira definiensom, i obrnuto, da se definiens ne definira definandom. Primjer ovoga je kao kada bi se paran broj definirao da to nije neparan broj, a neparan broj da to nije paran broj. Definiranje na ovaj način je neispravno jer iziskuje poznavanje definienda prije njegova definiranja. Logičari ovakvo definiranje nazivaju kružnim i smatraju ga neispravnim.

Jasnoća riječi u definiciji

Riječi definicije trebaju biti jasne, tj. pri definiranju treba izbjegavati alegorične ili figurativne (مجازی) i zajedničke riječi (مشترک). U ranijim raspravama rekli smo da se logika ne bavi riječima, ali budući da se posredstvom riječi razmjenjuju značenja, dužnost je logičara da sa ovog aspekta razmatra riječi. Naprimjer, zajednička riječ *ajn* u arapskom jeziku ima više od sedamdeset značenja, dok su u našem jeziku to npr. zajedničke riječi sto, kosa, kolo itd., koje se ne mogu koristiti u definicijama. Naravno, zajedničke riječi se mogu koristiti u slučajevima kada uz njih postoji referenca (قرينة) koja između više njih određuje namjeravano značenje, kao npr. u rečenici: "Spustio sam tanjur na sto", čime biva potpuno jasno da se riječ sto ne odnosi na broj nego na dio kućanskog namještaja. Ovdje treba reći da neki logičari nisu smatrali ispravnim korištenje zajedničkih riječi sa odrednicicom pri definiranju.

Rezime rasprave o definiranju:

- 1) Cilj definiranja je dvojak:
 - a. percipiranje zbilje definienda, znači da njen pojam postane sasvim jasan onome kome se obraća,
 - b. potpuno odvanje definienda od ostalih stvari.
- 2) Definicija treba biti obuhvatna i isključiva. U skladu sa ovim neispravno je definiranje pojmom čiji je opseg širi od definienda jer se njime ne isključuju sve definiendu strane stvari, kao što je, također, neispravno definiranje pojmovima užeg opsega jer ne obuhvataju sve objekte definienda.
- 3) Definicija treba biti jasnija od definiranog, tj. definienda. Budući da se definicijom sagovornik želi upoznati sa nepoznanicom, nije ispravno njeno definiranje pojmovima koji su jednaki ili manje jasni od nje same.
- 4) Između definiensa i definienda treba postojati razlika na nivou pojma, tj. ako bi pojam definiensa bio jednak definiendu, definicija ne bi bila ispravna, jer bi to, ustvari, bilo definiranje definienda definiendom. Moguće je, npr., da nekom ne baš dobrom poznavaoču arapskog jezika jedan od pojmoveva *insan*, *adem* ili *bešer* bude nepoznat. Ako u ovom slučaju drugim, njemu poznatim pojmom, definiramo nepoznati, onda bi ovakvo definiranje bilo ispravno, što ujedno i dokida gornje pravilo?! Ovakva definicija je ispravna, međutim njom se bave semantičari i oni koji pripremaju rječnike, a ne logičari. Također treba naglasiti da ako između pojmoveva definenda i definiensa postoji razlika po aspektu širine i jezgrovitosti objašnjenja, onda je definiranje ispravno.
- 5) U definiciji se definiend ne može koristiti kao definiens jer bi to ustvari bilo objašnjavanje pojma samim sobom. To bi značilo poznavanje neke stvari prije njenog definiranja. Logičari ovakvu definiciju nazivaju kružnom ili cirkularnom.

6) Pri definiranju treba koristiti jasne riječi. Poznato je da je cilj definiranja spoznaja zbilje nepoznanice. Za ostvarenje tog cilja treba koristiti riječi koje nose jasna značenja, jer u suprotnom cilj ne bi bio postignut. Upravo zbog toga nije ispravno korištenje zajedničkih riječi koje imaju više značenja, kao i riječi koje imaju alegorijska značenja ili koja su manje poznata.

Divizija ili dioba

(تقسیم)

U nekim knjigama logike nakon rasprave o definiranju pristupa se razmatranju divizije. Ovim rasporedom tema želi se ukazati na dvije stvari, i to na odnos definiranja i diobe, i šta se podrazumijeva pod diobom pri definiranju.

U prethodnom poglavlju je rečeno da definiciju čini skup nekoliko jasnih pojmove koji pojašnjavaju nepoznаницу. Naprimjer, da bi se definirao čovjek, ponuđeno je nekoliko definicija: "Čovjek je životinja koja ima razum i razmišlja", ili: "Čovjek je biće koje se smije, čudi itd." Dakle, ovaj pojam koji je bio manjeg obima objašnjen je i analiziran raščlanjenjem na više jasnih pojmove. U ovome nema razlike da li je pojam čovjeka definiran potpunom definicijom, tj. kao razumna životinja, ili potpunom ilustracijom, tj. kao biće koje se smije. Potpuno je jasno da su ove definicije popraćene vrstom diobe i analizom iz nje proisteklih dijelova.

S druge strane, nekada se pri definiranju nekog pojma umjesto logičke vrsne razlike i roda koriste dijelovi koji sačinjavaju taj pojam u spoljnjem svijetu. Ovakvo definiranje naziva se definiranje divizijom (تعريف بالتقسيم).

Naprimjer, voda se može definirati dvojako:

a. Koristeći logičku vrsnu razliku i rod: "Voda je tjelesna i tečna supstanca pomoću koje opстоji svako živo biće." U ovoj definiciji tjelesna i tečna supstanca je rod vode, a pomoću koje opстоji svako živo biće predstavlja njenu vrsnu razliku.

b. Uz pomoć elemenata koji čine vodu u spolnjem svijetu: "Voda je tijelo koje je sačinjeno od oksigena i hidrogena."

Sa ovim je, do određene mјere, postao jasan odnos definicije i divizije i razlog zašto su neki autori nakon rasprave o definiciji razmatrali diviziju.

Descartesova logika i pravilo analize

Neki evropski filozofi, poput Descartesa (1596-1650.), pridavali su posebnu pažnju temi divizije i analize. Ovo pravilo predstavlja jedno od četiriju temeljnih pravila njegove logike. On u vezi sa ovim pravilom kaže sljedeće: "Kada se prilikom naučnog rada suočim sa bilo kojim problemom, u onoj mjeri u kojoj je to moguće i u kojoj olakšava rješenje problema primjenjujem diobu i analizu."

Napomena: Neki su mišljenja da je rasprava o diviziji i analizi otkriće evropskih logičara i da ovdje islamski filozofi i logičari nisu dali nikakva doprinosa. Ova tvrdnja je potpuno netačna, a da bismo je dokazali, navest ćemo samo neka djela islamskih filozofskih knjiga u kojima se govori na ovu temu:

- a. Ebu Ali Ibn Sina, r.a., u svom poznatom djelu *Šefâ* i četvrtom poglavljju knjige *Burhân*,
- b. Allame Hilli, r.a., u knjizi *El-Dževâhirun-nadîd*, str. 223.,
- c. Hâdže Nasîruddîn Tûsi, r.a., u knjizi *Esâsul-iktibâs*, str. 420.

Ibn Sina je živio, radio i poučavao logiku i filozofiju sedam stotina godina prije Descartesa. Nepoznavanje naših velikana i

nemanje uvida u njihova naučna dolognuća uzrokovalo je da se danas divimo tuđim velikanima, a sebe vidimo malim i beznačajnim.

Oblici divizije

Općenito gledano, divizija ima dva osnovna oblika:

1. Prirodna dioba

Prirodna dioba je podjela cjeline na dijelove, kao kada se automobil rastavi u dijelove ili kada se natrijumhlorid (so) u laboratoriji podijeli na sastavne elemente, hlor i natrij. Isti slučaj je kada se pojma čovjek podijeli na dva dijela, životinju, odnosno rod i razumno biće, odnosno vrsnu razliku. Sve ove diobe predstavljaju podjelu cjeline na dijelove. Automobil i so dva su bića pojavnoga svijeta, a pojma čovjek je jedna umska složenica. U sva tri primjera provedena je ista dioba. Također, kroz ove primjere postalo je jasno da se dioba odnosi kako na bića pojavnoga svijeta tako i na umske pojmove.

2. Logička dioba

Logička dioba je podjela univerzalije na partikularije. Primjer za ovu vrstu diobe je podjela pojma životinja na razumno i nerazumno životinju, ili podjela automobila na teretni i neteretni, ili soli na natrijsku i nenatrijsku. U svim ovim primjerima jedna univerzalija divizijom je podijeljena na partikularije.

Otprije znamo da su osobine univerzalnosti i partikularnosti svojstvene jedino umskim pojmovima, a ne pojavama u spolnjem svijetu. Ovim biva jasno da jednom biću u spolnjem svijetu nije pripisiva ni univerzalnost ni partikularnost, jer to biće nije umski pojma, iz čega slijedi da se divizija univerzalije na partikularije može jedino odnositi na umske pojmove.

Šta je razlika između cjeline i univerzalije, dijela i partikularije?

Ako se pažljivo razmotre prethodni primjeri, rasprava o "cjelini i dijelu" i "univerzaliji i partikulariji", može se sažeti u nekoliko sljedećih stavki:

a. Cjelina i dio odnose se kako na područje pojavnog svijeta tako i na područje pojmoveva, suprotno univerzaliji i partikulariji koji se odnose samo na područje pojmoveva.

b. Cjelina i dio se jedno drugom ne mogu pripisati, za razliku od univerzalije i partikularije. Naprimjer, izjava: "Auto je volan", netačna je, ali su izjave: "Putnički automobil je auto", ili: "Neki automobili su putnički", ispravne.

c. Cjelina nije ništa drugo nego zbir njenih dijelova, ali univerzalija nije rezultat zbira nekolicine dijelova (partikularija). Naprimjer, tek nakon planskog spajanja mnoštva dijelova u jednu cjelinu nastaje automobil, dok pojam životinja nije sačinjen od pojmoveva razumno biće, biće koje hrže, biće koje mjauče, itd. Zapravo, životinja je supstanca, tijelo, rastuće tijelo, koje posjeduje osjetila i pokreće se svojom voljom.

d. Kada se cjelina podjeli, ona nije sadržana u svojim dijelovima, dok je univerzalija sadržana u svakoj svojoj partikulariji, tj. opстојi zajedno s njima. Naprimjer, kada se uporede pojmovi čovjek i životinja, pojam čovjek je partikularija u odnosu na pojam životinja, koji je univerzalija. Međutim, ako se oni posmatraju sa aspekta "cjeline i dijela", pojam čovjek je cjelina, a životinja je dio, dakle univerzalija je sadržana u svojoj partikulariji.

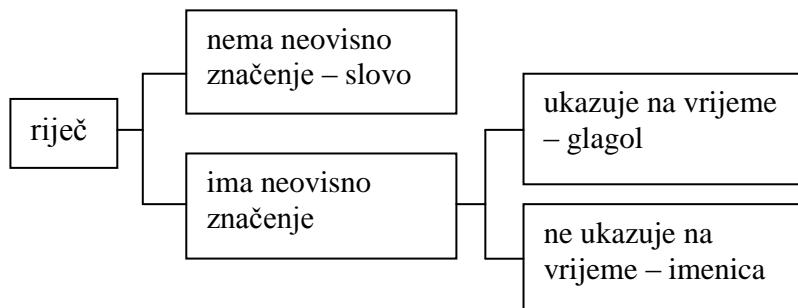
Metodi divizije

Postoje dva metoda divizije:

- a. sveobuhvatna dioba (تَقْسِيم التَّفْصِيلِي),
- b. dvodioba ili dihotomija (تَقْسِيم الشَّنائِي).

Sveobuhvatna dioba se ne odvija kroz faze, već se u njenom slučaju od samog početka navode svi dijelovi cjeline. Naprimjer, ako bismo riječ u arapskom jeziku htjeli podijeliti sveobuhvatnom diobom, tada bismo rekli da riječi čine imenice, glagoli i slova. Također, u sveobuhvatnoj diobi životinje reklo bi se da je životinja konj, krava, mačka, ovca, lav itd., sve dok ne iscrpimo sve njene vrste.

Dvodioba se odvija kroz nekoliko faza, a svaku fazu čine dva člana. Naprimjer, dioba riječi odvija se na sljedeći način: ili ima neovisno značenje, ili nema neovisno značenje, a u drugoj fazi reći ćemo: riječ koja ima neovisno značenje ili ukazuje na vrijeme ili ne ukazuje na njega. Ono što nema neovisno značenje i ne ukazuje na vrijeme je slovo, a ono što ima neovisno značenje i ukazuje na vrijeme je glagol, a ono što ima neovisno značenje, ali ne ukazuje na vrijeme, je imenica.

Ograničenost ili neograničenost diobe

Zato što se dvodioba uvijek odvija između negacije i afirmacije naziva se ograničenom diobom ili determinacijom kvantiteta (حصراً). Ako je ova determinacija kvantiteta utemeljena na razumu i ako se ovom diobom stigne do kraja podjele, tj. da sa stajališta razuma ne postoji ni jedan izostavljeni dio cjeline, takvo ograničenje naziva se razumska determinacija kvantiteta (حصر عقلي). Naprimjer, biće je ili uzrok ili posljedica, a budući da mu se neko treće stanje ne može pripisati, ova dvodioba predstavlja razumsku determinaciju kvantiteta.

Međutim, ako se ovo ograničenje desi između negacije i afirmacije, pri čemu postoji vjerovatnoća trećeg dijela, onda to nije razumska determinacija kvantiteta, već indukcija (استقراء). Indukcija ima dva oblika, potpuna indukcija, kada se navedu svi dijelovi cjeline, i krnjava indukcija, kada se ne zna da li je neki dio cjeline izostavljen.

Elementi diobe i njena pravila

Ako pažljivije pogledamo bilo koju diobu, uvidjet ćemo da ona ima nekoliko elemenata, a svaki od njih je, u svrhu razlikovanja, terminološki posebno određen. U gornjim primjerima, kada je riječ podijeljena na imenicu, glagol i slovo, i životinja na konja, ovcu, mačku itd., riječ i životinja predstavljaju diobenu cjelinu (مَقْسَمٍ), a preostali elementi, zavisno od aspekta posmatranja, nazivaju se članovi diobe (قسم) ili udjeli diobe (شُيُّم). Naprimjer, ako se imenica, glagol i slovo uporede sa pojmom riječ, onda se nazivaju članovi diobe. Međutim, ako se ova tri člana međusobno razmatraju, nazivaju se udjeli diobe. Prema tome, svaki član diobe dio je cjeline, dok

udio diobe nije sadržan u njemu suprotstavljenom udjelu diobe. Diobena cjelina prisutna je u svim članovima diobe.

Pravila divizije

Divizija poput definiranja ima sebi svojstvena pravila, o kojima će u nastavku biti riječi.

Prvo pravilo: Dioba mora biti svrsishodna.

Svaka dioba mora imati određeni cilj, jer će u suprotnom biti beskorisna i neće dati rezultate. Naprimjer, za logičara je beskorisno baviti se diobom riječi na imenicu, glagol i slovo. Međutim, ista dioba u gramatici ima svoju svrhu.

Druge pravilo: Članovi diobe se moraju razlikovati.

Da bi dioba bila ispravna, članovi diobe se trebaju razlikovati na način da nijedan član nije obuhvaćen drugim, tj. moraju imati disparatan odnos. Prema tome, ako bi se pojam životinja podijelio na ovcu, konja, čovjeka, pjesnika, umjetnika itd., dioba ne bi bila ispravna, jer je pjesnik obuhvaćen pojmom čovjek i radi toga ne može biti udio diobe. Pojam pjesnik može biti član diobe pojma čovjek, a pojam čovjek diobena cjelina pojma pjesnik.

Treće pravilo: Postojanje konstantnog kriterija divizije.

Svaka dioba treba imati kriterij razdvajanja članova diobe, koji od početka do kraja diobe treba biti konstantan, u suprotnom, odnos članova diobe će biti interferirajući, tj. njihovi opsezi međusobno će se preklapati. Primjer neispravne divizije radi promjenjivog nekonstantnog kriterija bio bi podjela pojma knjiga na knjigu iz fizike, hemije, matematike, štampanu, rukom

ispisanu, sa koricama, bez korica, džepnu itd. Promjenjivi kriterij ovog primjera se ogleda u interferirajućem odnosu članova diobe jer knjiga fizike ujedno može biti džepna, štampana, rukom ispisana, sa koricama itd.

Četvrto pravilo: Obuhvatnost i isključivost divizije ili adekvatnost divizije.

Za diobu kao i za definiciju uvjet obuhvatnosti i isključivosti mora biti ispoštovan. Dakle, neispravno bi bilo podijeliti riječ na glagol, slovo, potpunu i krnjavu riječ, jer ova dioba izostavlja imenicu, a ne isključuje potpunu i krnjavu riječ.

Kratak pregled divizije

1. Definicija, potpuna ili krnjava, u tjesnoj je vezi sa divizijom i analizom definiensa.
2. Rasprava o diviziji nije plod evropskih filozofija; njom su se, osam stoljeća prije evropskih naučnika, bavili učenjaci poput Ibn Sine i Hadže Nasiruddin Tusija i drugih.
3. Dvije su vrste divizije:
 - a. prirodna divizija, nastaje diobom cjeline na dijelove i
 - b. logička divizija, diobom univerzalije na partikularije.
4. Dvije su metode divizije:
 - a. sveobuhvatna i
 - b. dvodiobna.
5. U svakoj diobi postoje tri elementa:
 - a. diobena cjelina, stvar koja je podvrgnuta diobi,
 - b. članovi diobe, to su dijelovi diobe u odnosu sa diobenom cjelinom,
 - c. udjeli diobe, to su dijelovi diobe u međusobnom odnosu.

6. Za ispravnost divizije, sa stanovišta logike, moraju se ispoštovati sljedeći uvjeti:
- a. dioba mora imati svrhu,
 - b. članovi diobe moraju biti različiti,
 - c. kriterij diobe mora biti konstantan do kraja procesa,
 - d. dioba mora biti obuhvatna i isključiva.

2. KNJIGA

4. POGLAVLJE
SUDOVI
(القضايا)

Uvod

Šta je to sud ?

Da bi odgovor na ovo pitanje bio dat, neophodno je, ukratko, podsjetiti se na raspravu o riječima.

1. Riječ se dijeli na prostu (فرد) i složenu (مركب).
2. Složena riječ se dijeli na potpunu (تام) i krnjavu (ناقص).
3. Potpuna složenica se dijeli na izjavnu (خبر) i poticajnu (إنشاء).
4. Izjavne rečenice mogu biti istinite i neistinite. Znači, pripovijedanje i izvješće o nekom događaju može biti samo po sebi istinito ili neistinito, ne uzimajući u obzir govornika, dok poticajne rečenice ne mogu biti ni istinite ni neistinite.

Nakon ovog podsjećanja sa lahkoćom se može definirati sud (قضيه). Sud je potpuna izjavna rečenica koja je istinita ili neistinita. Naprimjer, izjava: "Došao je Hasan", bez obzira ko je izriče, može odgovarati stvarnosti, ili biti lažna. Dakle, prema definiciji, sud mora zadovoljiti tri osnovna uvjeta:

1. izjava suda treba biti potpuna (تام), u suprotnom, ako je krnjava (ناقص), ne može biti sud;
2. izjava suda treba biti složena (مركب), a ne prosta (فرد);
3. izjava može biti istinita ili lažna, drugim riječima ona je izjavna (خبر), a ne poticajna rečenica (إنشاء).

Pitanje: Ranije je rečeno da poticajne rečenice ne mogu biti istinite ili neistinite. Međutim, postavlja se pitanje da li neke poticajne rečenice, u kojima postoji mogućnost istinitosti ili neistinitosti, mogu biti sudovi? Naprimjer, kada se na postavljeno pitanje unaprijed zna odgovor, ili kada siromah prosi: "Meni, siromahu pomozi!", ili kada se žali za pro-

puštenim: "Kamo sreće da sam mlad", ili "Kamo sreće da sam imao para."

Odgovor: Ove poticajne rečenice ne mogu biti sudovi, iako su im pripisive istinitost i neistinitost, ali to ne čini dio biti njihove, tj. ne proizlazi iz njih samih. Zapravo, ove poticajne rečenice zbog konsekvenke izvan njih stječu mogućnost da se razumijevaju kao izjavne rečenice. Ustvari, ove dvije osobine, istinitost i neistinitost, potiču od izjavnih rečenica koje se razumiju kao posljedica poticajnih rečenica, tj. sadržane su u njima kao značenja. To na gornjim primjerima izgleda ovako: "Ja sam neznanica", "Ja sam siromah", "Ja nemam neku određenu stvar." Upravo zbog ovoga naveden je uvjet "po biti" da bi se izuzeli ovakvi slučajevi. Dakle, njihova opisanost ovim dvjema osobinama nije zbog njihove biti već zbog značenja koja podrazumijevaju poticajne rečenice.

Podjela sudova

Sudovi imaju mnoštvo podjela ovisno o aspektu njihova razmatranja, a u prvom koraku se dijele na:

1. kategorički sud (قضیه حملیہ),
2. kondicionalni sud (قضیه شرطیہ).

Objašnjenje: Obratimo pažnju na sljedeća dva iskaza: "Danas je petak", i: "Ako je danas petak, onda će sutra biti subota."

Za prvi iskaz uočavamo da ga grade dvije proste riječi (فرد) i jedan odnos (نسبت) koji vlada između njih, na što ukazuje riječ, tj. glagol "je". U drugom iskazu uočavamo dvije rečenice i to: "Danas je petak" i "Sutra će biti subota", koje su povezane riječju "ako" u jednu cjelinu.

Prvi oblik suda, koji je sastavljen iz dviju prostih riječi i kopule koja ih veže, naziva se kategorički ili predikativni sud, što znači da se jedna strana suda predicira drugoj.

Drugi oblik suda, kojeg čine najmanje dvije propozicije, naziva se kondicionalni sud. Propozicije kondicionalnog suda su u takvom odnosu da ostvarenje druge ovisi o ostvarenju prve. Ako se dokaže da je danas petak, sutra je sigurno subota, u protivnom, ako danas nije petak, sutra neće biti subota.

Sadržaj kategoričkih sudova

Sadržaj i značenje kategoričkog suda uvijek potvrđuje ili negira međuodnos dviju stvari. Zbog toga, definicija kategoričkog suda glasi: "To je sud kojim se jedna stvar potvrđuje ili negira drugoj." Naprimjer, "Danas je petak", "Danas nije petak", "Hasan je učen i lijep", "Hasan nije nepravedan."

Sadržaj kondicionalnih sudova

Značenje i sadržaj kondicionalnih sudova uvijek ukazuje na postojanje odnosa nekoliko sudova. Zato je rečeno: "To je sud o postojanju ili negiranju odnosa između nekoliko sudova."

Nakon ovog objašnjenja postalo je jasno da se kondicionalni sud uvijek sastoji od kategoričkih, dok obrnuto ne vrijedi.

Kondicionalni sud

Kondicionalni sud se dijeli na:

1. kondicionalno-konjuktivni sud (قضیه شرطیه متصله),
2. kondicionalno-disjunktivni sud (قضیه شرطیه منفصله).

Analizirajmo sljedeće primjere:

- a. Ako je broj paran, onda je djeljiv sa dva.
- b. Broj je ili paran ili neparan.

U prvom primjeru između parnog broja i djeljivosti sa dva postoji stalan odnos, odnosno konjukcija. Drugim riječima, ako se dokaže ispravnost prvog dijela suda, time je dokazan i njegov drugi dio. Međutim, u drugom primjeru između parnosti i neparnosti ne postoji konjukcija već disjunkcija. Sigurno je da je subjekt suda, tj. broj, ili paran ili neparan, ali se nikada ne može desiti da bude i paran i neparan ili ni paran ni neparan istovremeno.

Upravo zbog kvaliteta odnosa među njihovim dijelovima kondicionalni sudovi se dijele na konjuktivne i disjunktivne. Konjuktivni sudovi uvijek govore o vezanosti, dok disjunktivni uvijek govore o razdvojenosti nekoliko sudova, kao što se vidi na prvom i drugom primjeru.

Podjela sudova na afirmativne i negirajuće

Ako sljedeće primjere uporedimo sa aspekta kvaliteta suda i odnosa subjekta i predikata, sigurno ćemo uočiti da se razlikuju:

- a. Danas je petak.
- b. Danas nije petak.

Jasno je da u prvom primjeru sud subjektu pripisuje osobinu bivanja petkom. Dakle, današnji dan ima osobinu da je petak.

U drugom primjeru sud subjektu negira i osobinu bivanja petkom. Dakle, današnji dan nema osobinu da je petak.

Posmatrani iz ovog ugla, sudovi se dijele na:

1. afirmativni sud (قضیه موجبه),
2. negirajući sud (قضیه سالبہ).

Ova podjela nije svojstvena samo kategoričkim sudovima već se podjednako odnosi i na kondicionalne.

Primjeri konjuktivnih sudova:

a. afirmativni: "Ako je broj paran, onda sigurno nije neparan."

b. negirajući: "Nije istina ako je čovjek učenjak da će sigurno biti sretan."

Primjeri disjunktivnih sudova:

a. afirmativni: "Sve stvari su ili postojeće ili nepostojeće."

b. negirajući: "Nije istina da čovjek mora biti ili učenjak ili seljak."

Termini koji su u upotrebi kod sudova

Svaki sud se sastoji od dvije strane i njihovog posebno označenog međuodnosa. Naprimjer, u sudu "Hasan je učenjak", jednu stranu suda, koja se naziva subjektom (موضوع), predstavlja ime Hasan, a drugu stranu, koja se naziva predikat (محمول), predstavlja imenica učenjak. Riječ koja govori o njihovom odnosu naziva se kopula (رابطه). Nekada sa umjesto termina predikat i subjekt koriste izrazi pojам помоћу којег се изриче суд (محکوم به) и pojам о коме се изриче суд (محکوم عليه). Ovi termini nisu primjenjivi kod kondicionalnih sudova, zapravo, ovdje umjesto subjekta postoji premlisa (مقدمه), umjesto predikata konsekvenca (تالی)، a riječ koja ukazuje na odnos između premlise i konsekvence naziva se također kopula. Afirmativni i negirajući karakter suda se jednom riječju naziva kvalitet suda (كيفيت).

Rezime rasprave

1. Sud je potpuna izjavna rečenica koja može biti istinita ili neistinita.
2. Istinitost ili neistinitost poticajnih rečnica ne proistječe iz njihove biti nego iz biti izjavnih rečenica koje iz njih proizlaze.
3. Sudovi se općenito dijele na kategoričke i kondicionalne.
4. Dvije strane kategoričkog suda obavezno su proste riječi, a kod kondicionalnih rečenica to su obavezno složene izjavne rečenice.
5. Sadržaj kategoričkog suda uvijek potvrđuje ili negira međuodnos dvije stvari, dok sadržaj kondicionalnog suda govori o povezanosti ili razdvojenosti nekoliko sudova.
6. Sud se, općenito gledano, dijeli na afirmativne i negirajuće.
7. Afirmativni i negirajući karakter suda se jednom riječju naziva kvalitet suda.

Pitanja:

1. Šta je definicija suda sa aspekta logike?
2. Zašto se za neke poticajne rečenice može reći da su istinite ili neistinete?
3. Šta je sadržaj kategoričkih sudova?
4. Šta je sadržaj kondicionalnih sudova?
5. Zašto se kondicionalni sudovi dijele na konjuktivne i disjunktivne, i šta je kriterij ove podjele?
6. Navedite dva primjera afirmacijskog i negacijskog odnosa kondicionalno-konjuktivnog i disjunktivnog suda?

7. Šta je kakvoća suda općenito gledano, tj. ne uzimajući u obzir podjelu sudova na afirmativne i negirajuće sudove?

Podjela kategoričkih sudova

Kategorički sudovi imaju više vrsta podjela ovisno o kriteriju, odnosno aspektu njihova razmatranja. U nastavku će biti riječi o ovim podjelama i njihovim kriterijima.

Kriteriji podjele su sljedeći:

1. kriterij u kome se posmatra subjekt suda;
2. kriterij u kome se posmatra kvalitet subjekta;
3. kriterij u kome se posmatra predikat suda.

Prva podjela

Kategorički sudovi razmatrani sa aspekta subjekta imaju četiri oblika:

- a. Pojedinačni sudovi (قضیه شخصیه),
- b. Prirodni sudovi (قضیه طبیعه),
- c. Neodređeni sudovi (قضیه مهمله),
- d. Određeni sudovi (قضیه محصوره).

Objašnjenje: Subjekt suda je nekada partikularan i određen pojam, naprimjer: "Kaba je kibla muslimana", ili: "Poslanikov mezar je u Medini." Jasno je da su subjekti u oba primjera, Kaba i Poslanikov mezar, partikularni i određeni pojmovi, tj. da imaju tačno određene objekte. Ovakav oblik kategoričkog suda naziva se pojedinačni (قضیه شخصیه) ili osobeni (singularni) sud (قضیه مخصوصه).

U nekim slučajevima je subjekt kategoričkog suda univerzalija koja se odnosi na više objekata, kao naprimjer:

“Biće ima dva oblika.” Pojam bića kao subjekt suda u ovom primjeru univerzalni je pojam koji ima mnoštvo objekata u spoljnjem svijetu.

Sada analizirajmo predikat suda. Ako se predikat odnosi na sami pojam subjekta suda, drugim riječima, ako ima ulogu pojašnjavanja subjekta, i nema vlastitih objekata u spoljnjem svijetu, takav sud se onda naziva prirodni sud (قضیه طبیعه). Naprimjer, “Čovjek je vrsta”, ili: “Životinja je univerzalija.” Predikat u ovim primjerima (vrsta i univerzalija) samo objašnjava i tumači subjekt suda na pojmovnoj razini. Sročeni u duhu rečenog, gornji primjeri bi glasili: “Čovjek je pojmovno vrsta”, i “Životinja je pojmovno univerzalija.”

Pripisivanje predikata objektima subjekta u ovakvim slučajevima je nemoguće ili veoma rijetko. Naprimjer, nikad se neće reći da je Hasan, kao jedan od objekata pojma čovjek, vrsta ili univerzalija.

Dakle, prirodni sud je onaj kategorički sud kod kojeg je subjekt univerzalija koju na razini pojma objašnjava predikat.

Naspram prirodnog suda stoji sud kod kojeg se predikat odnosi na stvarne objekte subjekta kao univerzalije. U ovom slučaju subjekt ima jedino ulogu ogledala koje odslikava svoje objekte i jedinke. U primjerima: “Čovjek je životinja”, ili: “Čovjek je biće koje se smije”, pojam čovjek ima ulogu ogledala koje odslikava objekate i jedinke. Sročeni u duhu ovog objašnjenja, gornji primjeri glase: “Zejd i Hasan, kao objekti pojma čovjek, su životinje ili bića koja se smiju.”

Sud u kome je subjekt univerzalni pojam, a predikat odslikava karakteristike njegovih objekata, dijeli se na:

- a. određeni sud (قضیه مخصوصه), ako je kvantitet objekata subjekta poznat,
- b. neodređeni sud (قضیه مهمله), ako je kvantitet objekata subjekta nepoznat.

Određeni sud se dijeli na:

- a. univerzalno određeni sud (محصوره کلیه), npr.: "Svaki čovjek je životinja",
- b. i partikularno određeni sud (محصوره جزئیه), npr.: "Neke životinje su ljudi."

Objašnjenje nekih termina u logici:

Kod određenih sudova kvantitet subjekta se iskazuje riječima sve, neki, ili pomoću sličnih riječi koje upućuju na partikularnost ili univerzalnost suda. Osobina univerzalnosti ili partikularnosti suda naziva se kvantitativnost suda (كم، كميّت)، a riječi koje označavaju ovu osobinu nazivaju se kvantifikatori (سور).

Iz prethodnog izlaganja je jasno da se kategorički sudovi dijele na:

- a. Pojedinačni sud (قضیه شخصیه), npr.: "Hasan je učenjak." Subjekt suda, Hasan, je partikularija.
- b. Prirodni sud (قضیه طبیعه), npr.: "Čovjek je vrsta." Čovjek je univerzalan pojam, a predikat suda odnosi se na pojam subjekta.
- c. Neodređeni sud (قضیه مهمله), npr.: "Čovjek je životinja." Predikat suda je životinja, a odnosi se na objekte i jedinke subjekta.
- d. Određeni sud (قضیه محصوره), može biti univerzalan, npr.: "Svaki čovjek je biće koje se smije", ili partikularan: "Neke životinje su ljudi."

Druga podjela

Na početku rasprave o sudovima rečeno je da se svi sudovi sa aspekta njihovog kvaliteta dijele na afirmativne i negirajuće. Primjeri afirmativnog suda su “Hasan je učenjak”, “Husejn je hrabar”, a primjeri negirajućih sudova su: “Dževad nije nepravedan”, “Mehdi nije neznalica.” Također je rečeno da se u afirmativnim sudovima predikat uvijek pripisuje subjektu.

Uvezši ovo u obzir postaje jasna poznata izreka filozofa koja glasi: “Pripisivanje predikata subjektu suda temelji se, prije svega, na prethodnom postojanju samog subjekta.” To znači da pripisivanje osobine hrabrosti Husejnu prije svega zahtijeva postojanje Husejna kako bi mu se osobina hrabrosti mogla predicirati. Prema tome, postoji posebna podjela kategoričkih afirmativnih sudova sa aspekta njegovih subjekata, čije je postojanje nužno, a koje nije svojstveno negirajućim kategoričkim sudovima.

Za negirajući sud postojanje subjekta nije neophodno, jer se ovim sudom određena stvar negira subjektu. Ovo negiranje, koje se naziva negacija nepostojecg subjekta, nije oprečno nepostojanju samog subjekta. Naprimjer: “Otar Isaa, a.s., nije bio učen”, ili: “Majka Adema, a.s., nije bila bogobojazna.” Kao što se ovdje vidi, negiranje znanja i bogobojaznosti nije oprečno nepostojanju oca i majke.

Sa aspekta postojanja subjekta, afirmativni kategorički sud se dijeli na:

1. umski sud (قضیه ذهنیہ),
2. aktualni sud (قضیه خارجیہ),
3. zbiljni sud (قضیه حقیقیہ).

Umski sud je onaj sud kod kojeg subjekt ne postoji u pojavnom, vanjskom svijetu, već jedino na razini uma. Naprimjer: “Feniks je mitološka ptica.” Ovaj sud je ispravan,

istinit i postoji jedino u umu. Na ovom primjeru osobina mitološka pripisana je subjektu Feniks koji ne postoji u spolnjem svijetu već jedino egzistira kao umski pojam. Upravo zbog ovakvog oblika egzistencije subjekta ovaj sud se naziva umski sud (قضیہ ذہنیہ).

Aktualni sud je onaj sud kod kojeg subjekt postoji u spolnjem svijetu i čiji predikat ukazuje na objekte subjekta pojavnog svijeta. Naprimjer: "Svaki čovjek musliman je revolucionar." Subjekt suda je čovjek koji ima mnoštvo objekata u spolnjem svijetu, i njemu se, uzimajući u obzir egzistenciju subjekta u spolnjem svijetu, predicira predikat biti revolucionar. Zbog oblika egzistencije subjekta ovakav oblik suda naziva se aktualni sud (قضیہ خارجیہ).

Zbiljni sud predstavlja sud čije je postojanje samo po sebi činilac postojanja predikata. Drugim riječima, zbilja subjekta posjeduje kvalitet koji se u sudu predicira subjektu. Prilikom prediciranja u ovom slučaju se ne uzimaju u obzir niti spoljni svijet niti um, kao ni to da li u trenutku izricanja suda subjekt postoji ili ne postoji u vanjskom svijetu. Sve ove okolnosti nemaju nikakvog utjecaja na odnos predikata i subjekta u ovoj vrsti sudova. Naprimjer: "Vatra posjeduje toplotu", ili "Vatra grije." U ovim primjerima toplota i grijanje su predikati koji su preuzeti iz same zbilje vatre. Za ovaj sud nema nikakve razlike da li predikat ima ili nema svoj objekt u spolnjem svijetu, budući da su ovakvi predikati uzeti iz same zbilje subjekta.

Naravno, treba naglasiti da postoji rasprava o tome da li se i na koji način, uopće, aktuelni i zbiljni sud razlikuju.

Treća podjela

Derivirani (izvedeni) i atributivni sud

(قضیّه معدوله و محصلّه قضیّه)

Upoređujući propozicije “Hasan je slijep” i “Hasan nema vid”, uočit će se, pored onih u subjektima i kopulama, i neke druge razlike. U skladu sa tim razlikama svaki od predikata terminološki je posebno označen.

Značenje predikata prvoga suda, tj. pojma slijepoča implicira nepostojanje i negiranje, dok je značenje predikata drugog suda, tj. pojma vid afirmativno i implicira postojanje. Sukladno ovoj razlici, a sa aspekta njihove kakvoće, predikati se u ovim propozicijama nazivaju deriviranim (مَعْدُولَةُ الْمَحْمُولِ), i atributivnim predikatima (مَحْصُلَةُ الْمَحْمُولِ), redom.

Isti sudstveni odnos i značenje suda moguće je postići negacijom subjekta. U sudu: “Nečovjek nije razumno biće”, subjekt ima negirajuće značenje pa se naziva derivirani subjekt (المَوْضُوعُ مَعْدُولَة). Moguće je, također, postići da obje strane suda, tj. i subjekt i predikat, budu negirajuće. Naprimjer: “Ne životinja je neosjetilna.” Ovakav sud se naziva obostrano derivirajući (مَعْدُولَةُ الْطَّرْفَيْنِ).

Napomena:

1. Stjecanje atributivnosti ili deriviranje, u gornjem tekstu, odnosi se na subjekt i predikat suda, znači da sami subjekt ili predikat impliciraju postojanje ili nepostojanje. Međutim, negacija ili afirmacija kakvoće odnosa suda nije istovjetna sa negacijom ili afirmacijom predikata i subjekta. Ovo dvoje ne treba miješati. Zbog toga, moguće je da sud bude atributivan, ali da njegov kvalitet, tj. odnos bude negativan. Također, moguće je da sud bude deriviran, ali da kvalitet njegov bude afirmirajući.

Na kraju možemo zaključiti da se oba suda, derivirani i atributivni, mogu koristiti i u afirmativnim i u negirajućim sudovima.

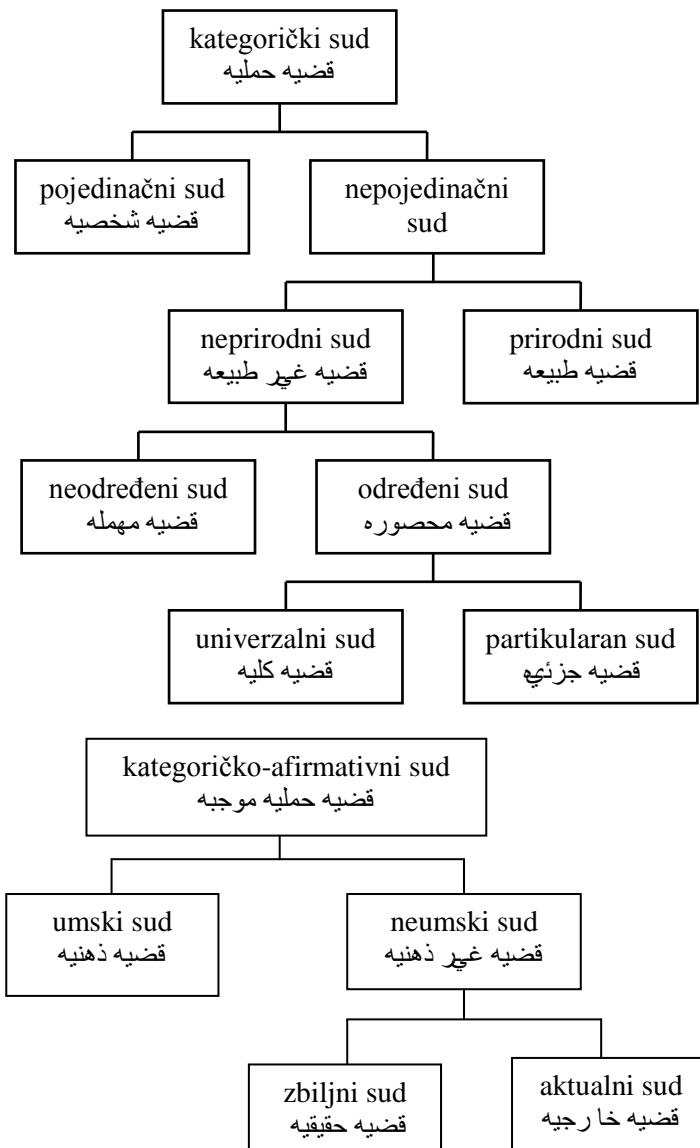
2. Značenja suda deriviranog subjekta (الموضع معدولة (محصلة المحمول), identično je značenju suda atributivnog predikata (الموضع محصلة) (الموضع معدولة المحمول), dok je značenje suda atributivnog subjekta (الموضع محصلة المحمول) identično značenju suda deriviranog predikata (معدولة المحمول).

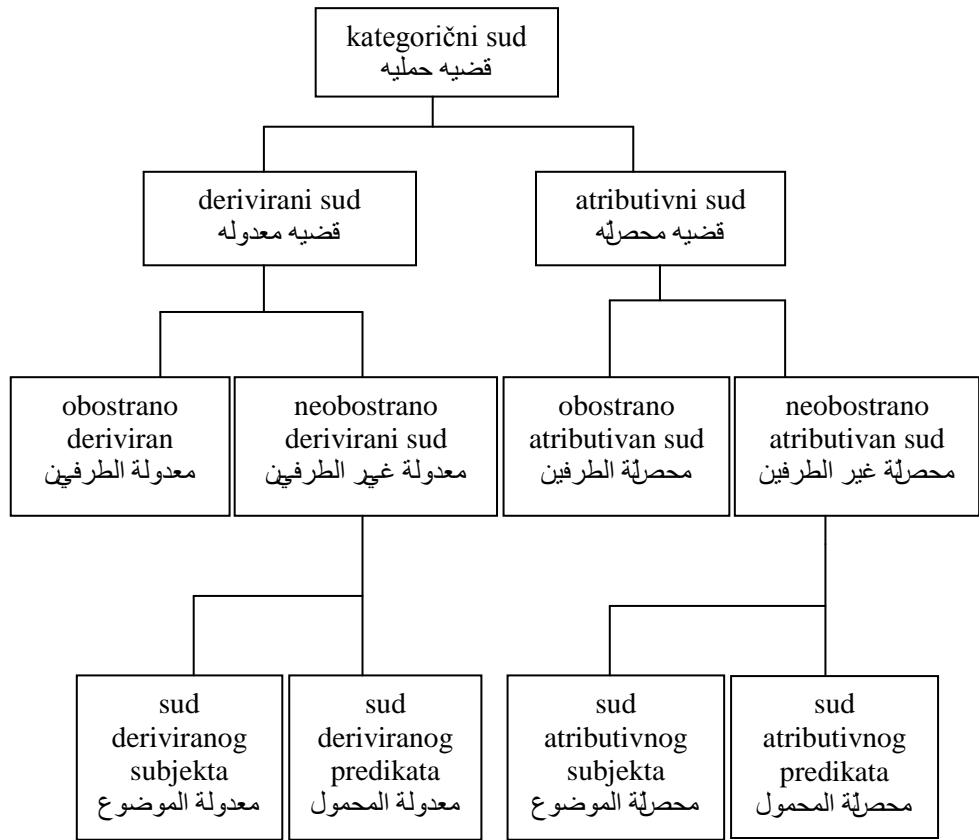
3. U donjoj podjeli su nabrojani svi mogući oblici kategoričkih sudova sa aspekta postojanja i nepostojanja subjekta ili predikata, uzimajući u obzir njihov kvalitet:

- a. Afirmativni sud atributivnog subjekta (الموضع موجبة (محصلة). "Sarajevo je ne mali grad." U ovom суду subjekt Sarajevo je pozitivnog značenja.
- b. Afirmativni sud atributivnog predikata (موجبة محصلة (المحمول). "Sljepcu treba pomoći." Predikat ovoga суда trebati pomoći je pozitivnog značenja.
- c. Obostrano atributivan afirmativni sud (الطرفين موجبة (محصلة). "Poslanikov grad je sveti grad." Obje strane суда su atributske i pozitivnog značenja.
- d. Obostrano deriviran afirmativni sud (الطرفين معدولة موجبة). "Neučenjak je nesretan." I subjekt i predikat su negativog značenja.
- e. Negirajući sud deriviranog subjekta (سالبة معدولة الموضوع). "Sljepca ne treba koriti."
- f. Negirajući sud deriviranog predikata (سالبة معدولة المحمول). "Čovjek nije nerazumno biće."
- g. Obostrano deriviran negirajući sud (الطرفين سالبة معدولة). "Sljepac nije gluh."
- h. Obostrano atributivan negirajući sud (الطرفين محصلة سالبة). "Mostar nije glavni grad Bosne i Hercegovine."

Shematski prikaz podjela kategoričkog suda:

Shematski prikaz podjela kategoričkog suda

Dodatna objašnjenja:

1. Šta je atributivni sud?

Kada subjekt ili predikat suda implicira "stečeno" značenje, tj. pojam koji ukazuje na egzistirajuće značenje, kao što su "konj", "čovjek", "Hasan", ili neko egzistirajuće stanje, kao što je "pravednik", "znalac", "plemenitost" itd., ovakva vrsta suda se naziva atributivni sud (قضیه محسنله).

2. Šta je derivirani sud?

Nekada su predikat ili subjekt, pa čak i obje strane suda, derivirani na način da budu negirani navođenjem nekih od čestica negacije i time prelaze iz egzistirajućeg u negirajuće značenje. Navedena negirajuća čestica u ovim slučajevima ponaša se kao da je postala dio same te riječi. Naprimjer, kada na riječ zNALAC dodamo česticu "ne" dobiva se negirajuće značenje, "neZNALICA". Ovakva vrsta suda se naziva derivirajući sud (قضیه معدوله).

3. Kakva je razlika između suda deriviranog predikata i negirajućeg suda atributivnog predikata?

Ova dva suda se razlikuju kroz sljedeće aspekte:

a. Sa aspekta značenja i pojma. Negirajući sud atributivnog predikata se tvori negiranjem predikacije. Naprimjer: "Hasan nije učitelj." Na ovom primjeru pozitivni egzistirajući pojam negiran je Hasanu kao subjektu suda. Međutim, sud deriviranog predikata, koji bi za isti primjer glasio: "Hasan je neučitelj", predikat ima neegzistirajuće značenje, tj. pojam neučitelj predizira se subjektu Hasan. Sukladno ovoj razlici, sud deriviranog predikata sigurno će biti istinit u slučajevima kada subjekt suda postoji. Znači, ako Hasan ne postoji, bilo bi neispravno pripisati mu osobinu neučitelja, jer je sud afirmativan, a za ove sudove postojanje subjekta je nužno (vidi raspravu o afirmativnim sudovima), za razliku od negirajućih sudova

atributivnog predikata (سالبه محسنۃ المحمول) kod kojih postojanje subjekta nije neophodno tako da će ovi sudovi biti tačni i u slučajevima kada objekti subjekta ne egzistiraju.

b. Sa aspekta samog oblika riječi i konstrukcije suda. Kod negirajućeg suda atributivnog predikata (سالبه محسنۃ المحمول) kopula ukazuje na negiranje predikacije, dok kod suda deriviranog predikata kopula ukazuje na prediciranje negiranog.

Prema tome, sud deriviranog predikata “Hasan je neučitelj”, razlikuje se od negirajućeg suda atributivnog predikata “Hasan nije učitelj.”

Modalni sudovi (قضایی موجّهة)

Sadržaj suda (ماده قضیه)

Odnos između subjekta i atributa kojem se taj atribut pripisuje ili negira može imati tri oblika. Sljedeća tri odnosa ograničena su razumskom determinacijom, što znači da ih ne može biti ni više ni manje:

- a. odnos nužnosti (نسبت وجوب),
- b. odnos nemogućnosti (نسبت امتناع),
- c. odnos mogućnosti (نسبت امکان).

Odnos nužnosti

(نسبت وجوب)

Termin *vudžub* (وجوب) u logici označava razumsku nužnost koja opisuje nerazdvojivost predikata od biti subjekta. Drugim riječima, postojanje predikata je takve prirode da ga je sa aspekta razuma nemoguće odvojiti od subjekta. Naprimjer: "Broj četiri je paran broj." Između subjekta, tj. broja četiri, i predikata, tj. parnosti, postoji takav odnos nerazdvojivosti, koji je terminski označen kao nužnost (وجوب). Dakle, broj četiri je po svojoj biti paran. U definiciji je naveden uvjet po biti subjekta kako bi se izuzeli slučajevi u kojima između predikata i subjekta vlada odnos nužnosti, ali ne po biti subjekta, već zbog činioca izvan njegove biti, kao što je npr. kretanja osobina za planetu Zemlju. Ova kretanja jeste neodvojiv atribut planete Zemlje, ali ne po njenoj biti, već zbog njenog posebnog položaja u Sunčevom sistemu koji je uzrokuje.

Odnos nemogućnosti

(نسبة امتناع)

Odnos nemogućnosti postoji u sudovima kod kojih je sa aspekta razuma nemoguće subjektu po njegovoj biti pripisati predikat. Drugim riječima, postojanje predikata je takve prirode da je sa aspekta razuma nemoguće pripisati ga subjektu. Naprimjer, takav je odnos združenosti (اجتماع) ili izuzimanja (ارتفاع) naspram dviju kontradikcija (نقضيين), čija je združenost i izuzimanje nemoguće. Dakle, nemoguće je naći neku stvar u spolnjem svijetu ili predočiti pojам u umu, kojemu se istovremeno može pripisati postojanje i nepostojanje. Uvjet po biti subjekta naveden je zbog nekih odnosa nemogućnosti u kojima između subjekta i predikata vlada odnos nužnosti, ali ne po biti subjekta, nego uslijed vanjskih faktora izvan njegove biti, kao što je npr. za čovjeka nemoguće da razmišlja ili da očima gleda u snu. Ova ograničenja nastaju zbog činilaca izvan čovjekove biti.

Odnos mogućnosti

(نسبة امكان)

Prije no što se pristupi objašnjenju odnosa mogućnosti, neophodno je naglasiti da termin mogućnost u logici i filozofiji ima više različitih značenja ovisno o poglavljju u kojem se raspravlja. U ovom poglavljju raspravljaće se o dvije vrste mogućnosti i to posebnoj mogućnosti (امكان خاص) i općoj mogućnosti (امكان عام).

Posebna mogućnost

(امكان خاص)

Posebna mogućnost stoji naspram odnosa nužnosti i nemogućnosti. Mogućnost znači da između predikata i subjekata vlada odnos koji nije ni nužno afirmirajući ni nužno nemoguć. U slučaju kada su obje nužnosti dokinute između predikata i subjekata može vladati bilo koji drugi odnos predikata spram subjekta. Terminološki preciznije rečeno, posebna mogućnost predstavlja negiranje obiju nužnosti (سلب ضرورتين). Iz do sada rečenog postaje jasno da mogućnost nema egzistirajuće značenje (perz. معنای عدمی), već neegzistirajuće (امكان حقيقى) koje stoji naspram dvije nužnosti. Posebna nužnost se, također, naziva i zbiljska mogućnost (امكان عام)، a u odnosu na opću mogućnost (امكان عام) ima manji opseg.

Opća mogućnost

(امكان عام)

Opća mogućnost uvijek stoji naspram jedne od dviju nužnosti, ili naspram nužnog afirmiranja, ili naspram nužnog negiranja. Prema tome, opća i posebna mogućnost su s jednog aspekta jednake, a s drugog se razlikuju. Jednake su po tome što obje negiraju nužnost, a razlikuju se u tome što za razliku od posebne mogućnosti koja negira obje nužnosti, i afirmiranja i negiranja, opća negira nužnost samo jedne strane suda, dok za drugu stranu ostavlja mogućnost nužnosti. Naprimjer: "Allah je moguće biće", ili "Čovjek je moguće biće." U drugom primjeru sud je tačan za bilo koju opću ili posebnu mogućnosti. Ako se uzme u značenju posebne mogućnosti, onda ni negiranje ni afirmiranje čovjekova postojanja nisu nužni. Međutim, u prvom primjeru, mogućnost postojanja sudruga Bogu je nužno

negirajuće, a postojanje Boga je nužno postojeće. Dakle, u ovom slučaju mogućnost se ne može uzeti u njenom posebnom (negiranje obiju nužnosti), već u općem značenju (negiranja jedne strane nužnosti), što bi ovdje predstavljalo negiranje nužnosti postojanja sudruga Bogu, istovremeno se ne izjašnjavajući o drugoj strani suda.

Prema tome, opća mogućnost nije oprečna ni jednom od triju oblika odnosa subjekta i predikata; nužnosti, nemogućnosti i mogućnosti. Drugim riječima, ona može biti bilo koji od ovih triju odnosa i ne može se smatrati zasebnim odnosom.

Tri oblika suda:

Ne postoji nijedan sud a da po razumskoj determinaciji između subjekta i predikata ne vlada jedan od triju sljedećih odnosa:

- a. odnos nužnosti (نسبة وجوب); potvrđuje nužnost postojanja afirmirajućeg odnosa između predikata i subjekta,
- b. odnos nemogućnosti (نسبة امتناع); negira nužnosti postojanja odnosa između predikata i subjekta,
- c. odnos mogućnosti (نسبة امكان); negira dvije nužnosti.

Ova tri odnosa nazivaju se sadržaji sudova (مواد قضائية) ili faktori veza (عناصر عقود) ili načela kvaliteta (أصول كيفيات). Opća mogućnost se ne ubraja u ova tri odnosa već u modalitetu suda, o čemu će u nastavku biti riječi.

Modaliteti sudova

(جهات قضایا)

U prethodnom dijelu je rečeno da je sadržaj suda ograničen razumskom determinacijom na tri oblika: nužnost, nemogućnost i mogućnost. Međutim, u samim sudovima ne navode se ova tri termina, npr., "Bog je biće." U ovom суду se ne navodi riječ nužno jer je predikat biće sa aspekta razuma nužno pripisiv subjektu Богу. Суд у ком se pojedine riječi, kao što je riječ nužno, izostavljaju, naziva se absolutni суд (قضیہ مطلقہ). Ako se isti суд izrekne na sljedeći način: "Bog je nužno biće", onda se ovakav суд naziva modalni суд (قضیہ موجہہ). Modalnost predstavlja stupanj sigurnosti суда. Riječi nužno, moguće, nemoguće itd., koje označavaju modalitet суда nazivaju se modusom (جهت). Postoji više modaliteta судова, dok sadržaj суда može imati samo tri gore navedena oblika.

Odnos modaliteta i sadržaja suda

Modalitet суда nekada je jednak sadržaju, npr.: "Bog je nužno biće", ili: "Čovjek je moguće biće." У оба суда modaliteti, nužno i moguće, jednaki su sadržaju суда и u ovakvim slučajevima суд je sigurno istinit. У drugim slučajevima, kada se razlikuju modalitet i sadržaj суда, postoje dva oblika:

- a. modalitet nikako ne odgovara sadržaju,
- b. modalitet i sadržaj nisu u suprotnosti.

Primjer prvog slučaja: "Bog je biće, posebnom mogućnošću." Ovakav суд je sigurno neistinit, jer posebna mogućnost negira obje nužnosti, tj. nužnost pripisivanja i nužnost negiranja predikata subjektu, što je oprečno sadržaju суда kojim se predikat nužno pripisuje subjektu.

Primjer drugog slučaja glasi: "Bog je biće, stalno." U ovom primjeru, sud je istinit, jer modalitet, označen modusom stalno, nije oprečan sadržaju suda po kojem je odnos između predikata i subjekta nužan.

Podjela modalnih sudova

Modalni sudovi se u prvoj podjeli dijele na:

- a. prosti modalni sud (قضیه موجّهه بسيط),
- b. složeni modalni sud (قضیه موجّهه مرکب).

Objašnjenje: Razlog ovoj podjeli može biti jasan razmatranjem sljedećih dvaju primjera: "Zemlja je stalno u pokretu", i "Zemlja je stalno u pokretu, ali ne nužno." U prvom primjeru naveden je samo jedan modalitet, "stalno", a u drugom dva, "stalni" i "ne nužno", pa je prvi sud prosti, a drugi složeni modalni sud.

Podjela prostih modalnih sudova

Najpoznatiji oblici prostih modalnih sudova su sljedeći:

1. nužni (ضروريّة), sud sa modusom "nužno",
2. stalni (دائميّ), sud sa modusom "stalno",
3. aktuelni (فعلية), sud u kojem je predikat potvrđen subjektu trenutno,
4. mogući (ممكنية), sud u kojem odnos između predikata i subjekta nije nemoguć, ali se ne postavlja pitanje da li taj odnos postoji ili ne.

Svi ovi modaliteti se odnose ili na bit ili na atribut subjekta, i sukladno tome, sljedećih osam oblika su najpoznatiji modaliteti:

1. Modalnost nužna po biti (ضروریّة ذاتيّة)

Nužna modalnost po biti podrazumijeva nužno bezuvjetno potvrđno pripisivanje ili negiranje predikata biti subjekta. U slučaju afirmativnog suda, i sadržaj i modalnost označavaju nužnost, npr.: "Broj četiri je paran broj, nužno", "Čovjek je životinja, nužno", a ako je sud negirajući, i sadržaj i modalnost označavaju nemogućnost, npr.: "Drvo ne hoda, nužno."

Treba imati na umu da je potvrđno pripisivanje predikata subjektu nužno sve dok subjekt postoji, a samim prestankom postojanja subjekta prestaje i nužnost prediciranja predikata.

Primjedba: Zašto je naveden uvjet "sve dok postoji subjekt"? Šta se mijenja ako se ovaj uvjet ne navede?

Odgovor: Ovaj uvjet se navodi radi izuzimanja druge nužnosti po imenu "vječna nužnost"; to je sud čiste nužnosti ničim uvjetovane, čak ni uvjetom "sve dok bude postojala bit subjekta". Ovakav oblik nužnosti, za koju se ne može postaviti uvjet "sve dok postoji bit subjekta", svojstven je samo Bogu i Njegovim atributima. Naprimjer: "Bog je biće, nužno", "Gospodar je Živi, vječnom nužnošću."

2. Općenito uvjetovana modalnost (مشروعه عامه)

Općenito uvjetovana modalnost je atributivna nužnost u kojoj se predikat pripisuje osobini subjekta, a ne njegovoј biti. Naprimjer: "Dok čovjek hoda, nužno je pokretan." Pokretnost je pripisana osobini subjekta, tj. njegovom stanju hodanja, koja nije nužna samoj biti čovjeka.

3. Stalno apsolutna modalnost (دائمية مطلقة)

Kod ove modalnosti predikat je pripisan samoj biti subjekta, npr.: "Zemlja je stalno u pokretu." Stalno apsolutni sud je onaj afirmativni ili negirajući sud kod kojeg je odnos između predikata i subjekta stalан, bilo da je ova stalnost nužna, kao kod općenito uvjetovane modalnosti, ili nije nužna, npr.: "Svaka zvijezda je stalno u pokretu", "Svaki Etiopljanin je crnac." Iz ovih dvaju primjera se vidi da sve dok postoje subjekti, zvijezda i Etiopljanin, spomenuti predikati će biti u ne nužnoj vezi sa njima, jer postoji mogućnost njihova razdvajanja.

4. Općeprihvaćena modalnost (عرفية عامة)

Općeprihvaćena modalnost potпадa pod stalnu modalnost. Stalnost ovih sudova uvjetovana je postojanjem naziva subjekta, a ne samog subjekta. Općeprihvaćena modalnost, budući da je uvjetovana postojanjem atributa subjekta, slična je općenito uvjetovanoj modalnosti (مشروطه عامة). Naprimjer: "Svakom piscu prsti su u stalnom pokretu sve dok je pisac." Na ovom primjeru vidimo da pokretnost prstiju nije ovisna o biti samog čovjeka, već ovisi o njegovom statusu pesca – sve dok je pisac, prsti mu se pokreću.

Koja je razlika između stalno apsolutne modalnosti i općeprihvaćene modalnosti?

Kod stalno apsolutne modalnosti odnos predikata i subjekta nije nužan, već stalан. Znači, iz same biti subjekta proistječe stalni odnos sa predikatom, iako subjektu ovaj odnos nije nužan. Međutim, kod općeprihvaćene modalnosti subjekt suda karakteriziraju posebni uvjeti i sud vrijedi sve dok postoji subjekt u tim posebnim okolnostima, kao što je bilo na primjeru kretanja prstiju čovjeka sve dok je pisac.

5. Modalnost općenite apsolutnosti (مطْلَقَةُ عَامَةٍ)

Općenita apsolutnost, ili kao što se još naziva aktuelni sud (قضية فعلية), ukazuje na trenutačno ostvarenje “odnosa”. Znači, govori o tome da je odnos između predikata i subjekta ostvaren, tj. izšao je iz potencijalnog stanja i prešao u aktuelno stanje, pri čemu nema razlike da li je taj odnos nužan ili ne, stalan ili ne, i u kojem se vremenu dešava. Naprimjer: “Svaki čovjek je biće koje se kreće, aktuelno.”

Iz gore izloženog može se zaključiti da je modalnost općenite apsolutnosti općenitija i ima veći opseg od svih prijašnjih sudova.

Dakle, definicija modalnog suda općenite apsolutnosti glasi: To je sud u kome odnos između predikata i subjekta nije ni stalan, ni nužan, već je privremen i aktualan, npr.: “Svaki čovjek je biće koje diše aktuelno.” Disanje za čovjeka je u nekim trenucima potvrđeno, ali nema konstantnost i nije nužno. Naravno, treba razlikovati “općenitu apsolutnost” od obične “apsolutnosti”, o kojoj se govori u poglavljima o nemodalnim sudovima. Zato se u modalitetu općenite apsolutnosti i navodi odrednica “općenita”.

6. Vremenski apsolutna modalnost (حِينَيَه مطْلَقَه)

“Svako onaj koji se kreće općenitom mogućnošću, u vremenu dok se kreće, noge su mu pokretne.” Ovakav oblik suda se koristi u slučajevima kada sagovornik ne vjeruje u mogućnost takve izjave.

7. Modalnost općenite mogućnosti (ممكنة عامة)

Modalnost općenite mogućnosti govori o negiranju nužnosti onoga što je oprečno odnosu suda. Zbog toga, modalni afirmativni sud općenite mogućnosti negira nužnosti oprečnog afirmaciji, znači, negira nužnost negirajućeg odnosa između predikata i subjekta. Ako je sud negirajući, onda ukazuje na negiranje nužnosti afirmativnog odnosa predikata i subjekta.

Dakle, općenita mogućnost ukazuje na činjenicu da odnos spomenut u sudu nije nemoguć, bio on nužan ili ne, ostvaren ili ne, aktualan ili ne. Sud: "Svaki čovjek je pisac općom mogućnošću", znači da za svakog čovjeka biti piscem nije nemoguće, ali čovjek nije nužno pisac, a neki ljudi nikada i ne nauče pisati.

Iz prethodnog je jasno da je sud općenite mogućnosti općenitiji i opsežniji od svih do sada navedenih sudova. To znači da je sud općenite mogućnosti istinit, tj. ispravan u svim do sada navedenim oblicima sudova, ali ne vrijedi obrnuto.

8. Modalnost vremenske mogućnosti (حينية ممكنة)

Vremenska mogućnost je jedan od oblika općenite mogućnosti, a ogleda se kroz pripisivanje atributa biti subjekta, npr: "Svako onaj koji se kreće, općenitom mogućnošću, u vremenu dok se kreće, noge su mu pokretne." Vremenska mogućnost se koristi u slučajevima kada osoba pogrešno pretpostavi nemogućim pripisivost predikata subjektu i to po nekoj posebnoj osobini.

Ovim je objašnjeno osam vrsta prostih modalnih sudova sljedećih modalnosti:

1. Nužna modalnost (ضروريّة);

- a. Modalnost nužna po biti (ضروریّة ذاتيّة) subjekta: "Broj četiri je paran, nužno", "Čovjek je životinja, nužno"; nužnost odnosa proistječe iz biti subjekta;
 - b. Općenito uvjetovana modalnost (مشروعه عامه): "Pješak je nužno pokretan sve dok se kreće"; u ovom slučaju nužnost se ogleda sa aspekta atributa subjekta suda;
2. Stalna modalnost (دائمية);
- a. Stalno apsolutna modalnost (دائمية مطلقة): "Zemlja je stalno u pokretu"; kretnja nije nužna za Zemlju, ali je stalna i to sa aspekta biti subjekta;
 - b. Općeprihvaćena modalnost (عرفية عامه), sa aspekta osobine ili stanja subjekta: "Svaki čovjek pisac u stanju dok piše prsti mu se pokreću";
3. Aktuelna modalnost (فعالية);
- a. Općenito apsolutna modalnost (مطلقة عامة), odnosi se na bit samog subjekta, npr.: "Svaki čovjek će umrijeti"; predikat je sigurno bez obzira na vrijeme, prošlo, sadašnje ili buduće, pripisiv subjektu;
 - b. Vremenski apsolutna modalnost (حينية مطلقة): "Svako onaj koji se kreće, općenitom mogućnošću, u vremenu dok se kreće noge su mu pokretne"; ovakav sud koristi se u slučajevima kada onaj kojem se obraća ne vjeruje u mogućnost istinitosti izjave;
4. Moguća modalnost (ممكينة);
- a. Općenito moguća modalnost (ممكنة عامة), odnosi se na biti subjekta. "Gospodar je moguće biće, općenitom mogućnošću"; ovim sudom se negira mogući karakter Njegova postojanja, ili primjer: "Čovjek je moguće biće, općenitom mogućnošću", također je u značenju u kome se negira mogući karakter čovjekova bića. Međutim, ova dva primjera se razlikuju jer je u prvom primjeru postojanje za Gospodara nužno, a za čovjeka nije. Dakle, u prvom primjeru negirana je jedna nužnost, a u

drugom dvije. Ranije je rečeno da je općenita mogućnost spojiva sa posebnom mogućnošću.

b. Vremensko moguća modalnost (حینیه ممکنه), odnosi se na osobine subjekta: "Svakome onome koji se kreće, općenitom mogućnošću, u vremenu dok se kreće, noge su pokretne."

Složeni modalni sudovi

Sudovi kod kojih su uporedo sa modalnošću navedeni i uvjeti, kao što su "stalni", "ne nužni" i sl., nazivaju se složeni modalni sudovi. Ovom prilikom navest ćemo samo tri oblika složenih modalnih sudova, dok se za ostale slučajevе čitalac može obratiti opširnijim knjigama pisanim na ovu temu.

1. Posebno uvjetovan sud (مشروطه خاصه)

"Svaki čovjek, sve dok šeće, nužno je pokretan, ali ne i stalno." Ovaj sud afirmira nužnost odnosa predikata subjektu uporedo sa osobinom, ali sa druge strane negira stalnost predikata, tj. negira da bit subjekt stalno mora biti u pokretu.

2. Sud ne nužnog postojanja (وجود يه لا ضروريه)

"Svaki čovjek govori aktuelno, ali ne nužno." U ovom primjeru afirmiran je odnos predikata i biti subjekta, tj. govora čovjeku, ali negira nužnost tog odnosa. Znači, nije nužno da svaki čovjek govori. Moguće je da postoji čovjek koji nikada nije progovorio, bilo urođenom mahanom ili sopstvenom odlukom.

3. Sud posebne mogućnost (ممکنه خاصه)

"Moguće je da svaki čovjek bude filozof, ali ne nužno." Dakle, za čovjeka postoji mogućnost da jeste ili da tek postane filozof, kao što i postoji mogućnost da ne bude filozof. Ovi sudovi negiraju nužnost oba odnosa predikata i subjekat, i obaveznog bivanja i apsolutne nemogućnosti.

Ovo je bio kratak pregled prostih i složenih modalnih sudova. Širu raspravu o ovome, kao i druge oblike, treba izučavati u drugim, temeljitijim knjigama.

Vrste prediciranja

U nastavku ćemo se ukratko podsjetiti na različite oblike predikacije da bismo bolje razumjeli sudove, kako one o kojima smo do sada govorili, tako i one o kojima će se govoriti u nastavku.

Posmatrajući predikaciju sa različitih aspekta, ona se dijeli na tri oblika. Svaki od tih oblika, opet, dijeli se na dva niža, što na kraju znači da postoji šest oblika predikacije:

1. prirodna predikacija, (حمل طبعي),
2. konvencionalna predikacija, (حمل وضعى),
3. jednoznačna ili nederivacijska predikacija, (حمل مواطات),
4. derivacijska predikacija, (حمل اشتراق),
5. primarna esencijalna predikacija, (حمل اولى ذاتى),
6. ustaljena tehnička predikacija, (حمل شائع صناعى).

Da bi se razumjeli navedeni oblici i napravila razlika između predikacija, treba obratiti pažnju na sljedeće primjere.

Prirodna i konvencionalna predikacija

Posmatrajući primjere: “Čovjek je životinja”, i “Životinja je čovjek”, uočavamo da je u prvoj predikaciji opseg predikata, tj. životinja, ekstenzivniji od subjekta, tj. čovjek. Dakle, u prvom suđu širi pojam je prediciran užem. Ovakav oblik predikacije čovjekova priroda prihvata bez otpora. Upravo zbog toga, ovaj oblik predikacije naziva se prirodna predikacija.

Međutim u drugom primjeru predikacija je obrnuta, tj. uži pojam prediciran je širem pojmu. Ovakvoj predikaciji priroda čovjeka se opire i zbog toga je nazvana konvencionalnom.

Derivacijska i nederivacijska predikacija

Nekada se kaže: "Imam Ali je pravda", a nekada: "Imam Ali je pravedan." Sa aspekta logike postoji razlika između ova dva suda. U prvom slučaju pravda je predikat suda. Ova riječ se, sama po sebi, ne može pripisati subjektu, osim u izmijenjenom obliku, npr. može se reći: "Imam Ali je posjednik pravde." Dakle, dodavanjem dodatne riječi u značenju posjedovanja, u arapskom "zu" (ذو), predikacija biva ispravnom. Ova vrsta predikacije, koja je ispravna jedino ako se uz predikat doda dodatna riječka, naziva se derivacijska predikacija حمل اشتقاء (أو هو). U drugom primjeru predikacija je ispravna bez dodavanja dodatne riječi predikatu. Ova vrsta predikacije naziva se jednoznačna ili nederivacijska predikacija حمل موافات (هو هو).

Primarna esencijalna i raširena tehnička predikacija

U primjeru: "Čovjek je razumna životinja", predikat i subjekt su potpuno jednaki, a jedina razlika između njih ogleda se u obuhvatnosti pojmove. Dakle, čovjek je biće koje je sastavljeno iz dva dijela, životinjskog i razumskog, drugim rijećima, pojmovi životinja i razum samo objašnjavaju pojam čovjek. Međutim, u primjeru: "Čovjek je pjesnik", predikat i subjekt su potpuno različiti pojmovi. Čovjek i pjesnik su neovisni pojmovi, dok im je istovremeno objekat isti. Znači, ako bismo htjeli ukazati na objekat pojma čovjek, mogli bismo ukazati na istu osobu koja je objekat pojma pjesnik. Prethodna

predikacija se naziva primarna esencijalna, a potonja ustaljena tehnička predikacija. U svakodnevnom životu, nauci, industriji i logici češće se koristi ustaljena tehnička predikacija, po čemu je i dobila naziv ustaljena ili raširena.

Sa ovim se završava kratak pregled podjele predikacija, njihovih karakteristika i razlika.

Podjela kondicionalnih sudova

Kao što postoje različiti aspekti podjele kategoričkih sudova, tako se i kondicionalni sudovi (قضیه شرطیہ) dijele u ovisnosti o aspektu njihova sagledavanja.

Prva podjela kondicionalnih sudova

Kategorički sudovi se, sa aspekta univerzalnosti ili partikularnosti subjekta, dijele na: prirodne, pojedinačne, određene i neodređene. Što se tiče kondicionalnih sudova, prirodni sud ne postoji i oni se dijele na:

- pojedinačni (individualni) sud (قضیه شخصیہ),
- određeni (kvantificirani) sud (قضیہ محسورہ),
- neodređeni (nekvantificirani) sud (قضیہ مھملہ).

Univerzalnost ili partikularnost subjekta ne može biti mjerilom ove podjele jer su kondicionalni sudovi sačinjeni od premise (مقدمہ) i konsekvence (تالی) i uopće nemaju subjekta i predikata. Njihova univerzalnost i partikularnost ogleda se u stanju ili vremenu zbivanja konjukcije (povezanost – اتصال i disjunkcije (razdvojenost – انفصال), premise i konsekvence.

Ako se konjukcija ili disjunkcija suda događa u jednom, tačno određenom vremenu ili stanju, takav sud se naziva pojedinačni sud (قضیه شخصیه متصله). Naprimjer: "Ako danas bude padala kiša, ostat ćemo u kući." Ovo predstavlja pojedinačni konjuktivni sud (قضیه شخصیه متصله). Znači, između kiše i ostajanja u kući uspostavljena je jedna vrsta odnosa povezanosti. Primjer: "Danas je subota ili nedjelja" predstavlja pojedinačni disjunktivni sud (قضیه شخصیه منفصله), jer između subote i nedjelje vlada odnos razdvajanja. Znači, ako je danas subota, onda sigurno nije nedjelja, i obrnuto.

Neodređen kondicionalni sud po kvantitetu (قضیه مهمله) je onaj sud kod kojeg vrijeme zbivanja suda nije eksplisitno navedeno.

1. "Ako je vrijeme sunčano, dobro je putovati", primjer je konjuktivnog neodređenog suda, u kome se ničim ne ukazuje na vrijeme i mjesto zbivanja.
2. "Sud je ili afirmativan ili negirajući", primjer je disjunktivnog neodređenog suda, u kome, također, ničim nije ukazano na njegovu univerzalnost ili partikularnost.

Kada se kod kondicionalnog suda navede kvantitet stanja ili vremena, naziva se određeni ili kvantificirani sud (قضیه محصوره), a njegova određenost može biti dvojaka, ili općenita ili partikularna.

1. Primjer univerzalno konjuktivnog suda (قضیه کلیه متصله): "Uvijek kada Sunce zade otpočinje noć."
2. Primjer partikularno konjuktivnog suda (قضیه جزئیه متصله): "Nekada kada je Sunce na nebu vrijeme je oblačno."
3. Primjer univerzalno disjunktivnog suda (قضیه کلیه منفصله): "Broj je uvijek ili paran ili neparan."
4. Primjer partikularno disjunktivnog suda (قضیه جزئیه منفصله): "Nekada čovjek treba šutjeti ili reći istinu."

Druga podjela kondicionalnih sudova

Kod ove podjele kondisionalni sudovi se dijele na:
nužno konjuktivni sud (قضیه متعلقہ لزومیہ) i
kontingentno konjuktivni sud (قضیه متعلقہ اتفاقیہ).

a. Analizirajući sljedeće primjere: "Kada struja poteče žicom, sijalica se upali" i "Kad Hasan ulazi u kuću, on zazvoni", uočit ćemo temeljnu razliku između ovih dviju vrsta kondisionalnog suda.

U prvom primjeru između premise, proticanje struje žicom, i konsekvence, paljenja sijalice, postoji nužan odnos. Upravo zbog toga ovakav sud naziva se nužno konjuktivni sud (قضیه متعلقہ لزومیہ). Dakle, nužno konjuktivni sud je onaj sud kod kojeg je konsekvenca potpuno ovisna o ostvarenju premise.

U drugom primjeru povezanost između premise i konsekvece nije nužna. Moguće je da Hasan uđe u kuću, a da ne pozvoni. Zbog toga se ovakav sud naziva kontingenstno konjuktivni sud (قضیه متعلقہ اتفاقیہ). Dakle, kontingenstno konjuktivni sud jeste onaj sud kod kojeg je povezanost između premise i konsekvence kontigentne, tj. slučajne prirode, tj. sa aspekta razuma, nije nužna.

Napomena: Gornja podjela svojstvena je jedino kondisionalno konjuktivnim sudovima i ne postoji kod disjunktivnih sudova.

Treća podjela kondicionalnih sudova

Kod ove podjele kondicionalni sudovi se dijele na:

1. antagonistički sud (قضیه عنادیّه) i
2. sud slučajne konekcije (قضیه اتفاقیّه).

Razlika između primjera: “Broj je paran ili neparan”, i “Prije podne vraća se sa putovanja ili Hasan ili Husejn”, bio je razlog da se za svaki od tih oblika sudova odredi poseban termin.

U prvom primjeru disjunkcija između premise parnost i konsekvence neparnost uspostavljena je po njihovoј biti. Zbog toga je nužnost ove disjunkcije stalna. Međutim, u drugom primjeru disjunktivni odnos je kontingenčne prirode. Radi ovoga logičari prvi sud nazivaju antagonistički sud, (قضیه عنادیّه), jer ne postoji mogućnost združenosti premise i konsekvence, a drugi sud slučajne konekcije (قضیه اتفاقیّه), jer je razdvojenost premise i konsekvence slučajne prirode.

Četvrta podjela kondicionalnih sudova

Prema ovoj podjeli, kondicionalni sudovi se dijele na:

1. sud stvarne disjunkcije (قضیه منفصله حقيقة),
2. disjunktivni sud sa nemogućnošću združenosti (منفصله مانعة الجمع i قضیه مانعة (الخلو)
3. disjunktivni sud sa nemogućnošću isključenja (قضیه مانعة (الخلو)

Analizirajmo sljedeća tri suda: “Svaka stvar ili egzistira ili ne egzistira”, “Svaki papir je ili crn ili bijel”, “Svaki učenik treba imati ili bogobojaznost ili znanje.”

Sva tri ova suda jednaka su po formi, tj. u svima se daje podjednaka mogućnost objema stranama suda. Međutim, oni se

razlikuju po sadržaju. U prvom primjeru ne postoji mogućnost združenosti i izuzimanja dviju strana suda, tj. premise egzistiranje i konsekvence neegzistiranje. Drugim riječima, ne postoji stvar koja bi istovremeno bila i egzistirajuća i neegzistirajuća, ili ne egzistirajuća i ne neegzistirajuća. Zbog toga se ovakav sud naziva sud stvarne disjunkcije (قضيه منفصله حقيقية).

U drugom primjeru, gdje je sumnja svedena između ili crnog ili bijelog papira samo jedna strana nije moguća, i to da se oboje združe u jednoj stvari. Znači, nije moguće da jedan papir bude i crn i bijel, ali je moguće da papir nije niti crn niti bijel. Zbog ovoga se ovakav sud naziva disjunktivni sud sa nemogućnošću združenosti (منفصله مانعة الجمع).

Treći primjer je potpuno suprotan drugom, jer u njemu postoji mogućnost združenosti obje strane suda, ali je nemoguće da obje budu istovremeno izuzete. Dakle, nije moguće da jedan učenik nema ni znanje ni bogobojaznost, ali može posjedovati oboje. Zbog ovoga je sud nazvan sud nemogućnosti isključenja obiju strana (مانعة الخلوي).

Pitanja:

1. Šta je mjerilo podjele kondicionalnih sudova na pojedinačne, određene i neodređene?
2. Na koliko se sudova dijeli određeni kondicionalni sud? Za svaki od njih navedite jedan primjer!
3. Za svaki oblik kondicionalnih sudova navedite jedan primjer koji nije spomenut u tekstu?
4. U čemu se ogleda razlika između nužno konjuktivnog i kontingenntno konjuktivnog suda?
5. Objasnite antagonistični sud i navedite u čemu se razlikuje od kontingenntnog suda!
6. Sa kojeg su aspekta isti, a sa kojeg različiti sljedeći sudovi: sud stvarne disjunkcije, disjunktivni sud sa

nemogućnošću združenosti i disjunktivni sud sa nemogućnošću isključenja?

Odnosi među sudovima i njihovi propisi **- uvod -**

Na početku knjige rečeno je da su njene glave teme logike definiens (معرف) i dokaz (حجت). Postepenim isčitavanjem teksta postalo je jasno da logika poučava ispravnom metodu zaključivanja, odnosno definiensu, i ispravnom zaključivanju, odnosno dokazu.

Prije poglavlja o definiranju obrađeno je poglavlje o pojmovima, a potom je, na temelju različitih oblika pojmove, prikazana podjela definicije, pri čemu su navedena njena četiri oblika. U dijelu u kojem se govorilo o izjavnim rečenicama razmatrani su razni oblici i podjele sudova. Sve ovo bio je samo uvod za raspravu o argumentiranju i njegovoj podjeli.

Kako među pojmovima, tako i među sudovima postoje različiti odnosi, čije poznavanje će biti od velike koristi u raspravi o dokazu. Zbog toga je, prije svega, potrebno analizirati odnose među sudovima.

Relacija koja vlada između dvaju sudova na način da iz istinitosti jednoga nužno slijedi neistinitost drugoga, i obrnuto, da iz neistinitosti jednoga slijedi istinitost drugoga, naziva se kontradikcija (تناقض). Naprimjer, dokazivanjem istinitosti bilo kojeg od sljedećih dvaju sudova: "Svaki čovjek je razumno biće", i "Neki ljudi nisu razumno biće", nužno se dokazuje neistinitost drugog, jer je nemoguće da oba suda budu istinita ili neistinita.

Uvjeti kontradikcije

Da bi postojala kontradikcija među dvama pojmovima ili dvama sudovima, tj. da relacija između njih bude takve prirode da se ne mogu niti združiti niti izuzeti dvije strane, potrebno je da bude ispunjeno osam uvjeta. Ako bilo koji od njih ne bude ispunjen, kontradikcija se dokida. Među logičarima je otprije bilo poznato da kontradikcija ima osam uvjeta, međutim, Mulla Sadra na ovih osam pridodaje i deveti uvjet – jedinstvo predikacije, o čemu će u nastavku biti riječi.

Jedinstvo subjekta (وحدة موضوع)

Između sudova: “Hasan je budan”, i “Hasan nije budan”, postoji kontradikcija budući da im je subjekt isti. Međutim, ako bi drugi sud glasio: “Husejn nije budan”, kontradiktoran odnos prestaje važiti jer ne postoji jedinstvo subjekta.

Jedinstvo predikata (وحدة مفعول)

Zato što je u sudovima: “Danas je petak”, i “Danas nije petak” predikat isti, i zato što je prvi sud afirmirajući, a drugi negirajući, oni su kontradiktorni jer je nemoguće da oba suda budu istinita za isti dan. Međutim, ako bi predikati bili različiti, npr. da drugi sud glasi: “Danas nije ponедјелjak”, kontradiktoran odnos bi prestao važiti.

Jedinstvo uvjeta (وحدة شرط)

Između sudova: “Hasan će biti uspješan pod uvjetom da se trudi”, i “Hasan neće biti uspješan pod uvjetom da se trudi”,

postoji kontradikcija jer imaju iste uvjete. Međutim, promjenom uvjeta prestaje njihova kontradiktornost, kao kada bi drugi sud nakon promjene uvjeta glasio: "Hasan neće biti uspješan pod uvjetom da bude lijen."

Jedinstvo odnosa (وحدة اضافه يا نسبت)

Ako analiziramo subjekt i predikat u odnosu na istu referencu, kao što je to broj šest u sljedećim primjerima: "Broj tri je pola od šest", i "Broj tri nije pola od šest", između ovih dvaju sudova uspostavljen je odnos kontradikcije. Međutim, ako bi drugi sud glasio: "Broj tri nije pola od sedam", u tom slučaju kontradikcija bi bila dokinuta, jer ne postoji jedinstvo reference.

Jedinstvo cjeline i dijela (وحدة كل و جزء)

Jasno je da su sudovi: "Vrat je dio čovjeka", i "Vrat nije dio čovjeka" kontradiktorni. Međutim, ako bi drugi sud glasio: "Vrat nije cio čovjek", kontradiktornost isčezava, jer u tom slučaju prvi sud razmatra dio, a drugi cjelinu.

Jedinstvo potencijalnog i aktivog stanja **dva suda** (وحدة قوّة و فعل)

Između sudova: "Hasan je potencijalno doktor", i "Hasan potencijalno nije doktor", postoji kontradikcija. Ako bi drugi sud glasio, "Hasan aktivno nije doktor", kontradiktoran odnos prestaje vrijediti, jer se u prvom sudu govori o potencijalnom, a u drugom o aktivnom stanju.

Jedinstvo mesta (وحدة مكان)

Sudovi: “Hasan je učitelj u Sarajevu”, i “Hasan nije učitelj u Sarajevu”, su kontradiktorni. Međutim, sudovi: “Hasan je učitelj u Sarajevu”, i “Hasan nije učitelj u Mostaru”, nisu, jer se odnose na dva različita mjesta i oba mogu biti istinita.

Jedinstvo vremena (وحدة زمان)

Kontradiktornost vrijedi i između sudova: “Danas je toplo”, i “Danas nije toplo.” Međutim, među sudovima: “Danas je toplo”, i “Sutra neće biti toplo”, kontradiktornost ne postoji, jer se izriču za dva različita vremena.

Jedinstvo predikacije (وحدة حمل)

Između sudova: “Partikularija primarnom esencijalnom predikacijom jeste partikularija”, i “Partikularija primarnom esencijalnom predikacijom nije partikularija” postoji kontradikcija. Međutim, između sudova: “Partikularija primarnom esencijalnom predikacijom nije partikularija”, i “Partikularija ustaljenom tehničkom predikacijom jeste partikularija”, kontradikcija ne postoji.

Aspekti razlikovanja dvaju sudova prilikom kontradikcije

Među dvama kontradiktornim sudovima mora postojati razlika sa tri aspekta:

- a. Kvantiteta (كم);

Ako je jedan sud univerzalan, drugi mora biti partikularan.

- b. Kvaliteta;

Ako je jedan sud afirmativan, drugi mora biti negativan.

- c. Modaliteta;

Ako je jedan sud mogućeg modaliteta, tj. onog koji negira obje nužnosti, drugi mora biti nužnog modaliteta, tj. nužno afirmativne ili negativne predikacije.

Na osnovu gore navedenih uvjeta mogu se izvući sljedeći zaključci:

a. Kontradikcija suda afirmativne univerzalije uvijek je sud negirajuće partikularije. Naprimjer, kontradikcija suda: "Svi ljudi su pjesnici", bit će: "Neki ljudi nisu pjesnici", ili, kontradikcija suda: "Neki ljudi su pjesnici", je: "Nijedan čovjek nije pjesnik." Razlog ovome je činjenica da za dva afirmativna ili negirajuća suda postoji mogućnost da, u slučaju kada je predikat ekstenzivniji, tj. šireg opsega od subjekta, oba budu istinita ili neistinita. Naprimjer, oba univerzalna suda: "Sve životinje su ljudi", i: "Nijedna životinja nije čovjek" su neistinita i nisu kontradiktorna, iako je jedan afirmativan a drugi negirajući. Isto vrijedi za slučajeve kada su oba suda partikularna. Također je moguće da oba naizgled kontradiktorna suda budu istinita, i to u slučaju kada je subjekt ekstenzivniji od predikata, kao npr.: "Neki metali su željezo", i: "Neki metali nisu željezo."

b. Afirmacija je kontradiktorna negaciji, a univerzalija partikulariji. Dakle, dva kontradiktorna suda se razlikuju po kvantitetu i kvalitetu.

c. Kontradikcija moguće modalnosti jeste nužna modalnost, bez obzira da li ona naglašava nužan afirmativan ili negacijski odnos subjekta i predikata.

Subalternacija,¹ kontrarnost i podređenost kontrarnosti

(تَدَافُل ، تَضَاد ، دَخْولٌ درِ تَحْتِ تَضَاد)

Rečeno je da u određenim sudovima (قضیه مخصوصه) između afirmativnog univerzalnog i negacijskog partikularnog suda, kao i između afirmativnog partikularnog i negacijskog univerzalnog suda postoji kontradikcija. U ovim slučajevima dva suda se razlikuju po kvantitetu i kvalitetu, ali kakav oblik kontradikcije je moguć između sudova koji su jednaki po kvantitetu i kvantitetu.

Poznavanje ovih vrsta kontradikcije ima posebnu važnost kada prilikom argumentacije istinitošću jednog želimo dokazati neistinitost drugoga suda, i obrnuto, neistinitošću jednoga želimo dokazati istinitost drugoga. Naprimjer, ako se u raspravi o znanju dokaže da je znanje nadmaterijalna zbilja, u tom slučaju materijalisti više ne mogu tvrditi da je znanje potčinjeno općenitom zakonu kretanja i promjene, što bi u krajnjem značilo da je znanje relativne prirode. Ili, ako se dokaže da je duša čovjeka nadmaterijalna, većina argumentacija materijalista po ovom pitanju postaje bezvrijedna.

Postoje sljedeće vrste kontradikcija:

¹ Podređenost.

1. Ako između dvaju određenih sudova postoji razlika i u kvantitetu i u kvalitetu, oni su kontradiktorni. O ovome je već bilo riječi.

2. Ako između dvaju određenih sudova postoji razlika samo u kvantitetu ili samo u kvalitetu, moguća su sljedeća tri slučaja:

- a. subalternacija (تدخل),
- b. kontrarnost (تضاد),
- c. podređenost kontrarnosti (دخول در تحت تضاد).

Subalternacija (تدخل)

Subalternacija predstavlja odnos između dvaju sudova koji se jedino razlikuju u kvantitetu (مقدار), ali su jednaki po kvalitetu (كيف). To znači da su oba suda ili afirmativna ili negirajuća, dok je jedan univerzan, a drugi partikulan.

Zašto se ova dva suda nazivaju subalternativni sudovi (متداخلان)?

Zato što je jedan od ovih dvaju sudova podređen, tj. obuhvaćen univerzalnošću drugog. Ovo znači da u slučaju istinitosti univerzalnog suda istinitost partikularnog suda jednakog po kvalitetu nije upitna. Obrnuta zakonitost ne vrijedi, tj. ne vrijedi princip po kome bi istinitost partikularnog suda nužno dokazivala istinitost univerzalnog suda jednakog po kvalitetu. Naprimjer, sud: "Svako zlato je metal", je istinit i prema tome njegov partikularan oblik: "Neka zlata su metal", mora biti istinit. Drugim riječima, kod subalternativnih sudova odnos je jednostran; istinitost univerzalnih za sobom povlači i istinitost partikularnih sudova, dok obrnuto nije ispravno.

Kontrarnost (تضاد)

Kontrarnost je odnos dvaju po kvalitetu različitih, a po kvantitetu istovjetnih univerzalnih sudova.

Zašto se dva suda nazivaju kontrarnim (متضادان)?

Zato što pri kontrarnom odnosu oba suda mogu biti neistinita, ali ne i istinita. Naprimjer, budući da je sud: "Svako zlato je metal", istinit, sud: "Nijedno zlato nije metal", je neistinit. Međutim, budući da je sud: "Svaki metal je zlato" neistinit, nije nužno da sud: "Nijedan metal nije zlato", bude istinit, što je i potpuno očigledno bez potrebe za dokazivanjem. Jedna od karakteristika kontrarnih sudova je to da oba mogu biti lažna.

Podređenost kontrarnosti (دخول در تحت تضاد)

Podređenost kontrarnosti je odnos dvaju po kvalitetu različitih, a po kvantitetu jednakih partikularnih sudova.

Zašto se za ove sude kaže da su podređeni?

Zato što svaki od ovih dvaju sude, kada bude uveden pod univerzalni sud koji je jednak sa njima u kvalitetu, bivaju podređeni tom univerzalnom sudu. Ovaj odnos sude potpuno je oprečan kontrarnom odnosu. Drugim riječima, oba suda ne mogu biti neistinita, ali mogu biti istinita, tj., ako je jedan neistinit, drugi je sigurno istinit, ali ako je jedan istinit, drugi ne mora bit neistinit. Naprimjer, ako je sud: "Neko zlato je crno", neistinit, onda je sud: "Neko zlato nije crno", istinit. Međutim, iz istinitosti suda: "Neki metali su zlato", nužno ne proistječe neistinitost suda: "Neki metali nisu zlato", koji je u ovom slučaju istinit.

Konverzija (عکس)

Nekada se pri argumentaciji, a radi dokazivanja željenog suda, koristi drugi sud koji je u određenoj vezi sa željenim. Naprimjer, odnos između dvaju sudova može biti takve prirode da se dokazivanjem ispravnosti jednoga nužno dokazuje ispravnost drugoga. Prirodno je da takav odnos postoji između svakoga suda i njegove jednostavne konverzije ili kontrapozicije. U nastavku će biti riječi upravo o jednostavnoj konverziji (عکس) i kontrapoziciji (عکس نقیض).

Šta je jednostavna konverzija?

Jednostavna konverzija predstavlja zamjenu mjesta dviju strana suda, s tim da se očuva kvalitet i istinitost suda. Prvi sud se naziva original ili osnova (اصل), a drugi jednostavna konverzija (عکس مستوی). Ovim biva jasno da termin jednostavna konverzija ima dva značenja, jedanput je u značenju čina zamjene mjesta predikata i subjekta, a drugi put je u značenju suda koji je rezultat te zamjene.

Šta znači to da konverzirani sud treba slijediti original u istinitosti?

Prema pravilima konverzije, uvijek kada je original istinit, i konverzija mora biti istinita, ali ako je original neistinit, nije nužno da konverzija bude neistinita. Prema tome, original ne slijedi konverziju u istinitosti, ali je slijedi u neistinitosti. Konverzirani sud slijedi original u istinitosti, ali ga ne slijedi nužno u neistinitosti.

Iz dosada rečenog na temu konverzije i njenih propisa postala su nam jasna dva pravila:

- Istinitost originala znači i istinitost konverzije.
- Neistinitost konverzije znači i neistinitost originala.

Jasno je da drugo pravilo nije neovisno već proizlazi iz prvoga pravila.

Uvjeti konverzije

a. Zamjena mesta strana suda. Kod kategoričkih sudova to znači zamjenu mesta subjekta i predikata i obrnuto, a kod kondicionalnih sudova zamjena prve premise i konsenkvence i obrnuto.

b. Očuvanje kvaliteta suda. Ako je sud bio afirmativan, njegova konverzija treba ostati afirmativna. Isto tako, ako original bude negirajući, njegova konverzija treba biti negirajuća.

c. Očuvanje istinitosti suda – to znači da i original i konverzija trebaju biti istiniti sa aspekta odnosa subjekta prema objektima predikata. Upravo zbog ovog uvjeta kvantitet originalnog suda nije potrebno očuvati. Nekada sud prilikom konverzije mijenja kvantitet, tj. prelazi iz univerzalnosti u partikularnost i obrnuto, što opet samo po sebi ima sebi svojstvene uvjete. Naprimjer, konverzija suda: “Svi ljudi su životinje”, je sud: “Neke životinje su ljudi.” U slučaju da kvantitet suda ostane isti, dobili bismo očigledno netačan sud: “Sve životinje su ljudi.”

Ono što je važno znati jeste kod kojih konverzija kvantitet suda ostaje nepromijenjen, a kod kojih se mijenja, naravno poštivajući očuvanje istinitosti suda. U slučaju kada se zamijeni mjesto predikata i subjekta, očuvavši kvantitet suda, a izgubivši njegovu istinitost, takva operacija više nije prosta konverzija već transformacija (انقلاب). Naprimjer, ako se sud: “Svi ljudi su životinje”, promijeni u sud: “Sve životinje su ljudi”, to nije konverzija već transformacija.

Konverzija afirmativne univerzalije (عکس موجبه کلیه)

Jedno od pravila konverzije je da je konverzija afirmativne univerzalije uvijek afirmativna partikularija. Naprimjer: “Svi

ljudi su životinje”, njegova konverzija je: “Neke životinje su ljudi.”

عکس موجبه جزئیه (Konverzija afirmativne partikularije)

Konverzija afirmativne partikularije uvijek je afirmativna partikularija, znači kvantitet se ne mijenja. Prema tome, konverzija suda afirmativne univerzalije i afirmativne partikularije uvijek je afirmativna patikularija, a afirmativna univerzalija nikada ne može biti konverzirani sud afirmativne univerzalije i afirmativne partikularije.

Dokaz toga da je konverzija afirmativne univerzalije i afirmativne partikularije uvijek afirmativna partikularija jeste sljedeće:

1. Kod afirmativne univerzalije predikat suda može imati samo dva oblika, tj. može biti šireg opsega od subjekta ili po opsegu jednak njemu. U oba slučaja partikularan sud će biti istinit, jer će neki objekti subjekta suda sigurno odgovarati predikatu.

Objašnjenje:

Konverzija suda: “Sve vode su tečne”, bit će istiniti partikularni sud: “Neke tečnosti su vode.” Također, i konverzija suda: “Svi ljudi su razumna bića”, koja glasi: “Neka razumna bića su ljudi”, sigurno je istinita. Međutim, da su konverzirani sudovi bili univerzalni, a ne partikularni, onda bi postojala mogućnost njihove neistinitosti. U tom slučaju gornji primjer bi glasio: “Sve tečnosti su voda.” Prema tome, konverzija afirmativnih univerzalija i partikularija uvijek će biti afirmativna partikularija.

2. U slučaju afirmativne partikularije predikat suda može biti:

- a. Šireg opsega od subjekta;
- b. Užeg opsega od subjekta;
- c. Jednakog opsega subjektu.

U prvom i trećem slučaju konverzija oblika afirmativne univerzalije je neistinita, jer kada su predikat i subjekat u interferirajućem i subordinirajućem odnosu, subjekt ne može obuhvatiti sve objekte predikata. Jedino u slučaju kada je predikat užeg ili jednakog opsega subjektu subjekt obuhvata sve jedinke predikata.

Zaključak: Afirmativna partikularija u afirmativno univerzalnoj konverziji nekad je istinita, a nekad neistinita, tj. subjekt u nekim slučajevima obuhvata sve jedinke predikata, dok ih u drugim ne obuhvata. Međutim, afirmativno partikularna konverzija uvijek je istinita.

Radi boljeg razumijevanja gore rečenog obratite pažnju na sljedeće primjere.

a. Slučaj kada je predikat užeg opsega:

“Neke tečnosti su voda”, konverzija je: “Neke vode su tečnost.”

b. Slučaj kada je predikat šireg opsega:

“Neke vode su tečnost”, konverzija je: “Neke tečnosti su voda.”

c. Slučaj kada je predikat interferirajući naspram subjekta:

“Neke ptice su bijele”, konverzija je: “Nešto od bijelogu su ptice.”

d. Slučaj kada je predikat ekvipotentan subjektu:

“Neka razumna bića su ljudi”, konverzija: “Neki ljudi su razumna bića.”

Konverzija negirajuće univerzalije

(عكس سالبه كليه)

Lahko je uočiti da je konverzija negirajuće univerzalije uvijek negirajuća univerzalija. Znači, ako je sud: “Nijedno drvo nije životinja”, istinit, sigurno će i njegova konverzija: “Nijedna životinja nije drvo”, biti istinita. Iz ovog primjera je također postalo jasno da se kod konverzije negirajuće univerzalije kvantitet i kvalitet suda nikada ne mijenjaju.

Dokazivanje ovoga je veoma lahko budući da je negirajuća univerzalija istinita jedino u slučajevima kada su predikat i subjekat disparativni pojmovi. Znači, ako predikat i subjekt nemaju zajedničkih objekata, onda je i njihova združenost u istom objektu nemoguća, pa je sve objekte jednoga moguće negirati objektima drugoga pojma, što znači da nema razlike koji će od njih biti predikat, a koji subjekt.

Objašnjenje gornje argumentacije kroz primjer:

Pod prepostavkom da je sud: “Nijedno drvo nije životinja”, istinit, sigurno će biti istinita i njegova konverzija: “Nijedna životinja nije drvo.” U slučaju da sud: “Nijedno drvo nije životinja”, bude neistinit, onda njegova kontradikcija mora biti istinita, tj.: “Neke životinje su drveće.” Također, i prosta konverzija ovoga suda treba biti istinita, tj.: “Neka drveća su životinje.” Sada, ako uporedimo posljednji dobiveni sud: “Neka drveća su životinje”, sa našom prvom prepostavkom: “Nijedno drvo nije životinja”, uvidjet ćemo da su oni u kontradiktornom odnosu, a dokazano je da kod kontradikcije istinitošću jednoga suda zaključujemo neistinitost drugoga suda i obrnuto. Međutim, na ovom slučaju vidimo da su oba suda istinita, što ne može biti tačno. Prema tome, ovim je dokazano da je konverzija negirajuće univerzalije uvijek negirajuća univerzalija.

Nastavak rasprave:

Ako obratimo pažnju na gore predočenu argumentaciju, shvatit ćemo korist i ulogu kontradikcije i proste konverzije pri argumentiranju, bilo da se želi nešto potvrditi ili poreći.

Objašnjenje:

Prepostavimo da je sud: "Nijedno drvo nije životinja", istinit. Prema tome, njegova kontradikcija: "Neke životinje su drvo", je neistinita. Ovaj sud dobiven kontradikcijom predstavlja konverziju originalnog suda: "Neka drveća su životinje", iz čega slijedi da je i sud dobiven konverzijom neispravan (drugo pravilo prostih konverzija). Ako je original neispravan, njegova kontradikcija: "Nijedno drvo nije životinja", je ispravna, što dokazuje istinitost suda s početka argumentacije.

Tokom ove argumentacije iz istinitosti originala je izведен zaključak o neistinitosti kontradikcije, a onda je iz neistinitosti proste konverzije izведен zaključak o neistinitosti njenog originala, i naposljetku, iz neistinitosti originala proste konverzije zaključeno je o istinitosti njegove kontradikcije koja je jednaka prvom originalu.

Autor knjige merhum Muzafer kaže sljedeće:

"U logici postoji mnoštvo dokaza sličnih ovom, i zbog toga je u ovu temu neophodno uložiti više truda i pažnje dok se ne stekne takva sposobnost zapažanja i razlučivanja da se najmanjim išaretom razumijeva problem i njegovo rješenje."

Negirajuća partikularija nema konverzije

Opće pravilo negirajuće partikularije jeste da ona nema niti univerzalne niti partikularne konverzije.

Pitanje: Kako je moguće da negirajuća partikularija nema konverzije?

Odgovor: U sudu negirajuće partikularije subjekt je opsežniji od predikata. Naprimjer, u суду: "Neke životinje nisu ljudi", pojam životinja šireg je opsega od pojma čovjek. Užim pojmom se ne može negirati ekstenzivniji bez obzira na njihov univerzalni ili partikularni oblik, budući da objektima kojim odgovara uži pojam nužno odgovara i širi. Prema tome, sudovi: "Nijedan čovjek nije životinja", i: "Neki ljudi nisu životinje", nisu ispravni.

Disjunktivni sudovi nemaju konverziju

Pošto disjunkcija govori o razdvojenosti dviju strana kondicionalnoga suda, konverzija u njenom slučaju ne bi dala nikakvu korist. Naprimjer, strane u суду: "Broj je ili neparan ili paran", mogu zamjeniti mjesta, a da se pri tome u samom originalu ne dogodi promjena. Dakle, nema razlike da li sud glasi: "Broj je paran ili neparan", ili: "Broj je neparan ili paran."

Naravno, disjunktivni sud je moguće izreći u obliku kategoričkog suda. Gornji primjer u oblik kategoričkog suda glasi: "Broj se dijeli na paran i neparan." Konverzija ovoga suda: "Ono što se dijeli na parno i neparano jeste broj", također, ne donosi ništa novo.

Konverzija kontradiktornog

(عكس نقیض)

Konverzija kontradiktornog ili kontrapozicija je ustvari drugi oblik konverzije, u kojoj se istinitošću originala dokazuje istinitost konverziranog suda. Postoje dva metoda da bi se dobila ova vrsta konverzije, tradicionalni i moderni metod. Tradicionalni metod su primjenjivali prijašnji učenjaci, a moderni metod, kao što mu i ime kaže, potiče iz novijeg perioda.

1. Saglasna konverzija kontradiktornog (عكس نقیض موافق)

Ovaj metod su učenjaci primjenjivali u prošlosti. Budući da je sud dobijen konverzijom kontradiktornog istoga kvaliteta kao i njegov original, u njegovom nazivu pridodana je i riječ “saglasna” da bi time bilo ukazano na ovu činjenicu. Ove konverzija se dobija zamjenom mjesta dviju strana suda, koje su prije toga transformirane u sebi kontradiktorne oblike, sa očuvanjem istinitosti suda i kvaliteta. Prema tome, saglasna konverzija kontradiktornog suda sljedećeg originala: “Svaki pisac je čovjek”, glasi: “Svaki ‘nečovjek’ je ‘nepisac’.” Prilikom ove konverzije išlo se sljedećim redom:

- a. transformacija subjekta i predikta u kontardiktorne oblike. U gornjem primjeru pojam pisac je transformiran u nepisca, a čovjek u nečovjeka.
 - b. zamjena mjesta subjekta i predikata u konverziranom sudu.
 - c. očuvanje kvaliteta suda, odnosno, ako je original suda bio negirajući, konverzija treba biti negirajuća. Isto vrijedi u slučaju afirmirajućeg originala.
 - d. Očuvanje istinitosti suda.
2. Nesaglasna konverzija kontradiktornog (عكس نقیض مخالف)

Zbog toga što kod metode konverzije učenjaka novijeg doba kvalitet suda ne ostaje isti ovaj metod se naziva nesglasna konverzija kontradiktornog. Konverzija kontradiktornog po mišljenju ove skupine učenjaka glasi: Promjena jednoga suda u drugi tako da je subjekt novoga suda kontradikcija predikata originalnoga suda, a predikat novoga suda isto što i subjekt originalnog suda, sa očuvanjem istinitosti, ali ne i kvaliteta. Naprimjer, nesglasna konverzija kontradiktornog, originalnog suda: "Svaki pisac je čovjek", glasi: "Nijedan 'ne čovjek' nije pisac."

Pravilo kvantiteta suda pri konverziji kontradiktornog:

Pravilo negirajućeg suda u ovom slučaju jednako je pravilu afirmirajućeg suda pri prostoj konverziji, a pravilo afirmirajućeg suda je jednako pravilu negirajućeg suda. Prema tome, može se reći:

1. kontrapozicija negirajuće univerzalije je negirajuća partikularija. U saglasnoj konverziji kontradiktornog ova partikularija će biti negirajuća, a u nesaglasnoj afirmirajuća.

2. kontarpozicija negirajuće partikularije je opet partikularija, s tim da je po metodi prijašnjih učenjaka ona negirajuća, a po metodi modernih učenjaka afirmirajuća.

3. kontrapozicija afirmativne univerzalije je univerzalija, s tim da je po metodi prijašnjih učenjaka ona negirajuća, a po metodi novijih učenjaka afirmirajuća.

4. afirmirajuća partikularija nema kontrapoziciju.

5. POGLAVLJE
IZVOĐENJE ZAKLJUČAKA
(مباحث الاستدلال)

Uvod

Svaki čovjek, bez izuzetka, svakodnevno se podvrgava i koristi različitim oblicima zaključivanja. Međutim, gotovo nimalo pažnje se ne obraća na vrstu, pravila i naziv argumentacije koja se koristi. Naprimjer, kada u daljini vidimo gust dim, odmah zaključujemo da tamo negdje gori vatra. Ovaj proces, nastao zapažanjem dima, jedna je vrsta zaključivanja.

Svaki oblik zaključivanja u logici je posebno obrađen, a njegova pravila su potanko objašnjena radi očuvanja uma od moguće greške.

Poglavlje o zaključivanju jedno je od najvažnijih, ako ne i najvažnije u logici, dok su sva ostala samo uvod za njegovo ispravno razumijevanje.

Na samom početku navedimo definiciju zaključivanja:

“Zaključivanje je razumijevanje nepoznate tvrdnje posredstvom nekoliko poznatih tvrdnji.”

Objašnjenje: Na pitanje: “Šta je to zgrada?”, odgovorit ćemo da je to jedan skup sačinjen od betona, željeza, cigle itd. Međutim, pitanje je da li svi ovi dijelovi i navedeni materijali trebaju biti u nekom određenom odnosu i redu ili je dovoljno da budu na jednoj hrpi koja će sama po sebi predstavljati zgradu?! Sigurno je da hrpa materijala ne predstavlja zgradu koja će nastati jedino ako se ovi materijali oblikuju određenim pravilima i zakonitostima. Isti princip vrijedi i u procesu zaključivanja. Tačno je da se pri zaključivanju posredstvom poznanica stiže do nepoznanice, ali sam taj proces ima svoje tačno određene uvjete.

Vrste zaključivanja

U logici postoje tri oblika zaključivanja:

1. Dedukcija (قياس),
2. Analogija (تمثيل),
3. Indukcija (استقراء).

Dedukcija (قياس)

Posmatrajmo sljedeći primjer:

Čovjek je životinja.

Svaka životinja je biće koje osjeća.

Prema tome: Čovjek je biće koje osjeća.

Naziv ovog zaključivanja je dedukcija. Dakle, dedukcija je izvođenje posebnog iz općeg, drugim riječima kod ovoga zaključivanja uvijek se univerzalni sud prenosi na njegove objekte.

Indukcija (استقراء)

Indukcija je logički postupak zaključivanja, suprotan dedukciji, u kome se um kreće od pojedinačnih iskustava ka općenitom zakononu.

Primjer: Nakon navođenja nekoliko pojedinačnih sudova: "Čovjek je vrsta životinje i biće koje osjeća", "Krava je vrsta životinje i biće koje osjeća", "Ovca je vrsta životinje i biće koje osjeća", itd., izvodimo zaključak: "Životinja je biće koje osjeća."

Analogija (تمثيل)

U logici je analoško zaključivanje postupak u kojem se zaključak o nekom pojedinačnom slučaju izvodi iz drugog pojedinačnog slučaja. Drugim riječima, analogija je prenošenje suda jednog posebnog slučaja na drugi posebni slučaj, uzimajući pri tome u obzir njihovu sličnost u nekim osobinama.

Naprimjer:

Hasan je požrtvovan učenik.

Husejn je Hasanov brat.

Prema tome: Husejn je, također, požrtvovan učenik.

Kao što se na primjeru vidi, sud o Hasanu da je požrtvovan, zbog zajedničke osobine da su braća, prenesen je na Husejna.

Temeljna razlika koja dedukciju odvaja od preostala dva oblika zaključivanja predstavlja pouzdanost rezultata dedukcije, i nepouzdanost rezultata indukcije i analogije.

Postoje dva oblika indukcije:

1. potpuna indukcija,
2. nepotpuna indukcija.

Rezultati potpune indukcije za razliku od nepotpune su tačni. Također, naknadno će biti govora o tome da nepotpuna indukcija i analogija daju sigurne rezultate u slučajevima gdje se otkrije pouzdani uzrok suda. Naravno, indukcija i analogija u ovim slučajevima utemeljeni su na prikrivenoj dedukciji zbog čega i daju sigurne rezultate.

Rezultat dedukcije je sigurno tačan. Naprimjer, nakon tvrdnji: "Svijet je promjenjiv", "Sve što je promjenjivo stvoreno je", razumu ne preostaje ništa drugo nego da izvuče zaključak: "Svijet je stvoren." Dakle, zaključak izведен iz ovih dviju premissa predstavlja razumsku nužnost.

Definicija dedukcije

Definicija dedukcije glasi: "Dedukcija je govor sačinjen od nekoliko uvodnih tvrdnji čije prihvatanje razum primorava na prihvatanje nove tvrdnje koja, ustvari, predstavlja rezultat uvodnih premsisa."

Dedukcija kod evropskih i islamskih učenjaka

Neki evropski učenjaci, poput Doppa, dedukciju su definirali na sljedeći način: "Dedukcija predstavlja niz premsisa i rezultat." Oni su, dakle, mišljenja da je dedukcija sastavljena od niza premsisa i njihova rezultata, dok islamski mislioci ne smatraju rezultat dijelom dedukcije. Rezultat je, po njima, zapravo nužni produkt uvodnih premsisa, a ne dio dedukcije.

Ova razlika mišljenja slična je razilaženju oko definicije tvrdnje (*تصدیق*), o čemu je bilo riječi na početku knjige. Fahrū Razi je bio mišljenja da je tvrdnja sačinjena iz nekoliko predodžbi sa dodatkom sudstvenog odnosa (*نسبت حکمیہ*) i suda (*حکم*). Suprotno njemu, Mulla Sadra i drugi logičari mišljenja su da tvrdnja nije složena i nju čini jedino sud o odnosu između pojmove, a pojmovi predstavlju uvjete ostvarenja tvrdnje, a ne njegove dijelove.

Podjela dedukcije

Dedukciju je moguće podjeliti:

- a. sa aspekta forme (صورت و هيأت),
- b. sa aspekta sadržaja (مواضي) i premisa.

Sa aspekta oblika i forme dedukcija se dijeli na:

- a. povezanu dedukciju (قياس اقترانى),
- b. rastavljenu dedukciju (قياس استثنائى).

Povezana dedukcija

Povezana dedukcija je ona vrsta dedukcije čiji se rezultat nalazi razbacan u njenim premisama, znači da se rezultat ne nalazi cio na jednom mjestu u premisama, kao što je to na sljedećem primjeru:

Svijet je promjenjiv.

Sve što je promjenjivo stvoreno je.

Dakle: Svijet je stvoren.

Uz malo pažnje lahko je uočiti da se rezultat dedukcije nalazi u uvodnim premisama.

Povezana dedukcija sa aspekta forme (صورت)

Povezana dedukcija je uвijek saчинjena od dviju premlisa koje imaju jedan zajednički član. U gornjem primjeru riječ promjenjiv nalazi se u obje premlise. Dio koji se nalazi u obje premlise naziva se srednji termin (متوسط) i ima ulogu povezivanja dvije premlise.

Rezultat dedukcije

Voda je tečnost.

Svaka tečnost ima tijelo.

Prema tome: Voda ima tijelo.

Rezultat dedukcije uvijek je sačinjen od dvaju dijelova. U gornjem primjeru prvi dio je voda, koji se naziva manji termin (عَدْ أَصْغَرْ), a drugi dio je tijelo, koji se naziva veći termin (عَدْ أَكْبَرْ).

Premisa u kojoj se nalazi manji termin naziva se mala premisa (صَغِيرَى), a premisa u kojoj se nalazi veći termin naziva se velika premisa (كَبِيرَى).

Poznavanje ovih logičkih pojmovima je neophodno kao što je u matematici neophodno poznavanje znakova. U suprotnom, nepoznavanje ovih terminina sigurno će proizvesti probleme prilikom primjene dedukcije, pošto većina grešaka u naučnim raspravama potiče uslijed nepoznavanja granica premisa i miješanja između premisa i rezultata.

Podjela povezane dedukcije

Povezana dedukcija se na osnovu vrste forme i oblika premisa dijeli na:

- a. kategorički povezanu dedukciju (قياس اقتراني حملی),
- b. kondicionalno povezanu dedukciju (قياس اقتراني شرطی).

Kategorički povezana dedukcija je ona dedukcija kod koje su obje premise kategorički sudovi, kao što je to na sljedećem primjeru:

Svijet je promjenjiv.

Sve što je promjenjivo stvoreno je.

Prema tome: Svijet je stvoren.

Obje premise i rezultat su kategorički sudovi, sačinjeni od subjekta, predikata i kopule.

Kondicionalno povezana dedukcija je ona dedukcija u kojoj su jedna ili obje premise kondicionalni sudovi, kao što je na sljedećem primjeru:

Ako je broj četiri paran, djeljiv je sa dva.

Broj četiri je paran broj.

Dakle: Broj četiri je djeljiv sa dva.

Prva premlisa je kondicionalni sud, a druga kategorički sud.

Drugi primjer:

Uvijek kada se čovjek naljuti izgubi razum.

Uvijek kada čovjek izgubi razum moguće je da učini mnogo grešaka.

Dakle: Uvijek kada se čovjek naljuti moguće je da učini mnogo grešaka.

U gornjoj dedukciji obje premise su kondicionalne, a dio premise kada čovjek izgubi razum predstavlja srednji termin, tj. ponavlja se u obje premise.

Napomena: Kondicionalno povezana dedukcija ima mnoštvo podjela, ali posto ovaj tekst predstavlja prvi nivo upoznavanja sa logikom, ovom prilikom nećemo se baviti svakom podjelom pojedinačno.

Četiri figure povezane dedukcije

Povezana dedukcija sadrži tri člana: manji termin, srednji termin i veći termin. Ova tri člana u premisama povezane dedukcije mogu se pojaviti u sljedećim kombinacijama:

1. Srednji termin je predikat manje premise, a subjekt veće premise. Naprimjer:

Voda je tečnost.

Svaka tečnost ima tijelo.

Prema tome: Voda ima tijelo.

Srednji termin je tečnost koji se ponovio u obje premise, kao predikat manje i subjekt veće premise. Ovo predstavlja prvu figuru.

2. Srednji termin je predikat u obje premise, druga figura.
3. Srednji termin je subjekt u obje premise, treća figura.
4. Četvrta figura predstavlja slučaj u kom je položaj srednjeg termina suprotan prvoj figuri. Dakle, srednji termin je subjekt manje, a predikat veće premise.

Od ovih četiriju figura najprirodnija i najjasnija je prva figura, a onda nizom kako su navedene. Druga figura je jasnija od treće, a četvrta figura je najkomplikiranija za izvođenje zaključaka.

Sa malo pažnje može se uočiti da promjenom srednjeg termina nastaju promjene koje proces zaključivanja izvode iz prirodnog toka i formiraju nove figure. To znači da je promjena srednjeg termina kod druge figure utjecala na promjenu položaja veće premise, kod treće figure na promjenu manje premise, a kod četvrte figure na promjenu obiju premlisa.

Uvjeti zaključivanja kod povezane dedukcije

Sve četiri figure zamišljene su kao kalupi za izvođenje zaključaka, međutim ispravnost rezultata ovisi o poštivanju za svaku figuru posebnih pravila. Drugim riječima, svaka figura ima posebna pravila za kvantitet i kvalitet premeta. Ovi uvjeti se dijele na opće i posebne. Opći uvjeti odnose se na sve četiri figure, pored kojih svaka figura ima sebi svojstvene uvjete čije je poštivanje obavezno.

Opći uvjeti

- a. da obje premise ne budu negirajuće univerzalije.
- b. da obje premise ne budu partikularije.
- c. da manja premeta bude negirajuća, a velika premeta partikularija.

Prva figura

Prva figura ima dva uvjeta čije poštivanje jamči ispravnost rezultata, u suprotnom rezultat neće biti ispravan:

- a. Prvi uvjet je da manja premeta bude afirmativna. Znači ona ne može biti negirajuća, a nije važno da li će biti univerzalna ili partikularna.
- b. Drugi uvjet je da veća premeta treba biti univerzalna. Znači da ona premeta u kojoj se nalazi veći termin obavezno treba biti univerzalna. Naprimjer:

Hasan je učenjak.

Nijedan učenjak nije nepismen.

Zaključak: Hasan nije nepismen.

Ako ne bismo ispoštovali prvo pravilo, rezultat ne bi bio ispravan. Naprimjer:

Hasan nije konj.

Svaki konj je životinja.

Zaključak: Hasan nije životinja.

U ovom primjeru se vidi da rezultat nije ispravan. Također, ako se ne ispoštuje drugi uvjet, rezultat neće biti tačan. Naprimjer:

Čovjek je životinja.

Neke životinje su konji.

Zaključak: Čovjek je konj.

Važno pravilo u logici

U logici postoji pravilo poznato kao “rezultat uvijek slijedi nižu premisu”. Da bismo objasnili ovo pravilo, prije toga treba pojasniti jedno drugo filozofsko pravilo na kojem se ono temelji. To filozofsko pravilo glasi: Ono što daje postojanje nekoj stvari ne može samo nemati ono što posjeduje stvorena stvar. Znači, ako neko biće želi dati osobinu ili neko savršenstvo drugome, u tom slučaju samo ono treba posjedovati tu osobinu ili savršenstvo. Nemoguće je da biće ono što samo ne posjeduje može dati drugome. Ovo je jedno filozofsko pravilo potpuno utemeljeno na razumu.

Imajući na umu ovo filozofsko pravilo vratimo se našoj temi u logici. Znamo da je rezultat kod dedukcije posljedica dviju uvodnih premissa. Prema tome, dvije premisse su u položaju uzroka naspram rezultata. Prirodno je da ako se premisse razlikuju po intezitetu, opsegu, kvantitetu i kvalitetu, rezultat će uvijek slijediti onu slabiju stranu premissa, jer slabiji i jači, afirmirajući i negirajući, univerzalan i partikularan, zajedno čine

uzrok rezultata. Dakle, rezultat je posljedica ovih dviju stvari zajedno i shodno tome slijedi slabiju.

U slučaju da je jedna premisa bude negirajuća, a druga afirmirajuća, rezultat će biti negirajući. Također, ako je jedna premisa univerzalija, a druga partikularija, rezultat će uvijek biti partikularija, ili ako je jedna premisa istinita, a druga lažna, rezultat će biti lažan.

Sukladno ovom pravilu, rezultati četiriju figura neće uvijek biti ispravni. Neki rezultati dedukcije su produktivni, a neki neproduktivni, tj. beskorisni (عفیم).

Produktivni modusi prve figure

(ضرورب منتج)

Svaka premisa, i manja i veća, može imati jednu od sljedećih četiriju osobina: afirmacija, negacija, univerzalija i partikularija. S obzirom da manja premisa može imati četiri oblika kao i veća premisa, moguće je za prvu figuru prepostaviti šesnaest kombinacija. Svaka od ovih kombinacija naziva se modus (ضرب). Od šesnaest modusa samo četiri su produktivna, a preostali su neproduktivni.

1. Modus afirmativne univerzalije sa afirmativnom univerzalijom rezultira afirmativnom univerzalijom.

Svaka tvar ima volumen. Sve što ima volumen zauzima prostor. Zaključak: Svaka tvar zauzima prostor.

2. Modus afirmativne univerzalije sa negirajućom univerzalijom rezultira negirajućom univerzalijom.

Svaki pjesnik je čovjek. Nijedan čovjek nije drvo. Zaključak: Nijedan pjesnik nije drvo.

3. Modus afirmativne partikularije sa afirmativnom univerzalijom rezultira afirmativnom partikularijom.

Neki ljudi su filozofi. Svaki filozof ima cilj. Zaključak: Neki ljudi imaju cilj.

4. Modus afirmativne partikularije sa negirajućom univerzalijom rezultira negirajućom partikularijom.

Neke od životinja su konji. Nijedan konj nije čovjek. Zaključak: Neke od životinja nisu ljudi.

Druga figura

Kod druge figure, kao što je već rečeno, srednji termin je u objema premisama predikat. Upoređujući drugu figuru sa prvoj figurom, koja ujedno predstavlja uzor i mjerilo svih ostalih figura, vidi se da je srednji termin samo promijenio mjesto u većoj premisi. U manjoj premisi srednji termin je sačuvao svoje prirodno mjesto jer je prvi dio, rezultat također i u manjoj premisi prvi dio, što i predstavlja prirodni položaj. U ovoj figuri um se moglo lakše kreće od uvoda ka zaključku u odnosu na sljedeće figure.

Uvjeti druge figure

Druga figura ima dva uvjeta:

- Razlikovanje kvaliteta kod uvodnih premisa,
- univerzalnost veće premise.

Naprimjer: Neki ljudi su bijeli. Nijedan crnac nije bijel. Može se izvesti zaključak: Neki bijelci nisu crni.

Na sljedećem primjeru, budući da prvi uvjet nije ispoštovan, rezultat neće biti ispravan iako su premise ispravne.

Neki ljudi su bijeli. Svaki snijeg je bijel. Zaključak: Neki ljudi su snijeg.

Na sljedećem primjeru zbog nepoštivanja drugog uvjeta rezultat neće biti ispravan.

Svaki čovjek je razumno biće. Neke životinje nisu razumno biće. Zaključak: Neki ljudi nisu razumno biće.

Produktivni modusi druge figure

Za drugu figuru, kao i za prvu figuru, može se prepostaviti šesnaest modusa od kojih samo četiri daju ispravan rezultat.

1. Modus afirmativne univerzalije sa negirajućom univerzalijom rezultira negirajućom univerzalijom.

Svaki kamen je čvrsta materija. Nijedna tečnost nije čvrsta materija. Zaključak: Nijedan kamen nije tečan.

2. Modus negirajuće univerzalije sa afirmirajućom univerzalijom rezultira negirajućom univerzalijom.

Nijedno drvo nije životinja. Svaki konj je životinja. Zaključak: Nijedno drvo nije konj.

3. Modus afirmirajuće partikularije sa negirajućom univerzalijom rezutira negirajućom partikularijom.

Neke od tečnosti su vode. Nijedan čovjek nije tečnost. Zaključak: Neke tečnosti nisu čovjek.

4. Modus negirajuće partikularije sa afirmirajućom univerzalijom rezultira negirajućom partikularijom.

Neki od ljudi nisu bijeli. Svaki pamuk je bijel. Zaključak: Neki od ljudi nisu pamuk.

Treća figura

Kod treće figure srednji termin je u objema premisama subjekt. Upoređujući ovu figuru sa prvom figurom uvidjet ćemo da se razlikuju jedino po manjoj premisi, to znači da velika premlisa ima svoj prirodni položaj, dok se kod male premise desila zamjena mesta predikata i subjekta. Zbog ove promjene kod treće figure izvođenje zaključka, tj. kretanje uma od premlisa ka rezultatu je teže i složenije od druge figure.

Uvjeti treće figure

- a. Afirmacija male premlise,
- b. jedna od premlisa treba biti univerzalija.

Naprimjer: Svako tijelo ima težinu. Neka od tjelesa nisu u tečnom stanju. Zaključak: Neke od stvari koje imaju težinu nisu tečnost.

Ako se ne poštuje prvi uvjet, rezultat nije ispravan, kao u sljedećem primjeru.

Nijedan čovjek nije kamen. Neki od ljudi imaju tijelo. U ovom slučaju ne može se izvesti zaključak: Neka kamenja nemaju tijelo.

Također, ako se ne poštuje drugi uvjet, imamo netačan zaključak.

Neki ljudi su bijelci. Neki ljudi su crnci. Netačno je reći: Neki bijelci su crnci.

Produktivni modusi treće figure

Od šesnaest mogućih modusa kod treće figure šest modusa je produktivno.

1. Modus afirmativne univerzalije sa afirmativnom univerzalijom rezultira afirmirajućom partikularijom.

Svaki čovjek je životinja. Svaki čovjek je razumno biće.
Zaključak: Neke životinje su razumna bića.

2. Modus afirmativne univerzalije sa negirajućom univerzalijom rezultira negirajućom partikularijom.

Svaka životinja je rastuće tijelo. Nijedna životinja nije drvo.
Zaključak: Neka rastuća tijela nisu drvo.

3. Modus afirmativne partikularije sa afirmativnom univerzalijom rezultira afirmativnom partikularijom.

Neke tečnosti su crvene boje. Sve tečnosti su pokretljive.
Zaključak: Neke stvari crvene boje su pokretljive.

4. Modus afirmativne univerzalije sa afirmativnom partikularijom rezultira afirmativnom partikularijom.

Svaka životinja ima tijelo. Neke od životinja su pjesnici.
Zaključak: Neka od tjelesa su pjesnici.

5. Modus afirmativne univerzalije sa negirajućom partikularijom rezultira negirajućom partikularijom.

Svako drvo je čvrsto tijelo. Neka od drveća nisu savitljiva.
Zaključak: Neka čvrsta tijela nisu savitljiva.

6. Modus afirmativne partikularije sa negirajućom univerzalijom rezultira negirajućom partikularijom.

Neki muslimani su Hercegovci. Nijedan musliman nije izdajnik svoje domovine. Zaključak: Neki Hercegovci nisu izdajice svoje domovine.

Četvrta figura

U četvrtoj figuri srednji termin je subjekt male premise i predikat velike premise. Ova figura je potpuno oprečna prvoj figuri, zbog čega je izvođenje zaključaka u njoj najkomplikiranije. Iz istog razloga neki logičari, kao i Aristotel, nikako nisu raspravljali o ovoj figuri niti su je navodili u svojim djelima.

Uvjjeti četvrte figure

- a. Nijedna od premlisa ne smije biti negirajuća partikularija,
- b. mala premlisa mora biti univerzalija u slučaju da su obje premlise afirmirajuće.

S obzirom na posljednji uvjet, ako je mala premlisa afirmativna partikularija, velika premlisa obavezno mora biti negirajuća univerzalija, i nikako ne može biti afirmirajuća, jer je u suprotnom modus neproduktivan.

U sljedećim primjerima rezultati nisu ispravni zbog nepoštivanja uvjeta četvrte figure.

Neke životinje nisu ljudi. Svako razumno biće je životinja. Ovaj modus ne daje ispravan rezultat jer nije ispoštovan prvi uvjet da nijedna od premlisa ne smije biti negirajuća partikularija. Dakle, ne može se zaključiti: Neki ljudi nisu razumna bića.

Neke životinje su ljudi. Svaka deva je životinja. Ovaj modus također ne daje produktivan rezultat, ali u ovom slučaju zbog nepoštivanja drugog uvjeta za četvrtu figuru, obaveznosti univerzalnosti male premlise kada su obje premlise afirmativne. Dakle, ne može se zaključiti da su neki ljudi deve.

Produktivni modusi četvrte figure

Od šesnaest mogućih modusa kod četvrte figure pet modusa je produktivno.

1. Modus afirmativne univerzalije sa afirmativnom univerzalijom rezultira afirmativnom partikularijom.

Svaki čovjek ima tijelo. Svako razumno biće je čovjek.
Zaključak: Neka tjelesa su razumna bića.

2. Modus afirmativne univerzalije sa afirmativnom partikularijom rezultira afirmativnom partikularnjom.

Svaka životinja je rastuće tijelo. Neke crne stvari su životinje.
Zaključak: Neke crne stvari su rastuća tijela.

3. Modus negirajuće univerzalije sa afirmirajućom univerzalijom rezultira negirajućom univerzalijom.

Nijedan konj nije drvo. Svako biće koje rže je konj. Zaključak:
Nijedno drvo nije biće koje rže.

4. Modus afirmirajuće univerzalije sa negirajućom univerzalijom rezultira negirajućom partikularijom.

Svako drvo je takve prirode da se može osušiti. Nijedan čovjek nije drvo. Zaključak: Neke od stvari koje se mogu sušiti nisu ljudi.

5. Modus afirmirajuće patikularije sa negirajućom univerzalijom rezultira negirajućom partikularijom.

Neke životinje su crne. Nijedan kamen nije životinja. Zaključak:
Neke crne stvari nisu kamen.

Rastavljena dedukcija

Kod rastavljene dedukcije sam rezultat ili njegova kontradikcija navedena je u cijelosti i izričito u jednoj od premissa, kao na primjeru:

Ako je danas petak, sutra je ponedjeljak. Znamo da je danas petak. Zaključak: Sutra je ponedjeljak.

Vidimo u ovom primjeru da je rezultat "Sutra je ponedjeljak" u cijelosti spomenut u jednoj od uvodnih premissa. Međutim, postavlja se pitanje da li se ova rečenica, koja je rezultat gornje dedukcije, može pojaviti kao potpuno neovisna uvodna premissa? Odgovor je negativan, jer ako se rečenica "Sutra je ponedjeljak" prihvati kao potpuno neovisna uvodna premissa, to bi značilo da je jasna kao uvodna premissa dedukcije, a nejasna kao rezultat dedukcije, što je u kontradikciji. Dakle, gornja rečenica može biti jedino dio uvodne premissa, što opet podrazumijeva da ta premissa mora biti kondicionalna da bi mogla u sebi sadržavati jedan neovisan sud (sam rezultat ili njenu kontradikciju) kao dio sebe. Na gornjem primjeru dedukcije, sud "Sutra je ponedjeljak" konsekvenca je kondicionalnog suda koji čini prvu uvodnu premisu.

Druga premissa, koja se naziva rečenica izuzimanja (جمله استثنائيه), može biti predikativna rečenica, kao na gornjem primjeru, ili kondicionalna rečenica, kao na sljedećem primjeru:

Ako je tako da je paran broj uvijek djeljiv sa dva, u tom slučaju ako moja knjiga broji stotinu stranica, djeljiva je na dva dijela od pedeset stranica.

Nema sumnje da je paran broj uvijek djeljiv na dva dijela.

Dakle, ako moja knjiga broji stotinu stranica, djeljiva je na dva dijela po pedeset stranica.

Zaključak: Kod rastavljene dedukcije neophodno je da jedna od njenih premissa bude kondicionalna rečenica, međutim, šta će

biti druga premisa, predikativna ili kondicionalna rečenica, ovisi o obliku prve premise. U drugoj premisi obavezno se navode riječi izuzeća. Na posljednjem primjeru prva premisa je jedna velika kondicionalna rečenica koja je sastavljena iz dviju manjih kondicionalnih rečenica, što je imalo za rezultat da rečenica izuzeća bude kondicionalna rečenica.

Podjela rastavljenе dedukcije

Dobro pogledajmo sljedeća dva primjera:

- a. Uvijek kada temperatura vode u ovoj posudi dostigne stotinu stepeni celzijusa, ona provri. Još uvijek voda u ovoj posudi nije provrila. Dakle, njena temperatura nije dostigla stotinu stepeni celzijusa.
- b. Broj x je paran ili neparan. Znamo da x nije paran. Dakle, x je sigurno neparan.

Kao što se vidi, razlika ovih dviju rastavljenih dedukcija je u njihovim uvodnim kondicionalnim premissama. Prva premba u prvom primjeru je konjuktivni sud, a prva premba drugoga primjera je disjunktivni sud. Upravo zbog ovoga rastavljena dedukcija se dijeli na konjuktivnu i disjunktivnu.

Metod izvođenja zaključka kod rastavljeno konjuktivne dedukcije (قياس استثنائي اتصالی)

Uporedimo dedukciju pod slovom “a” i sljedeću dedukciju:

Ako Sunce izade, noć se završava. Sunce je izašlo. Dakle, noć se završila.

Kao što se vidi, na prvom primjeru druga premisa negira prvu premisu, za razliku od druge premise drugoga primjera koja potvrđuje prvu premisu. Sukladno ovoj razlici i rezultati će biti drugačiji. Rezultat prve dedukcije je kontradikcija uvodne premise, a rezultat druge dedukcije je potvrda konsekvene.

Prema tome, kod rastavljeno konjuktivne dedukcije postoje dva načina izvođenja zaključka:

1. potvrda konsekvene potvrđivanjem uvodne premise;
2. negacija uvodne premise negacijom konsekvene.

Pitanje: Da li postoji drugi način zaključivanja osim ovih dvaju načina? Naprimjer, da li se može potvrđivanjem konsekvene potvrditi uvodna premlisa ili negiranjem uvodne premlise negirati konsekvenu?

Odgovor: Ne postoji, a da bi bilo jasno, pogledajmo sljedeće primjere:

a. Uvijek kada se upali sijalica, soba se osvijetli. Soba je osvijetljena. Da li se može samim suočavanjem sa ovim sudom donijeti sigurna presuda da je sijalica upaljena? Ne može. Zašto? Zato što je moguće da je soba osvijetljena i nekim drugim izvorom svjetlosti kao što je Sunce.

b. Uvijek kada zrake Sunca padaju u sobu, soba je topla. Zrake Sunca ne padaju u sobu. I u ovom slučaju, pored postojanja dvaju sudova ne može se izvesti zaključak da soba nije topla, jer postoji mogućnost da je ugrijana nekim drugim izvorom svjetlosti.

Metod izvođenja zaključka kod rastavljeno disjunktivne dedukcije

(قياس استثنائي انتصالي)

Ranije je rečeno da se kondicionalno disjunktivni sud dijeli na:

sud stvarne disjunkcije (قضيه منفصله حقيقه), disjunktivni sud sa nemogućnošću združenosti (منفصله مانعة الجمع) i disjunktivni sud sa nemogućnošću isključenja (قضيه مانعة الخلو).

U nastavku ćemo govoriti o metodu izvođenja zaključka za svaki slučaj posebno.

Rastavljena dedukcija sa sudom stvarne disjunkcije

Ako se kaže: "Broj je paran ili neparan", u tom slučaju moguće je da rečenica izuzeća bude u jednom od četiriju oblika, koji sukladno tome daju različite rezultate.

1. Znamo da je x paran \rightarrow nije neparan.
2. Znamo da je x neparan \rightarrow nije paran.
3. Znamo da x nije paran \rightarrow neparan je.
4. Znamo da x nije neparan \rightarrow paran je.

Dakle, u ovom obliku rastavljeno disjunktivne dedukcije postoje četiri metoda izvođenja zaključka:

1. Potvrđivanje prve strane radi negiranja druge strane suda.
2. Potvrđivanje druge strane radi negiranja prve strane suda.
3. Negiranje prve strane radi potvrđivanja druge strane suda.
4. Negiranje druge strane radi potvrđivanja prve strane suda.

Rastavljena dedukcija sa disjunktivnim sudom nemogućnosti združenosti

Ako se kaže: "Tijelo je crno ili bijelo", u tom slučaju moguće je da rečenica izuzeća ima dva oblika koji sukladno tome daju dva različita rezultata.

1. Ovo tijelo je crno → ovo tijelo nije bijelo.
2. Ovo tijelo je bijelo → ovo tijelo nije crno.

Kao što se vidi iz primjera, u ovom obliku rastavljenog disjunktivne dedukcije postoje dva metoda izvođenja zaključka:

1. Potvrđivanje prve strane radi negiranja druge strane suda.
2. Potvrđivanje druge strane radi negiranja prve strane suda.

Kod ovog oblika suda ne može se putem negiranja jedne strane suda potvrditi druga strana suda.

Rastavljena dedukcija sa disjunktivnim sudom nemogućnosti isključenja

Ako se kaže: "Biće je životinja ili nečovjek", u tom slučaju moguće je da rečenica izuzeća ima dva oblika koji daju dva različita rezulatata.

1. Ovo biće nije životinja → ono je nečovjek.
2. Ovo biće nije nečovjek → ono je životinja.

I u ovom slučaju, kao i u prethodnom, postoje dva metoda izvođenja zaključaka:

1. Negiranje prve strane radi potvrđivanja druge strane suda.
2. Negiranje druge strane radi potvrđivanja prve strane suda.

Kod ovog oblika suda ne može se putem potvrđivanja jedne strane suda negirati druga strana suda.

Indukcija (استقراء)

Kada kažete: "Baščaršijski čevapi su ukusni", "Knjige allame Tabatabaija su dobre", "Studeneti sarajevskog univerziteta nisu nepismeni", "Mercedes je dobro auto", da li ste ikada razmišljali kako ste stekli ove općenite sudove? Kakav je mehanizam vašeg uma pri formiranju ovih općenitih zaključaka?

Bez sumnje je da vi niste probali sve čevape, pročitali sve knjige, analizirali sve studente niti vozili sve mercedese, ali istovremeno donosite općeniti sud o ovim pojavama! Ovakvi oblici sudova nazivaju se indukcioni sudovi.

Sada treba vidjeti kako se formiraju indukcioni sudovi.

Kada posmatramo da se neka pojava ponavlja vezano za neku stvar, mi postepeno postajemo spremni da izvedemo jedan općenit sud o svim jedinkama te stvari, čak i u budućnosti. Znači da mi zbog postojanja te pojave kod nekoliko jedinki iste vrste taj propis pripisujemo svim jedinkama u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Logičari ovakvu vrstu izvođenja zaključka nazivaju indukciju, a definirali su je na sljedeći način: Indukcija je izvođenje zaključka od pojedinačnih slučajeva ka općenitom суду. Zbog ovoga, mehanizam kretanja uma kod indukcije potpuno je oprečan mehanizmu kod dedukcije budući da se um kod dedukcije kreće od općenitog ka pojedinačnom суду.

Podjela indukcije

1. Potpuna indukcija

Ako se analiziraju svi pojedinačni slučajevi i objekti jedne univerzalije i potom se doneše općeniti sud na osnovu toga, ovo predstavlja potpunu indukciju. Općeniti sud dobiven ovim metodom je siguran. U zbilji, ovakva indukcija se oslanja na skrivenu dedukciju. Naprimjer, kada se kaže: "Svaki geometrijski oblik je ograničen zato što su svi okrugli i uglasti oblici ograničeni." Iako je naizgled gornji općeniti sud dobiven izvođenjem zaključka od pojedinačnih slučajeva, u stvarnosti ovo izvođenje zaključka se vraća na jedan disjunktivni i dva kategorična suda, na sljedeći način:

Svaki geometrijski oblik je okrugao ili je uglast.
(disjunktivni sud)

Svaki okruglasti oblik je ograničen. (prvi kategorični sud)

Svaki uglasti oblik je ograničen. (drugi kategorični sud)

Svaki geometrijski oblik je ograničen. (rezultat)

U ovom primjeru dva kategorična suda predstavljaju veću univerzalnu primjesu dedukcije. Na osnovu njih određen je sud za svaki geometrijski oblik, što ustvari predstavlja dedukciju, a ne indukciju.

2. Nepotpuna indukcija

Samim uočavanjem da se neka pojava ponavlja za nekoliko pojedinačnih slučajeva, doneseni sud o svim preostalim sličnim slučajevima naziva se krnjava dedukcija. Da li je zaključak ovakve indukcije siguran, tj. da li čovjek može biti uvjeren u njenu ispravnost? Na ovu temu su mnogo raspravljali u metodologiji zaključivanja i islamski i evropski mislioci.

Neki su rekli da indukcija koja je utemeljena samo na posmatranju može jedino slabiji oblik vjerovanja polučiti, a indukcija kod koje je otkriven uzrok pojave daje sigurne zaključke. Temeljitiji odgovor na ovu temu treba potražiti u naprednijim knjigama logike.

Analogija (تمثيل)

Ako vas neko upita: "Kakav je učenik Hasan?", i vi mu odgovorite: "Dobar", na vaš odgovor slijedi pitanje: "Iz kojeg razloga?", a vi odgovorite: "Poznajem njegovog brata, on je dobar učenik." Ovakav oblik izvođenja zaključka, u našem slučaju spoznaja da osobina nekog čovjeka postoji u drugoj osobi zbog njihove međusobne sličnosti iz nekog aspekta, u logici se naziva analogija.

Neophodno je odmah ovdje napomenuti da je ovakav oblik zaključivanja u nauci fikhu i usuli fikh podveden pod pojam dedukcije (قياس), ali se razlikuje od dedukcije koja se u logici razmatra, zapravo jednak je analogiji u logici.

S obzirom na gore navedeni primjer lakše je razumjeti definiciju analogije: Prenošenje suda jednog pojedinačnog slučaja na drugi njemu sličan pojedinačan slučaj naziva se analogija.

Stubovi analogije

Jednu analogiju čine četiri stuba bez kojih se analogija ne bi ostvarila: osnova (اصل), ogranač (فرع), sličnost (جامع) i sud (حكم). Na primjeru: "Zato što su Hasan i Dževad braća, a budući da je Hasan dobar učenik i Dževad je također dobar učenik", Hasan je osnova, Dževad je ogranač, sličnost je to što su braća, a sud je Hasan je dobar učenik.

Pod osnovom se podrazumijeva ona strana analogije za čiju ispravnost smo sigurni, a ogranač je druga strana analogije za koju želimo potvrditi sud. Pod sličnošću se podrazumijeva aspekt sličnosti dviju strana analogije, a sud je ono što sigurno postoji kod osnove, a isto želimo dokazati kod ogranka.

Vrijednost spoznaje stečene analogijom

Da li je zaključak dobijen analogijom siguran ili nudi samo oblik vjerovatnoće i pretpostavke?

Potpuno je jasno da sličnost dviju stvari iz jednog aspekta ne može biti cijelovit dokaz za njihovu sličnost u svim aspektima. Kako je samo čest slučaj da dvije osobe iz jedne porodice idu u istu školu i u isti razred, a da se razlikuju u svim aspektima, kako stečenog znanja, tako i morala i desetine drugih stvari. Zbog toga je rečeno da analogija ne nudi ništa više osim vjerovatnoće. Naravno, moguće je da zbog mnoštva sličnosti dviju strana analogije ona dostigne stepen veće vjerovatnoće, ali nikada neće preći granicu sigurnosti i uvjerenja. Zbog toga je u epistemologiji vrijednost analogije slabije ocijenjena od dedukcije i indukcije. Dedukcija nudi siguran rezultat, indukcija konjekturu, a analogija vjerovatnoću. Razlog zašto indukcija pruža konjekturu, a analogija vjerovatnoću leži u tome što

indukcija predstavlja zbir vjerovatnoća, tj. vjerovatnoće se ponavljaju, a analogija je utemeljena samo na jednoj vjerovatnoći.

Zapažanje: Već je rečeno da indukcija utemeljena na uzročnosti, tj. kada se na osnovu poznatog uzroka izvodi sud, iako može biti nepotpuna indukcija, ali može dati siguran zaključak. U zbilji, ovakva indukcija je utemeljena na dedukciji i terminološki se naziva iskustvo. Naprimjer, kada se nepotpunom indukcijom shvati karakteristika željeza da se širi pri velikim temperaturam, što znači da ona potiče iz prirode željeza, potom uzimajući u obzir veliku premisu, koja predstavlja univerzalan sud, a glasi da uvijek kada postoji potpuni uzrok, i posljedica sigurno postoji, izvodi se zaključak da se sva željeza šire pri većim temperaturama. Pri ovom zaključivanju korišten je općeniti zakon kauzaliteta koji je primijenjen na konkretni slučaj, što predstavlja izvođenje posebnog suda iz općeg, dakle dedukcija.

Za analogiju se također kaže isto što i za indukciju. Ako se ustanovi da je "sličnost" potpuni uzrok suda u "osnovi", potom u skladu sa navedenim zakonom kauzaliteta sigurno se može izvesti zaključak o postojanju toga suda u "ogranku". Ovakva analogija je utemeljena na dedukciji.

3. KNJIGA

6. POGLAVLJE

PET LOGIČKIH VJEŠTINA

(الصناعات الخمس)

Sadržaj i forma u logici

Rečeno je da se jedna argumentacija zasniva na dva temelja: sadržaju (ماده) i formi (صورت). Na osnovu ovoga i logika se dijeli na sadržajnu logiku (منطق ماده) i formalnu logiku (منطق صورت). Iako se termin formalna logika pripisuje klasičnoj logici, znači aristotelovoj logici, to nije u značenju da u njoj uopće nije bilo govora o sadržaju onoga što ulazi u definiciju i argumentaciju. Zapravo, poglavlje o deset kategorija govori o sadržaju definicija, a poglavlje o pet vještina govori o sadržaju argumentacija.

U nekim novijim knjigama logike poglavlje o deset kategorija je izuzeto možda iz razloga što se ova tema obrađuje u filozofiji nakon čega nije postojala potreba da se o njemu raspravlja u logici. Međutim, sigurno je da poglavlje o pet vještina ima svoje mjesto u klasičnim knjigama logike. Ako se poglavlje o pet vještina, koje govori o sadržaju dedukcije, naziva sadržajnom logikom, a druga poglavlja, koja govore o kalupima i formama argumentacije, formalnom logikom, ne može se aristotelova logika smatrati čisto formalnom logikom i posmatrati je bez sadržajne logike.

Nekada se pod formalnom logikom misli na spekulativnu logiku nasuprot praktične logike, tj. metodologije. Metodologija je nauka koja se bavi spoznajnim metodama, što danas čini dio epistemologije. U ovom značenju ne može se aristotelova logika smatrati čisto spekulativnom zato što u njoj ima pitanja o kojima danas raspravlja epistemologija, niti se može smatrati čisto praktičnom logikom, tj. metodologijom, zato što se u klasičnim knjigama aristotelove logike ne nalazi sve ono što se danas podrazumijeva pod praktičnom logikom, sadržajnom logikom i praktičnom filozofijom.

Sadržaj procesa zaključivanja

Sadržaj argumentacije podrazumijeva one sudove koji se koriste kao uvodne premise u njoj. Naprimjer:

- a. Voda je tečnost.
- b. Svaka tečnost može ispariti.
- c. Dakle, voda može ispariti.

Sudovi a i b su sadržaj argumentacije. Ispravnost rezultata u istoj mjeri koliko ovisi o ispravnosti forme izvođenja zaključka, ovisi i o ispravnosti sadržaja koji ulazi u argumentaciju. Ako jedna od premlisa ne spada u skupinu sigurnih tvrdnji, ni rezultat ne može biti siguran čak i da forma argumentacije bude ispravna. Zbog toga, kao što se argumentacija sa aspekta forme dijeli na disjunktive, konjuktive, povezane dedukciju prve forme itd., isto tako sa aspekta sadržaja argumentacija se dijeli na pet oblika: argumentacija (برهان), dijalektika (جدل), retorika (خطاب), poetika (شعر) i sofizam (مغالته).

Napomene:

1. Treba znati da je diobena cjelina kod pet vještina dedukcija i pored toga što bi trebala biti argumentacija, općenito gledano, ali ovo je urađeno zbog toga što je dedukcija pored indukcije i analogije temelj kod argumentacije. Potvrda činjenici da bi argumentacija, općenito gledano, trebala biti diobena cijela jeste ta što logičari kada prave razliku između argumentacije i dijalektike kažu da se kod argumentacije može koristiti jedino dedukcija, za razliku od dijalektike, gdje je moguće koristiti i indukciju i analogiju.

2. Postoje dva oblika vještine: praktična i naučna. Pet logičkih vještina potпадa pod naučne vještine, a stolarstvo, pčelarstvo i sl. su praktične vještine.

Sadržaj dedukcije

Rečeno je da se dedukcija kako po formi tako i po sadržaju razlikuje. Obratite pažnju na sljedeći primjer:

- a. Prava linija je otvoreni ugao. Svaki otvoreni ugao je veći od pravog ugla. Dakle, prava linija je veća od pravog ugla.
- b. Danas je trinaesti august. Svaki trinaesti je nesrećan. Dakle, danas je nesrećan dan.

Obje ove dedukcije su jednake sa aspekta forme i predstavljaju povezanu dedukciju prve forme. Međutim, rezultat prve dedukcije je ispravan jer su joj uvodne premise ispravne i potvrđene, dok je rezultat druge dedukcije neispravan jer joj je velika premissa praznovjerje. Upravo zbog ovoga prva dedukcija je argumentacija, a druga dedukcija dijalektika.

Različiti sadržaji koji se mogu koristiti pri dedukciji mogu se podijeliti u osam skupina, a svaka skupina unutar sebe na svoje podskupove. Ovih osam skupina predstavljaju: neosporne istine (يَقِنَّاتٌ), sudovi zasnovani na vjerovanju (مُظْنَوَنَاتٌ), općepoznati sudovi, stavovi (وَهْمَيَاتٌ), imaginarni sudovi (مَشْهُورَاتٌ), priznate propozicije – suparnikove propozicije koje se u raspravi prihvataju bez obzira da li su istinite ili ne (مُسْلِمَاتٌ), prihvaćeni sudovi (مَقْبُولَاتٌ), neizvjesni, nejasni sudovi (مَشْبَهَاتٌ), sudovi koji pobuduju slikovito predočavanje i sugestivni sudovi (مَخْيَلَاتٌ).

1. Neosporne istine (يقنيات)

U neosporne istine spada šest oblika sudova:

a. Prva saznanja, aksiomi (أوليات)

Sudovi kao što su: "Združenost dviju kontradikcija je nemoguća", "Cjelina je veća od njenog dijela", "Svaka posljedica ima potrebu za uzrokom", spadaju u skupinu aksioma. Preciznije posmatrajući ove sudove uočava se da se predikat razumijeva analizom samog subjekta. Drugim riječima, predikat je sami subjekt. Definicija aksioma glasi: Aksiomi su sudovi kod kojih je samo percipiranje subjekta i predikata i percipiranje odnosa dovoljno za donošenje suda i nema potrebe za dokazivanjem. Drugim riječima, nužni su i očigledni.

Marksisti su na osnovu empirizma i pozitivističke logike porekli postojanje razumske i nadmaterijalne spoznaje. Po njihovom mišljenju, kako je moguće da razum posjeduje očigledna znanja, a svima je jasno da dijete ne razumijeva takve stvari? Odgovor je jasan, a to je da je uvjet stjecanja očiglednog znanja ispravno shvatanje subjekta, predikata i odnosa među njima. Dijete, zato što nema ispravnu sliku stvari još uvijek ne može donositi ni ispravan sud.

b. Saznanja stečena putem opažanja, intuicije (مشاهدات)

Kada se kaže: "Nebo je plavo", "Strah me je", na koji način se stječe znanje i sigurnost u ova dva iskaza? U prvom sudu znanje se stječe vanjskim osjetilima, a kod drugoga suda unutarnjim osjetilima. Skupina ovakvih sudova naziva se osjetilna, data (محسوسات) ili opažajna znanja (مشاهدات) i dijele se

na unutarnja opažanja i vanjska opažanja. Unutarnja opažanja kao što su strah, tuga, veselje, glad, žeđ itd., nazivaju se, također, emocijalnim zapažanjima.

c. Iskustvena saznanja (مجرّبات)

Fizičari će reći: "Svako tijelo na toploti se širi", a hemičari: "Spoj hlora i natrijuma čini so." Ovo su iskustveni sudovi koji se u nauci smatraju neospornim istinama. Kod iskustvenih sudova osoba prvo uoči pojavu koja se ponavlja. Naprimjer, uoči da se mnoštvo tijela pri dodiru sa toplotom širi. Nakon mnoštva ponavljanja stječe sigurnost u to da je toplota u odnosu na širenje uzrok. U ovoj fazi koristeći se razumnim sudom: "Nikada posljedica neće izostati kod postojanja uzroka", izvodi se sljedeći općeniti zaključak: "Svako tijelo se na toploti širi." Dakle, kod iskustvenog znanja i osjetilni opažaji i razumski sudovi imaju ulogu. Razlika između osjetilnih znanja i iskustvenih jeste u tome da razum nema nikakvu ulogu kod osjetilnih znanja.

d. Prenesena znanja (متواترات)

Svi smo sigurni u postojanje Sibira i da je Kur'an knjiga koju je Poslanik islama donio. Zašto imamo sigurnost u ova dva suda? Da li je neko od vas otisao do Sibira? Da li je neko od vas živio u vrijeme Poslanika? Sigurno da su odgovori negativni. Ali, kako ste uvjereni u ispravnost ovih dvaju sudova? Razlog vaše uvjerenosti je uzastopno ponavljanje. Znači da ste toliko puta čuli za ove sudove od različitih ljudi da više nije ostalo nimalo sumje u njihovu ispravnost. Uvjet stjecanja sigurnosti u ovakav sud nije neki određen broj prenosilaca vijesti, već da

znote da svi različiti prenosioci direktno i neovisno prenose vijest a da prije toga nisu učinili zavjeru da manipuliraju viješću.

e. Sudovi dobijeni neposrednim dosezanjem istine, tj. intuicijom (حُسْنَات)

Intuicija u logici i filozofiji nema isto značenje kakvo ima među običnim narodom. Intuicija je kod puka nekada u značenju imaginacije i pretpostavke koja je često i oprečna zbilji. Međutim, u filozofiji intuicija je jedan oblik skrivenog nadahnuća koje Gospodar daruje nekim svojim robovima. Neki ovu intuiciju nazivaju "brza i prodorna misao", ali to nije u značenju da ne postoji oblik nadahnuća i skrivene iluminacije. Naprimjer, rečeno je da se za loptasti oblik Zemlje prvi put saznalo putem intuicije. Čovjek je stajao na obali mora i posmatrao brod kako dolazi sa pučine. U početku je samo video visoki jarbol da bi se postepeno ukazivali i ostali dijelovi broda. Ova postepena pojava broda, odozgo ka dolje njegov um je potakla da pomisli da je Zemlja okrugla, a ne pločasta. Sud da je svjetlost Mjeseca od Sunca također spada u ovu skupinu saznanja.

f. Prirodno stečeni sudovi (فطريات)

Potpunom sigurnošću ćemo ustvrditi da je broj dvadeset petina od broja sto. Zašto? Zbog dokaza što broj sto čini pet dvadesetica, prema tome dvadeset je jedna petina od sto. Ovaj dokaz nikada nije skriven čovjeku, jedino što ga nije uvijek svijestan, tj. ne obraća pažnju na njega. Zbog toga ga i ne spominje. Sudovi koji nisu očigledni, ali je dokaz njihov uvijek sa njima prisutan u umu, zbog čega i nema potrebe da se navodi, nazivaju se prirodno stečeni sudovi. Moguće je da neki sud za

jednu osobu bude prirodan, ali da istovremeno za drugu ne bude prirodan.

2. Sudovi zasnovani na vjerovanju (مظنوّنات)

Vjerovanje u logici stoji nasuprot prepostavke. Kada se kaže, sedamdeset posto dajem mogućnost da će mi danas doći u posjetu brat, to znači da postoji trideset posto mogućnost da ne dođe. Mogućnost od sedamdeset posto je vjerovanje, a trideset posto je prepostavka. Uvijek vjerovanje dolazi zajedno sa mogućnošću. Osamdeset posto vjerovanja dolazi sa dvadeset posto prepostavke, sedamdeset sa trideset itd. Dakle, sudovi zasnovani na vjerovanju su oni sudovi čija je mogućnost ostvarenja iznad pedeset posto vjerovatnoće. Sljedeća dva suda spadaju u ovu skupinu: "Semir neće da se druži samnom zato što je ohol", ili: "Čovjek što noću hoda sokacima ima namjeru da nešto ukrade."

3. Općepoznati sudovi, stavovi (مشهورات)

Općepoznati sudovi u svom općenitom značenju obuhvataju i aksiome zato što su sami poznati. Međutim, u svom užem značenju to su sudovi čiji je razlog prihvatanja jedino to što su takvi stavovi rašireni među ljudima. Općepoznati stavovi se dijele opet na opće i ograničene. Prva skupina su sudovi koji su poznati među svim skupinama ljudima, za razliku od ograničenih koji su poznati samo među određenom skupinom ljudi, kao što je narod, pleme itd. Naprimjer, pomoći slijepcu na ulici spada u prvu skupinu, a sud: "Beskonačnost uzročno-posljedičnog niza je nemoguća", poznat je samo skupini filozofa i teologa. Ono što je važno znati za općepoznate sudove jeste to da oni nisu uvijek ispravni.

4. Imaginarni sudovi (وهميات)

Mrtvac je strašan. Svako biće zauzima mjesto. Stvar koja nema mjesto, tj. ne zauzima mjesto ne postoji. Bilo je vrijeme kada ništa nije bilo osim Boga.

Sa aspekta razuma, svi ovi navedeni sudovi su neispravni. Mrtvac nema snage da se pokreće, za Gospodara nije svojstveno ni vrijeme ni mjesto, ali i pored toga većina ljudi se plaši mrtvaca i smatraju da Boga zauzima mjesto i vrijeme. Lažni sudovi koji su toliko saživljeni sa čovjekom da on ne može drugačije prihvatići, nazivaju se imaginarni sudovi.

5. Priznate propozicije (مسلسلات)

Propozicije i vjerovanja u koje je sigurna jedna strana u raspravi i obavezna je spram njih, bilo da su ispravne ili ne, nazivaju se priznate propozicije. Priznata propozicija se ne odnosi samo na jednu osobu u raspravi, moguće je da se odnosi na skupinu ljudi, tj. da oni priznajući propoziciju prihvataju i sve njene odgovornosti. Sukladno rečenom, postoje opće priznate propozicije i lične priznate propozicije.

6. Prihvaćeni sudovi (مقبولات)

Sudovi koji su prihvaćeni među ljudima kao kratke izreke, poslovice itd. nazivaju se prihvaćeni sudovi. Razlog prihvatanja ovih sudova među ljudima je njihovo povjerenje u njihove autore. Prihvaćeni sudovi nisu utemeljeni na dokazu, a oni koji bi se mogli dokazati pri njihovoj upotrebi navode se bez dokaza. Naprimjer: "Ko drugome jamu kopa, sam u nju upada."

7. Neizvjesni, nejasni sudovi (مشبّهات)

Sudovi koji su svana gledano slični neospornim istinama i općeprihvaćenim sudovima, ali su u zbilji s jedne strane ispravni, a sa druge neispravni, nazivaju se neizvjesni sudovi. Naprimjer: "Čovjek ima dugu kosu." Budući da je riječ kosa višeznačna, ima značenje alatke i kose na glavi, moguće je da se pogriješi. Ovakva greška se zove jezička. Također, moguće je da greška nastane i pri formiranju same argumentacije, kao na sljedećem primjeru: Zid ima miša. Miš ima uši. Dakle, zid ima uši. Ustvari, u ovoj argumentaciji srednji termin nije u potpunosti ponovljen. Riječ miš jeste srednji termin, ali samo dio njega. Ako bi se gornja argumentacija iskazala na sljedeći način: Zid posjeduje miša, u ovom slučaju ne može se ponoviti srednji termin u velikoj premisi, a da greška ne bude očigledna, tj. ne može se reći: Sve što posjeduje miša ima uši. U poglavlju o paralogizmu mnogo se više govori o ovakvim formama izvođenja zaključaka.

8. Sudovi koji pobuđuju slikovito predočavanje, sugestivni (مخيلات)

Sudovi koji se uobičajeno koriste u pjesništvu i književnosti, a izazivaju reakcije duše nazivaju se sugestivni sudovi. Kada pjesnik kaže: "Sunce se osmjeahu licu cvijeta, a cvijet pusti glas radosti", ova dva suda nikada u nama neće potaći potvrdu njihovu, jer smo sigurni da su neistiniti, ali će proizvesti poseban osjećaj u nama.

ARGUMENTACIJA

(برهان)

Ako su u dedukciji sve uvodne premise neosporne istine, ovakva dedukcija se naziva argumentacija, a njen rezultat je istinit.

Prvi primjer:

Četiri je paran broj.

Svaki paran broj je djeljiv sa dva.

Dakle, četiri je djeljiv sa dva.

Drugi primjer:

Ako je ugao A manji od pravog ugla, u tom slučaju nije otvoreni ugao.

Znamo da je ugao A manji od pravog ugla.

Dakle, ugao A nije otvoreni ugao.

Prvi primjer je argumentacija sa neospornim premisama u kalupu dedukcije prve figure. Drugi primjer je argumentacija sa neospornim premisama u kalupu razdvojene dedukcije.

Na osnovu ovih primjera argumentacija se može definirati na sljedeći način: Argumentacija je dedukcija čiji sadržaj grade neosporne istine kao premise koje nužno i po biti daju neosporan i ispravan rezultat.

Moguće je da se postavi pitanje zašto se u definiciji argumentacije samo govori o dedukciji, a nema spomena o indukciji i analogiji. Da li je u to u značenju da indukcija i analogija nikada ne mogu dati ispravan i tačan rezultat?

Rečeno je da indukcija i analogija kod kojih se spozna zakonitost kauzaliteta pojave daju ispravan i pouzdan rezultat. Međutim, također je rečeno, a i sada naglašavamo, da se u zbilji

ovakva indukcija i analogija oslanjanju na skrivenu dedukciju na osnovu koje se može imati pouzdanje u ispravnost rezultata.

Podjela argumenatcije na kondicionalnu i uzročnu argumentaciju

(برهان انجی و برهان لمی)

Prvi primjer:

Peć je upaljena.

Upaljena peć dimi.

Dakle, peć dimi.

Drugi primjer:

Peć dimi. Uvijek kada peć dimi, ona je upaljena.

Dakle, peć je upaljena.

U čemu se razlikuju ove dvije argumentacije? Kod prve argumentacije znanjem da je peć upaljena došlo se do zaključka da ona dimi, a kod druge argumentacije znanjem da peć dimi došlo se do zaključka da je peć upaljena. Postavlja se pitanje, da li je vatra uzrok dima ili je obrnuto, dim uzrok vatri? Potpuno je jasno da je vatra uzrok dima. Prema tome, prva argumentacija se kretala od uzroka ka posljedici, a druga od posljedice ka uzroku. U logici se prvi oblik demonstracije, od uzroka ka posljedici, naziva uzročna argumentacija, a drugi oblik demonstracije, od posljedice ka uzroku, naziva se kondicionalna argumentacija.

Postoji i drugi oblik argumentacije koji nije ni čista kondicionalna ni čista uzročna argumentacija, već je kombinacija ovih dviju argumentacija.

Obratite pažnju na sljedeći primjer:

Konj je biće koje osjeća.

Svako biće koje osjeća kreće se svojom voljom.

Dakle, konj je biće koje se kreće svojom voljom.

Kod ove argumentacije zaključak o tome da se konj kreće svojom voljom izveo se posredstvom njegove osobine da je biće koje osjeća, a nijedno od ovoga dvoga nije uzrok drugome, već su oboje, tj. srednji termin i veliki termin, posljedica zajedničkog im uzroka, tj. biti životinja.

Dakle, kod ove argumentacije zaključak se izveo iz jedne posljedice ka drugoj posljedici, a ne iz uzroka ka posljedici, niti iz posljedice ka uzroku.

Na koji način je gornja demonstracija sačinjena od dviju argumentacija? Kod ove demonstracije mehanizam kretanja uma je takav da se prva argumentacija kreće od posljedice ka uzroku, a potom od uzroka ka posljedici. Na gornjem primjeru prvo se izvodi zaključak o tome da je konj životinja zato što je biće koje osjeća, a potom se izvodi zaključak da je konj biće koje se kreće svojom voljom zato što je životinja. Prema tome, ovakva demonstracija je sačinjena od kondicionalne i uzročne demonstracije.

Važnost i vrijednost argumentacije

Nema sumnje da čovjek po svojoj prirodi traga za istinom. Na tom putu čovjeka ništa ne može zadovoljiti ni smiriti osim neporecive istine, a jedini put do njenog dostizanja je argumentacija. Istinski mudrac je ona osoba koja ništa ne prihvata bez argumentacije i jedino je pred njom pokoran.

Čvrstina, upotpunjenošt i svetost nauka filozofije, logike i matematike je zasnovana na argumentiranosti njihovih postulata i pravila. Kod ovakvih nauka nema mjesta za sljepo sljeđenje i upravo zbog toga nikada se ne sumnja u njihova načela i principe. Ova skupina nauka naziva se argumentiranim

znanostima. Argumentacija kod ovih nauka mora biti sigurna i neporeciva kako sa aspekta njihove forme izvođenja zaključka, tako i sa aspekta sadržaja koji ulazi u argumentaciju, da bi rezultat bio ispravan i neporeciv.

Korist argumentacije

Poznavanje argumentacije donosi lične koristi i pomaže pri upućivanju drugih. Prednost argumentacija nad ostalim vještinama je upravo iz prvog aspekta, jer je rečeno da ništa ne zadovoljava i ne smiruje istraživački duh čovjeka osim pronalaska istine utemeljene na čvrstim argumentima, a što ne ispunjavaju druge vještine. Naravno, argumentacija ima značajnu ulogu i kod prenošenja istina drugim ljudima.

Napomena: Rečeno je da su premise argumentacije neosporivi sudovi. Međutim, sa druge strane znamo da su neki sudovi za pojedinca neporecive istine, a za drugoga nisu. Prema tome, moguće je da zaključivanje sa aspekta njenih uvodnih premissa nekome bude argumentacija, a nekome ne.

DIJALEKTIKA¹ ILI VJEŠTINA RASPRAVLJANJA

(صناعة الجدل)

Možda bi sa lahkoćom mogli ustvrditi da se svakodnevno na jedan način koristimo dijalektikom, odnosno da se raspravljamo u vezi različitih društvenih, ekonomskih, vjerskih, političkih, porodičnih i drugih tema. Čovječanstvo kao što nikada do sada nije bilo bez rasprave i sučeljavanja mišljenja, tako će i budućnosti biti. Antički sofisti i branitelji u sudskim procesima veoma su istrajavali na propisima i adabima dijalektike, odnosno rasprave. Oni su po prvi put napisali djela u kojima su se na selektivan način bavili zakonitostima i adabima raspravljanja i sofizma te odgajali učenike ovim tehnikama.

U našem vremenu postoji velika potreba da se studenti pouče tehnikama dijalektike i sofizma. Za razliku od prije, danas rasprava nije ograničena samo na živi dijalog, gdje je glavno oruđe govor. Mi smo danas svjedoci veoma žive rasprave koja se vodi sa stranica knjiga i brojih časopisa.

Definicija i koristi dijalektike

Dijalektika je naučna vještina pomoći koje čovjek, koristeći se onim što suprotna strana u raspravi prihvata vjerodostojnim, može dokazati ili odbaciti ono što želi.

Naravno, u ljudima postoje različite spremnosti i sposobnosti vladanja vještinom dijalektike. U svakom slučaju, dijalektičar je ona osoba koja koja u dobroj mjeri vlada ovom tehnikom i upoznata je sa njenim preciznim zakonitostima i sve to je duboko usađeno u njoj. Korist koju čovjek ima od dijalektike nije

¹ Ovdje se termin dijalektika koristi u njegovom tradicionalnom značenju, a ne u novovremenom značenju.

da bi došao do istine i izvjesnog znanja, već da bi se suprotna strana u raspravi primorala na prihvatanje nekog stava ili odbacio neki stav, a ne radi dokazivanja istine iz onog vida što je istina.

Dijalektička oruđa

U raspravi se najviše koristi općepoznatim sudovima i stavovima i priznatim propozicijama. Pored argumenatacije u raspravama se koristi i indukcijom i analogijom. Dijalektička argumentacija nije ograničena samo na dedukciju.

Treba znati da ovladavanje vještinom rasprave nije lahak posao, već za ostvarenje istog treba dosta vježbe i brojna sredstva.

Logičari kažu da su za jednog sposobnog debatanta neophodno poznavanje sljedećih stvari:

1. Da poznaje općeprihvачene sudove i stavove, ako ne sve onda iz onog područja u kojem želi da raspravlja.
2. Da je potpuno upoznat sa svim stanjima, oblicima i propisima riječi. Da pravi razliku između homonima i prenesene riječi, sinonima i različite riječi, više značnice i jednoznačnice itd.
3. Da bude vješt u razlikovanju pitanja i pojave koji su veoma slični jedna drugom, što opet podrazumjeva dobro poznavanje vrsne razlike jednog roda, pojedince jedne vrste, akcidente različitih klasa.
4. Također, da bude vješt u iznalaženju sličnosti između pitanja koje su na prvi pogled veoma udaljeni. Naprimjer, na pitanje: "Po čemu su slični tačka i liniji?", da odmah odgovori: "Odnos tačke sa linijom je poput odnosa linije sa površinom." Ili recimo, ako neko upita: "Po čemu su slični postojanje i nepostojanje?", da odmah odgovori: "Oboje su pojmovi, kao što

su voda i vatra iste kategorije, odnosno tjelesnost im je zajednička.”

Pravila rasprave

Za svaku od strana koje učestvuju u raspravi logičari su pobrojali posebna pravila, kao i ona kojih se moraju pridržavati obje strane. Najvažnija pravila i adabi kod rasprave su sljedeća:

1. Debatant treba poznavati logičke formule kao što su jednostavna konverzija, kontrapozicija, nesaglasna konverzija kontradiktornog itd., i da može donjeti dokaz na različite načine za svoju tvrdnju.
2. Debatant treba biti rječit i imati lijep govor da bi pažnju drugih privukao na sebe.
3. U raspravi koliko je moguće mora se izbjegavati korištenje nepriličnih riječi, već se koristiti lijepim govorom i terminima.
4. U raspravi koliko je moguće protivniku ne treba ostavljati velikog prostora da govori, šta više, koliko je moguće treba mu ostaviti što manje vremena za govor, a sam preuzeti incijativu u govoru, jer obično je tako da onaj ko više govori i glasniji je ostavlja dojam onoga koji je pobjedio u raspravi, a onaj ko manje govori i tiši je odaje sliku gubitnika i onoga koji nema jaku argumentaciju.
5. Debatant treba dobro poznavati poslovice, riječi velikana, stihove, poučne kratke priče i gdje god je potrebno da se koristi njima.
6. U raspravi treba izbjegavati ružne i uvredljive riječi, psovke, ponižavanja, jer pored toga što nije moralno, čovjek kod slušalaca ostavlja ružnu sliku o sebi i time gubi na vjerodostojnosti i umanjuje mu se položaj.

7. Debatant pored toga što svoj stav trebaju čvrsto iznjeti bez zapinjanja u govoru, ali to ne znači da pri tome treba biti glasan. Zapravo, svoj stav treba iznjeti potpuno smireno što je samo po sebi znak lične kontrole i uvjerenosti u ono što govori i ispravnosti toga. Suprotno tome, onaj koji je bučan u raspravi i pri iznošenju svog stava pokazatelj je slabosti njegovog neznanja.

8. Debatant sa poniznošću treba da sluša izlaganje svog suparnika i da mu ne upada u riječ, jer to unosi nered u raspravu i gubi se kontnuitet govora.

9. Čovjek koliko može treba izbjegavati raspravljanje sa ambicioznim ljudima, onima koji žude za vlašću, samoljubljivim i sličnim njima, jer raspravljanje sa njima čovjeka postepeno dovodi u situaciju da se koristi neprimjerenum metodama što ima negativne posljedica na njegov moral.

10. I na kraju, debatant treba istinu vidjeti većom iznad svega i da bude pokoran istini. Ako tokom rasprave dođe do istine, treba joj se pokoriti i prihvati, a ne da bude tvrdoglav i da odbije istinu. Ovo je, upravo, primjer *najljepše rasprave* o kojoj Kur'an govori: "I s njima raspravljajte na najljepši način."¹

¹ *En-Nahl*, 125.

SOFIZAM ILI PARALOGIZAM (صناعة مغالطه)

Važnost sofizma

Današnje vrijeme je svijet mnoštva različitih stavova, mišljenja, škola i učenja i svi pozvaju blaženstvu. I pored svega toga nema sumnje da je istina samo jedna i da se neistina čovjeku nikada ne nudi ogoljena i sa jasnim znakom svoje neistinitosti. Zapravo, neistina se uvijek prikriva odjećom istine. Glasnogovornici neistine, bili toga svjesni ili ne, uvijek nastoje da svoj govor prikažu logično utemeljenim da bi leglo na srce slušaoca, a sofizam nije ništa drugo do ovo. Ustvari, sofizam podrazumjeva prikazivanje neistine istinitom.

Mi se trebamo upoznati sa sofizom, prije svega da sami ne činimo sofizam, i kao drugo, da ne padnemo u zamku sofizma drugih.

Nekoliko primjera:

Prije nego uđemo u raspravu o sofizmu pogledajmo nekoliko primjera sofizma:

1. Bog je svjetlost, a svjetlost je osjetilne kategorije – dakle i Bog je osjetilne kategorije.

2. Vino je sok od grožda, a sok od grožđa je halal – dakle vino je halal.

3. Jedino je čovjek misleće biće, a svako misleće biće je životinja – dakle jedino je čovjek životinja.

4. Razvod dolazi nakon braka, a brak nakon saglasnosti obje strane – dakle razvod dolazi nakon saglasnosti obje strane.

5. Svaka osjetilna stvar postoji, a Bog nije osjetilan – dakle Bog ne postoji.

Slučajevi upotrebe sofizma

Sofizam je naviše prisutan kod dvosmislenih i sugestivnih sudova s tim da on nije ograničen na jedno područje već je prisutan svugdje. Moguće je da se sofizam desi na području racionalnog ili neracionalnog, kao što su područja politike, kulture, društva itd. Može se reći da gdje god su dokaz i rasprava u upotrebi tu se može desiti i sofizam. Drugim riječima, moguće je da sudovi koji su slični neospornim istinama i općepoznatim sudovima dovedu do sofizma.

Unutarnji i vanjski faktori u sofizmu

Pod unutarnjim faktorima sofizma se misli na uvodne premise i sudove koje grade sofizam, odnosno predstavljaju esencijalne dijelove sofizma.

Pod vanjskim faktorima sofizma se misli na taktike i metode koje koristi sofista da bi ovladao i pobio protivnika. Ova pitanje se nazivaju akcidentalni dijelovima sofizma.

Podjela sofizma na jezički i značenjski (izvan govorni)

Greška koja se može javiti kod isitinitih ili općeprihvaćenih sudova (a ustvari nisu takve) ima korijen ili u riječi ili u značenju. Zbog toga, sofizam se u jedno općem pogledu može podijeliti na govorni i značenjski sofizam.

a. Jezički sofizam

Sofizam koji dolazi od govora ima šest oblika:

1. Sofizam zbog homonimije.

Ova vrsta sofizma se javlja kod riječi koja ima više značenja. Vrata su baz (perz. u značenju i otvoreno i soko), baz je soko – dakle vrata su soko. Ovo je najstariji oblik sofizma kojim se ljudi odavnina koriste.

2. Sofizam zbog oblika riječi. U svakom jeziku postoje specifičnosti tog jezika u pogledu oblika riječi koje mogu dovesti do greške.

3. Sofizam naglašavanja (akcentiranja).

Sofizam naglašavanja ili akcentiranja podrazumjeva izgovaranje riječi po akcentu i dužini sloga.

4. Sofizam zbog dvoznačnosti fraze ili rečenice, odnosno amfibolije. Naprimjer: ići ćeš u rat pогинuti nećeš vratiti se kući. Ovo može značiti da ćeš pогинuti u ratu i nećeš se vratiti kući i da nećeš pогинuti u ratu i da ćeš se vratiti kući.

5. Sofizam kompozicije koji se javlja kod neodgovarajućeg sklopa različitih i odvojenih stvari u jednu cjelinu koje u krajnjem daje pogrešan rezultat. Naprimjer: ako je jedna osoba i lječnik i sposoban pjesnik, u vezi njega možemo odvojeno reći: On je lječnik i on je sposoban. Međutim, ako bismo oba oba svojstva spojili u jednom iskazu, pogriješili bi smo, kao na primjeru: On je dobar lječnik.

6. U nekim slučajevima ako pitanja koja bi trebalo zajedno sagledavati, posmatrali odvojeno, dolazi do sofizma i ovo je oprečno prethodno sofizmu. Pogledajmo sljedeći primjer: Pet je par i nepar (budući da je zbir parnog i naparnog broja). Ako bi smo izuzeli veznik “i” u gorenjem iskazu tada bi smo dobili netačnu postavku da je pet par i da je pet nepar. Dakle, svojstva par i nepar zajedno gledano je ispravno za pet, a odvojeno je pogrešno.

b. Izvan jezički sofizam

Postoji sedam vrsta značenjskih sofizama:

1. Obrnuta sugestija.

Ako čovjek pretpostavi, naprimjer: zato što je svaki med zlatne boje i tečan, pa je stoga i svaka stvar zlatne boje i tečna isto tako i med; on je zapao u sofizam zbog obrnute sugestije, jer je pogrešno pretpostavio da je konverzija prvog suda u afirmativnu univerzaliju ispravna, a nije ispravna.

2. Prihvatanje neesencijalno za esencijalno.

Ako neko kaže: čovjek i hoda i pjesnik je, dakle svako biće koje hoda je i pjesnik – on je učinio sofizam. Ovaj sofizam je nastao zato što je umjesto zbiljskog i esencijalnog akcidenta, a to je ovdje za čovjeka *pjesništvo*, uzet neesencijalni akcident *biće koje hoda*.

Ova tkanina je bijela, bijelo je kontradiktorno crnom – dakle ova tkanina je kontradiktorna crnome. Ovdje svojstvo *kontradiktornosti crnom* prije svega i po biti pripada bijeloj boji, a nije svojstvo tkanine. Međutim, na ovom primjeru budući da je bijelina pripisana tkanini, a kontradiktornost crnom je pripisana bijeloj boji, kontradiktornost crnom je pripisana i tkanini ali sekundarno.

3. Sofizam neispravne predikacije vrijedi za one slučajeve kada od subjekata ili predikata jednog suda na nemjestu oduzmemmo ili dodamo uvijet ili odrednicu.

Prvi primjer: Zejd je čovjek, čovjek je univerzalija – dakle Zejd je univerzalija. U ovom primjeru *čovjek* iz druge primjese ima nenavedeni uvijet, a to je da čovjek ovdje pojmovna i umska kategorija zbog čega je u krajnjem došlo do sofizma.

Drugi primjer: čovjek je u dječkoj dobi biće obdareno razumom, Hasan nije dječak – dakle Hasan nije obdaren razumom. U ovom primjeru navođenja uvijeta *u dječkoj dobi* je bilo na nemjestu i to je dovelo do sofizma.

4. Sofizam kada kada više pitanja čini jedno pitanje. Pogledajmo sljedeći primjer: Jedino je čovjek misleće biće, a svako misleće biće je životinja – dakle jedino je čovjek životinja. Kada kažemo samo je čovjek misleće biće mi smo izrekli samo jedan sud, ali ustvari rekli smo dva suda, i to: čovjek je misleće biće i drugi pored čovjeka nisu misleća bića. Navođenjem odrednice *samo* i njenim prenošenjem u zaključak ove dedukcije mi smo u krajnjem od dedukcije učinili sofizam. Nama je općepoznato poznatao da su pored čovjeka i druga bića životinje.

Neka pitanja izvana gledano izgledaju kao jedno pitanje, a ustvari podrazumjevaju više pitanja. Naprimjer, ako upitamo: da li je taj i taj pjesnik i pisac? Ustvari, ovo su dva pitanja: da li je taj i taj pjesnik? – i da li je taj i taj pisac?

5. Sofizam loše forme, kada se uvijeti dedukcije neispoštuju zbog čega nedaje niti ispravan rezultat. Naprimjer: Zejd je čovjek, čovjek je pjesnik – dakle Zejd je pjesnik. U ovoj argumentaciji nije ispoštovana univerzalnost veće premise.

6. Sofizam kada se uzima za priznato ono što se u početku traži, u logici poznato kao “petitio principi” (perz. مصادر به مطلوب). Ako rezultat bude identičan jednoj od dvije uvodne premise, sa neznatnom razlikom u riječima i obliku, to je petitio principi. Naprimjer: svaki čovjek je insan, svaki insan je biće koje se smije – dakle svaki čovjek je biće koej se smije.

7. Sofizam postavljanja ne-uzroka za uzrok podrazumjeva argumentaciju kod koje se namjesto istinske srednje premise uzme nešto drugo što nema uzročnosti kod dokazivanja i potvrde zaključka. Naprimjer: ako lijen učenik za razlog svog lošeg uspijeha navede smrt svoje tetke. Zato što mijesec ove godine umrla tetka ja nisam položio ispite. Ovakva argumentacija je sofizam jer između smrti tetke i neprolaska na ispitima nema istinske uzročnosti, a istinski uzrok je ljenost učenika.

Metode koje koriste sofisti (izvanjski faktori):

1. Jedan od metoda i taktika kojim se koriste sofisti je taj da na različite načine govor suparnika prikažu odvratnim i neprihvatljivim i na taj način kod njega pobude osjećaj slabosti koji opet rezultira kontradikcijom i nesređenošću u njegovom govoru.

2. Sljedeći metod kojim se koriste je da kod suparnika pobude ljutnju i srdžbu. Naprimjer, da navođenjem tjelesnih ili mentalnih manjkavosti uznenire njegov um i on izgubi kontinuitet govora. Na taj način u očima drugih ga prikujuje nadvladnjim i poniženim.

3. Korištenje komplikovanih riječi i teških termina koje suparnik ne poznaje i ne razumije.

4. Sofista u svoj govor unosi toliko nepovezanih stvari da suparnika učini toliko zbumjenim da ne može dati odgovor.

5. Metod koji sofisti koriste u svojim rasprava su pokreti tijelom i rukama, pljeskanje rukama, naglo ustajanje i sjedanje, podizanje glasa itd., sve sa ciljem da sebe prikaže kao pobjednika.

RETORIKA I POETIKA

(صناعة خطابة و شعر)

U filozofiji i racionalnim znanostima retorika i poetika ne zauzimaju značajno mjesto za razliku od dedukcije, dijalektike i sofistike koje ulaze u područje inteligibija. Upravo zbog toga, neki logičari su smatrali da ove dvije vještine ne potпадaju u područje zanimanja logike te se zato nisu njima ni bavili.

S druge strane, danas se pišu brojne knjige o pravilima i adabima govora, kao što se i o pjesništvu, kao jednim dijelom književnosti, raspravlja u brojnim knjigama. Zbog svega toga, mi ćemo se u nastavku – sa ciljem upoznavanja studenata sa osnovnim stvarima – ukratko osvrnuti na ove dvije tehnike, a opširnija pojašnjenja treba tražiti u odgovarajućim djelima.

Retorika

Retorička argumentacija ili kratko retorika podrazumjeva govor koji jedino zadovoljava običan puk bez da u njima proizvede izvjesno i sigurno zanje. Poznavanje vještine retorike je neophodno političarima i ljudima društveno angažiranim. Naravno, ovladavanje ovom vještinom nije lahko i zahtjeva dosta vježbe i ulaganje velikog truda.

Retorika, suprotno općeprihvaćenom mišljenju, pored usmenog govora obuhvata i pisane tekstove.

Retoriku čine dvije osnovne stvari:

1. Stub retorike što podrazumjeva one sudove koji se koriste kao uvod i donose uvjerljive rezultate (slično onome što smo rekli u vezi unutrašnjih faktora sofizma). Ti sudovi su: općeprihvaćeni, općepoznati i sudovi zasnovani na vjerovanju.

2. Podrška retorike što podrazumjeva govor, radnje i druge izvanske manifestacije koje pored stuba retorike ostavljaju uvjerljiv dojam na slušaoca (slično onome što smo rekli u vezi sa vanjskih faktora silogizma). Neka od ovih radnji se odnose na govornika, kao što je njegova popularnost, vrsta odjeće, vanjski izgled i različiti pokreti tjela, a neka se odnose na govor govornika, kao što je boja glasa, naglasak i riječitost.

Forma govora:

U retorici se većinom koristi dedukcijom i analogijom, a veoma rijeđe indukcijom. Treba naglasiti da dedukcija koja se koristi u retorici ne mora da zadovolji sve uvjete forme jednog dokaza. Stoga, ako dokaz i prividno izgleda ispravan u svojoj formi, može se koristiti. Primjerice, ako govornik koristi drugu figuru dedukcije i kaže: "Taj i taj čovjek hoda polagano, dakle on je bolestan." Ovdje je izuzeta velika afirmativna premisa: "Svaki bolesnik hoda sporo." Međutim, modus ove dedukcija ne produktivan jer je jedan od uvjeta druge figure razlikovanje u kvalitetu dviju udovnih premissa, a ovde vidimo da su obje one pozitivne, odnosno afirmirajuće.

Analogija, također, u retorici ponekad ne zadovoljava sve uvjete, ali ostavlja dojam da je ispravna. Primjerice: "Jučer je jedan bjegunac iz zatvora brzo protrčao ovom ulicom. I danas je jedan čovjek brzo protrčao ovom ulicom. Dakle, ovo je bio bjegunac iz zatvora." Jasno je da brzo trčanje nije uvijek znak bjegunci iz zatvora.

Retorička indukcija, također, nije potpuna indukcija koja je produktiva. Naprimjer, kao što se kaže: "Ljudi silnici imaju kratak život." S tim da nisu svi silnici u historiji ušli u indukciju.

Uvjeti uspješnog govornika

1. U govorništvu, kao i kod dijalektike, postoji jedan niz općih pravila iz kojih proizlaze brojna druga pravila. Uglavnom, govornik na svakom polju treba poznavati pravila i načela koja stoje u vezi sa tim područjem, odnosno da bude dobro obavješten o općim informacijama tog područja.
2. Budući da govornik većinom ima posla sa nižim i srednjim slojem društva, u svom govoru treba da se koristi primjerima, analogijom i sl., a manje indukcijom i dedukcijom.
3. Uspješan govornik je ona osoba koja je i dobar psiholog i sociolog, odnosno koja dobro poznaje karakteristike i običaje društva i mentalitet slušalaca.
4. Uspješan govornik mora dobro poznavati potrebe svojih slušalaca, da svoj govor prilagodi zahtjevima stanja slušalaca i da svakoj skupini ljudi govori o onim stvari koji se njih tiču.
5. Govornik mora imati potpun uvid u stihove, priče i poslovice i da se njima koristi. Nekada jedna poslovica, priča ili stih ostavi više traga na slušaoce nego suha racionalana i filozofska argumentacija.
6. Dobar govornik mora poznavati gramatiku i pravila jezika te da ih primjenjuje u govoru, da koristi poznate i lijepе riječi sa jasnim značenjem. Govornik treba da izbjegava duge i zamršene rečenice te da se sa mjerom koristi alegorijama i metaforama.
7. Dobar govornik u svom izlaganju treba da poštuje red izlaganja: uvod, središnji dio i zaključak.
8. Govornik treba visinu glasa da prilagodi temi o kojoj govori i da izbjegava jednoličan govor.
9. Govornik, također, treba da uzme u obzir i druge fizičke okolnosti, kao što je mjesto sa kojeg govori da bude više da ga svi mogu vidjeti, da mu odjeća odgovara skupu; ako govori

borcima na ratištu ili radnicima da bude obučen u vojničko ili radničko odjelo itd.

Poetika

Pjesništvo je imaginaran ritmičan govor. Naravno, ova definicija pjesništva vrijedi samo za pjesništvo starog vremena, odnosno klasnično pjesništvo gdje su stihovi imali tačno određenu dužinu i pravila kojih se moralo držati. Međutim, u današnjem pjesništvo takvo što ne vrijedi.

Osnovna namjera kod pjesništva je poticanje i buđenje emocija kod ljudi, odnosno proizvodjenje reakcija kod slušalaca.

Koristi poetike

Danas se pjesništvo koristi u različitim društvenim, političkim, vjerskim i kulturnoškim područjima pa čak i u lične poslove. U nastavku ćemo navesti kratak pregled najvažnijih koristi pjesništva:

1. Podizanje borbenog morala vojske na ratištu.
2. Poticanje emocija ljudi u korist vjere i politike.
3. Veličanje velikana, a omalovažavanje neprijatelja.
4. Raspirivanje radosti u danima veselja.
5. Podsticanje tuge u danima tugovanja.
6. Raspirivanje tjelesnih strasti i stvaranje imaginarnе ljubavi posredstvom ljubavnih gazela.
7. Udaljavanje od loših djela i smirivanje strasti te poticanje na dobra djela posredstvom moralnih i mudrih stihova.

Uzrok dubokog uticaja stihova na čovjeka leži u toj činjenici što pjesnik zbilje opisuje nadahnjujućim riječima i imaginarnim slikama. Nema sumnje da nekada slika, paralela i upoređivanje ostavlja više traga na duše ljudi od same zbilje i realiteta.

Sa online čitanje priredio web-sajt

**RJEČNIK TERMINA LOGIKE KORIŠTENIH U KNJIZI SA
PERZIJSKOG NA BOSANSKI JEZIK**

združenost	اجتماع
jedinstvo	إِتّحاد
čestice	أَدَات
spoznaja, percepcija	إدراك
izuzimanje, izuzeće	إرتفاع
argumentiranje	استدلال
traženje odgovora	استئهام
indukcija	استقراء
potpuna indukcija	استقراء تام
nepotpuna indukcija	استقراء ناقص
imenica	إسم
original, osnova	أصل
metodologija fikha	أصول الفقه
načela kvaliteta	أصول كييفيات
sredstvena nauka, propedeutika	آلة
izuzeće, zabrana	إمتناع
zapovijed	أمر
zbiljska mogućnost	إمكان حقيقي
posebna mogućnost	إمكان خاص
opća mogućnost	إمكان عام

pozornost	إِنْتَبَاهٌ
poticajna složenica	إِنْشَاءٌ
transformacija	إِنْقلَابٌ
prva saznanja, aksiomi	أُولَىّاتٍ
stvarajuća složenica	إِيجَادٌ
jednostrani ugovor	إِيقَاعٌ

ب

argumentacija	برهان
uzročna argumentacija	برهان لمى
kondicionalna argumentacija	برهان إلئى

ت

konsekvenca	تاليف
različitost	تباین
disparatnost	تضالیف
subalternacija	تدخل
sinonimnost	ترادف
sud, tvrdnja	تصدیق
klasifikacija	تصنیف
pojam, predodžba	تصوّر
kontrarnost	تضاد

definicija	تعريف
nominalna definicija	تعريف الإسمية
stvarna definicija	تعريف الحقيقة
leksička definicija	تعريف اللفظية
definiranje divizijom	تعريف بالتقسيم
cirkularna definicija	تعريف بالدور
opozicija suprotstavljenih pojmoveva	تقابض ضدين
opozicija oprečnih ili kontradiktornih pojmoveva	تقابض نقضيين
divizija, dioba	تقسيم
sveobuhvatna dioba	تقسيم تفصيلي
dvodioba, dihotomija	تقسيم ثنائى
analogija	تمثيل
žudnja	تمني
kontradikcija	تناقض

ج

sličnost	جامع
obuhvatnost	جامعية
dijalektika	جدل
relativna partikularija	جزء إضافي
stvarna partikularija	جزء حقيقي

partikularija	جزء
tijelo	جسم
rastuće tijelo	جسم نامي
isključiva rečenica	جمله استثنائيه
rod	جنس
rod rodova	جنس الأجناس
dalji rod	جنس بعيد
nizi rod	جنس سافل
viši rod	جنس عالي
bliži rod	جنس قريب
srednji rod	جنس متوسط
modus	جهت
modaliteti sudova	جهات قضايا

ح

dispozicija	حال
dokaz	حجّت
definicija	حدّ
manji termin	حدّ أصغر
veći termin	حدّ أكبر
potpuna definicija	حدّ تام
krnjava definicija	حدّ ناص

prosta knjivna definicija	حدّ ناقص بسيط
složena knjivna definicija	حدّ ناقص مرکب
srednji termin	حدّ وسط
intuicija	حدس
sudovi dobiveni neporednim dosezanjem istine, tj. intuicijom	حدسيات
determinacija kvantiteta	حصر
razumska determinacija kvantiteta	حصر عقلي
stvarna i figurativna riječ	حقيقة و مجاز
presuda, sud	حكم
derivacijska predikacija	حمل إنشقاق
primarna esencijalna predikacija	حمل أولئك ذاتي، حمل ذو هو
ustaljena tehnička predikacija	حمل شابع صناعي
prirodna predikacija	حمل طبيعى
jednoznačna ili nederivacijska predikacija	حمل مواطات
identična predikacija	حمل هو هو
konvencionalna predikacija	حمل وضعى
vremenska apsolutna modalnost	حينيه مطلقه

خ

sluga nauka	خادم العلوم
-------------	-------------

изјавна сложеница	خبر
реторика	خطاب

د

стала модалност	данміе
stalno apsolutna modalnost	دانمیه مطلقہ
znak, onaj koji ukazuje	دل
podređenost kontrarnosti	دخول در تحت تضاد
ukazivanje	دلات
posljedično ukazivanje, ukazivanje po slijedu	دلالت التزامی
ukazivanje po sadržini, djelimično ukazivanje	دلالت تضمّنی
prirodno ukazivanje	دلالت طبیعی
razumsko ukazivanje	دلالت عقلي
ukazivanje bez riječi	دلالت غير لفظی
ukazivanje riječima	دلالت لفظی
ukazivanje po saglasnosti	دلالت مطابقی
konvencionalno ukazivanje	دلالت وضعی

ذ

бит	ذات
-----	-----

ذاتي ذاتی esencija, esencialno

ر

رابطه kopula
رسم التام potpuna ilustracija
رسم الناقص krnjava ilustracija

س

سلالية معدولة الطرفين obostrano deriviran negirajući sud
سلالية معدولة المحمول negirajući sud deriviranog predikata
سلالية معدولة الموضوع negirajući sud deriviranog subjekta
سلامة حواس neoštećenost osjetila
سلامة ذهني neoštećenost uma
سلب ضرورتين negiranje obiju nužnosti
سور kvantifikatori

ش

شعر poetika
شاك sumnja

شكل figura

ص ص

mala premisa	صُغْرَى
pet logičkih vještina	صناعات خمس
klasa	صنف
forma	صورت

ض ض

produktivni modus	ضروب منتج
nužna modalnost	ضرورية
modalnost nužna po biti subjekta	ضروريّة ذاتيّة

ظ ظ

konjektura, vjerovanje	ظن
------------------------	----

ع ع

saznavatelj, znalac, učenjak	عالٰم
nemogućnost istovremene združenosti dviju kontradikcija	عدم إجتماع و ارتفاع نقائبين

i njihovog izuzimanja po jednom pitanju	
nepostojanje paradoksa	عدم شبهه
akcident	عرض
vrsni ili opći akcident	عرض خاص
ekstenzivni ili osobeni akcident	عرض عام
neodvojiv akcident	عرض لازم
evidentno neodvojiv akcident	عرض لازم بين
neevidentno neodvojiv akcident	عرض لازم غير بين
odvojiv akcident	عرض مفارق
akcidentalno	عرضي
općeprihvaćena modalnost	عرفية عامة
ugovor	عقد
razum um	عقل
neproduktivni, tj. beskorisni rezultati	عقيم
konverzija	عكس
konverzija negirajuće univerzalije	عكس سالبه كليه
jednostavna konverzija	عكس مستوى
konverzija afirmativne partikularije	عكس موجبه جزئيه
konverzija afirmativne	عكس موجبه كليه

univerzalije	
kontrapozicija	عكس نقیض
nesaglasna konverzija kontradiktornog	عكس نقیض مخالف
saglasna konverzija kontradiktornog	عكس نقیض موافق
znanje	علم
osjetilno znanje	علم حسّي
stečeno ili posredno znanje	علم حصولي
prisutno ili neposreno znanje	علم حضوري
imaginarno znanje	علم خيال
nužno ili očigledno znanje	علم ضروري
razumsko znanje	علم عقلي
spekulativno znanje	علم نظري
intuitivno znanje	علم وهمي
očigledna znanja	علوم بدائيه
subordinirani pojmovi	عموم و خصوص مطلق
interferirajućim pojmovi	عموم و خصوص من وجہ
faktori veza	عناصر عقود
naziv	عنوان

ف

огранак فرع

vrsna razlika	فصل
daljnja vrsna razlika	فصل بعید
bliža vrsna razlika	فصل قریب
prirodno stečeni sudovi	فطرييات
aktuelna modalnost	فعليت
neumske aktivnosti	فعليت غير عقلي

ق

referenca, modus	قرینه
član diobe	قسم
udjeli diobe	فسيم
modalni sudovi	قضايا موجّهه
partikularno određeni sud	قضيه محصوره جزئي
univerzalno određeni sud	قضيه محصوره کلائيه
sud slučajne konekcije	قضيه إتفاقيه
propozicija, sudovi	قضيه جـ قضايا
partikularan sud	قضيه جزئيـه
partikularno konjuktivni sud	قضيه جزئيـه متصله
partikularno disjunktivni sud	قضيه جزئيـه منفصله
zbiljni sud	قضيه حقيقـه
kategorički sud	قضيه حملـه
kategoričko-afirmativni sud	قضيه حملـه موجـهه

aktualni sud	قضیه خارجیہ
umski sud	قضیه ذهنیہ
negirajući sud	قضیه سالبہ
pojedinačni (individualni) sud	قضیه شخصیّہ
pojedinačni konjuktivni sud	قضیه شخصیّہ متصلہ
pojedinačni disjunktivni sud	قضیه شخصیّہ منفصلہ
kondicionalni sud	قضیه شرطیہ
kondicionalno konjuktivni sud	قضیه شرطیہ متصلہ
kondicionalno disjunktivni sud	قضیه شرطیہ منفصلہ
prirodni sud	قضیه طبیعیہ
antagonistički sud	قضیه عنادیّہ
univerzalni sud	قضیہ کلیہ
univerzalni konjuktivni sud	قضیہ کلیہ متصلہ
univerzalni disjunktivni sud	قضیہ کلیہ منفصلہ
disjunktivni sud sa nemogućnošću isključenja	قضیہ مانعة الخلو
kontigentno-konjuktivni sud	قضیہ متصلہ اتفاقیہ
nužno konjuktivni sud	قضیہ متصلہ لزومیہ
određeni (kvantificirani) sud	قضیہ محصورہ
osoben (singularni) sud	قضیہ مخصوصہ
apsolutni sud	قضیہ مطلقة
sud stvarne disjunkcije	قضیہ منفصلہ حقیقیہ
neodređeni (nekvantificirani) sud	قضیہ مهمله

afirmativni sud	قضیه موجّه
modalni sud	قضیه موجّه
prosti modalni sud	قضیه موجّه بسیط
složeni modalni sud	قضیه موجّه مركبہ
derivirani (izvedeni) sud	قضیہ معدولہ
moć imaginacije	قوہ خیال
moć slikovitog predočavanja	قوہ متخیلہ
dedukcija, silogizam	قیاس
rastavljena dedukcija	قیاس استثنائی
rastavljena konjuktivna dedukcija	قیاس استثنائی اتصالی
rastavljena disjunktivna dedukcija	قیاس استثنائی انفصالی
povezana dedukcija	قیاس اقتراضی
kategoričko povezana dedukcija	قیاس اقتراضی حملی
kondicionalno povezana dedukcija	قیاس اقتراضی شرطی

اک

velika premisa	کُبرَیٰ
općeniti i partikularni pojmovi	کلی و جزئی

umska univerzalija	كلى ذهنى
prirodna univerzalija	كلى طبيعى
općenita jednoznačnica	كلى متواطى
općenita višeznačnica	كلى مشاكل
logička univerzalija	كلى منطقى
univerzalije	كلهات
kvantitet	كم
kvantitativnost suda, količina	كم ، كمّيت
kakvoća	كيفيّت
kvalitet suda	كيفيّت

ل

pojmovi, riječi, vokabuli	لفظ جـ الفاظ
zašto	لم
uzročno “zašto”	لم إثباتي
egzistirajuće “zašto”	لم ثبوتي

م

opisujuće “šta”	ماء الشارحة
materija, sadržaj	ماده

sadržaj suda	ماده قضيه
isključivost	مانعیت
štastvo	ماهیت
različite riječi	متباين
disparatni pojmovi	متبايانان
srodni pojmovi	متجنسان
disparatne riječi	متخالفان
Sudovi koji pobuđuju slikovito predočavanje, sugestivni sudovi	مخيلات
sinonimi	متراوف
kvanitativni, ekvipotentni, podudarni pojmovi	متساويان
analogni pojmovi	متشبهان
korelativni pojmovi	متضيقان
opozicione riječi	متقابلان
istovrsni pojmovi	متمااثلان
prenesena znanja	متواترات
srednji pojmovi	متواسط
jednoznačnica	متواطى
sličnost	مثل
slične riječi	مثلان
iskustvena saznanja	مجربات
riječ kojoj nije jasno značenje	مجمل

osjetilni sudovi	محسوسات
atributivni predikati	محصلة المحمول
obostrano atributivan negirajući sud	محصلة سالبه الطرفين
atributivni sud	محصلة قضيّه
pojam pomoću kojeg se izriče sud	محكوم به
pojam o kome se izriče sud	محكوم عليه
atribut, predikat	محمول
disparatne riječi	مخالفان
osobena riječ	مختص
sugestivni sudovi	مخيلات
označeno, ono na što se ukazuje	مدلول
improviziran	مرتجل
složena riječ	مركب
potpuna složenica	مركب تام
nepotpuna složenica	مركب ناقص
priznate propozicije	مسلسلات
višeznačnica	مشاكك
saznanja stečena putem opažanja, intuicije	مشاهدات
neizvjesni, nejasni sudovi	مشبهات
homonim, zajednička imenica	مشترك

posebno uvjetovan sud	مشروطه خاصه
općenito uvjetovana modalnost	مشروطه عامه
općepoznati sudovi, stavovi objekt	مشهورات مصدق
modalnost općenite apsolutnosti	مطلقه عامه
sudovi zasnovani na vjerovanju	مظنوئات
značenja, ideje	معانى
obostrano derivirajući sud	معدوله الطرفين
derivirani predikat	معدوله المحمول
definiend	معرف
definiens, definitiv	معرف
predmet spoznaje, saznavano	معلوم
sud poznanica	معلومات تصديقى
pojmovi poznanica	معلومات تصوري
neegzistirajuće značenje	معنای عدمى
egzistirajuće značenje	م عنای وجودى
imenovano	عنون
pojam	معنى
sofistika ili paralogizam	مغالته
partikularni pojmovi	مفاهيم جزئي
jednostavna, prosta riječ	مفرد

pojam	مفهوم
partikularan pojam	مفهوم جزى
univerzalan pojam	مفهوم کلّ
prihvaćeni sudovi	مقبولات
premisa	مقدمه
djelitelj	مقسم
diobena cjelina	مقسم
činilac	مقوّم
konsenkvensija	ملازمه
mjerilo	ملاک
opozicija pojmova posjedovanja i neposjedovanja	ملکه و عدم ملکه
sud posebne mogućnost	ممکنه خاصه
modalnost općenite mogućnosti	ممکنه عامه
moguća modalnost	ممکنیت
ono što se pripisuje	منسوب
ono čemu se pripisuje	منسوب إليه
logika	منطق
formalna logika	منطق صوري
sadržajna logika	منطق ماده
disjunktivni sud sa nemogućnošću združenosti	منفصله مانعة الجمع
prenesena riječ	منقول

prenesena riječ sama po sebi	منقول تعيني
prenesena određena riječ	منقول تعيني
obostrano atributivan	موجبه محصله الطرفين
afirmativni sud	موجبه محصله المحمول
afirmativni sud atributivnog predikata	موجبه محصله الموضوع
afirmativni sud atributivnog subjekta	موجبه محصله الموضوع
subjekt	موضوع
atributivni subjekt	موضوع محصله
derivirani subjekt	موضوع معدوله
sadržaji sudova	مواد قضايا
vaga	ميزان

ن

dozivanje	نداء
četverovrsni odnosi među univerzalijama	نسبة أربع
odnos nemogućnosti	نسبة إمتناع
odnos mogućnosti	نسبة إمكان
potpuni odnos	نسبة تام
sudstveni odnos	نسبة حكميه
odnos nužnosti	نسبة وجوب
dvije kontradikcije	نقضيين

zabrana	نهي
vrsta	نوع
relativna vrsta	نوع إضافي
vrsta vrstā	نوع الأنواع
stvarna vrsta	نوع حقيقى
niža vrsta	نوع ساف
viša vrsta	نوع عالى
srednja vrsta	نوع متوسط

٥

pitanje - da li	هل
elementarno (prosto) “da li”	هل البسيطة
složeno “da li”	هل المركب
forma, oblik	هيات

و

zbiljski bitak	وجود حقيقى
vanjsko-pojavni bitak	وجود خارجى
mentalni bitak	وجود ذهنى
znanstveni bitak percipiranog	وجود علمي معلوم
pojavni bitak u spoljnjem svijetu	وجود عينى

bitak u obliku pisma	وجود کتبی
verbalni bitak	وجود لفظی
nezbiljski bitak	وجود غیر حقیقی
sud ne nužnog postojanja	وجودیه لا ضروريّه
jedinstvo odnosa	وحدث إضافه يا نسبت
jedinstvo predikacije	وحدث حمل
jedinstvo vremena	وحدث زمان
jedinstvo uvjeta	وحدث شرط
jedinstvo potencijalnog i aktivog stanja dvaju sudova	وحدث قوّه و فعل
jedinstvo cjeline i dijela	وحدث كلّ و جزء
jedinstvo predikata	وحدث محمول
jedinstvo mjesta	وحدث مكان
jedinstvo subjekta	وحدث موضوع
intuicija, hipoteza, pretpostavka	وهـ
imaginarni sudovi	وهمیّات

۵

neosporne istine	يقنیات
čvrsto uvjerenje	يقین